

**2021–2030 M. PLĖTROS PROGRAMOS VALDYTOJO
LIETUVOS RESPUBLIKOS SOCIALINĖS APSAUGOS IR DARBO MINISTERIJOS
PAJAMŲ NELYGYBĖS MAŽINIMO PLĖTROS PROGRAMOS
PAGRINDIMAS**

PLĖTROS PROGRAMOS PASKIRTIS

Nacionalinio pažangos plano (toliau – NPP) uždavinys, kodas ir pavadinimas:

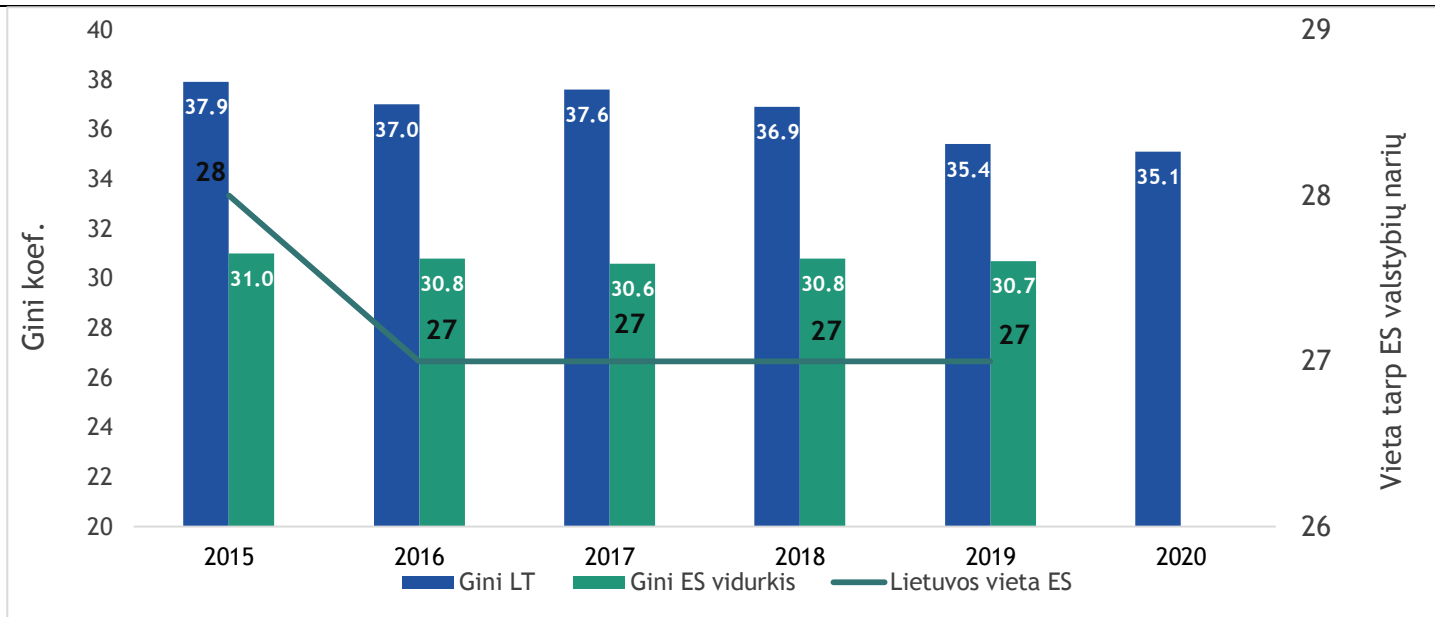
NPP 2.1 uždavinys „Mažinti pajamų nelygybę“.

1 problema: Lietuvoje, palyginti su kitomis ES valstybėmis narėmis, didelis pajamų atotrūkis tarp asmenų (namų ūkių), kurių pagrindinis pajamų šaltinis yra socialinės išmokos, ir likusių šalies gyventojų (pajamų pasiskirstymo koeficientas s80/s20 Lietuvoje 2018 m. buvo 1,39 karto, o 2019 m. – 1,27 karto didesnis nei ES vidurkis. Pajamų pasiskirstymo koeficientas s50/s20¹ 2018 m. Lietuvoje buvo 1,17 karto, o 2019 m. – 1,09 karto didesnis nei ES vidurkis).

Lietuvoje pajamų nelygybė yra viena didžiausių tarp Europos Sąjungos (toliau – ES) šalių narių. Nuo 2015 m. iki 2018 m. Lietuvos Gini koeficientas svyravo nuo 37,9 iki 36,9. Remiantis Eurostat duomenimis, šiuo laikotarpiu Lietuva užėmė paskutinę arba priešpaskutinę vietą tarp ES šalių narių pagal šį rodiklį. Reikšmingus teigiamus pokyčius šioje srityje galime fiksuoti tik 2019 m., Gini koeficientui sumažėjus iki 35,4 (rodiklis apskaičiuotas remiantis 2018 m. šalies gyventojų pajamų statistika). Kitas pajamų atotrūkio rodiklis, pajamų pasiskirstymo koeficientas (s80/s20), Lietuvoje taip pat yra reikšmingai didesnis nei ES vidurkis ir 2018 m. siekė 7,1. Palyginimui, ES vidurkis tais pačiais metais buvo 5,12. Kaip ir Gini koeficientas, 2019 m. s80/s20 rodiklis Lietuvoje reikšmingai sumažėjo iki 6,4. Vienos iš pagrindinių teigiamų pokyčių priežasčių – sėkmingai įgyvendintos socialinės apsaugos politikos priemonės, kuriomis buvo padidintas socialinių išmokų adekvatumas ir aprėptis.

Grafikas 1. Gini koeficiento dinamika Lietuvoje ir ES, 2015-2020 m.

¹ Pajamų pasiskirstymo koeficientas s80/s20 matuoja pajamų atotrūkį kartais tarp 20 proc. turtingiausių populiacijos narių ir 20 proc. mažiausias pajamas gaunančių populiacijos narių. Koeficientas s50/s20 matuoja pajamų atotrūkį tarp gyventojų, kurie pagal jų turimą disponuojamą namų ūkio pajamas patenka į trečią kvintilinę pajamų grupę (t. y. vidurinės klasės), ir 20 proc. mažiausias disponuojamas pajamas gaunančių šalies gyventojų.

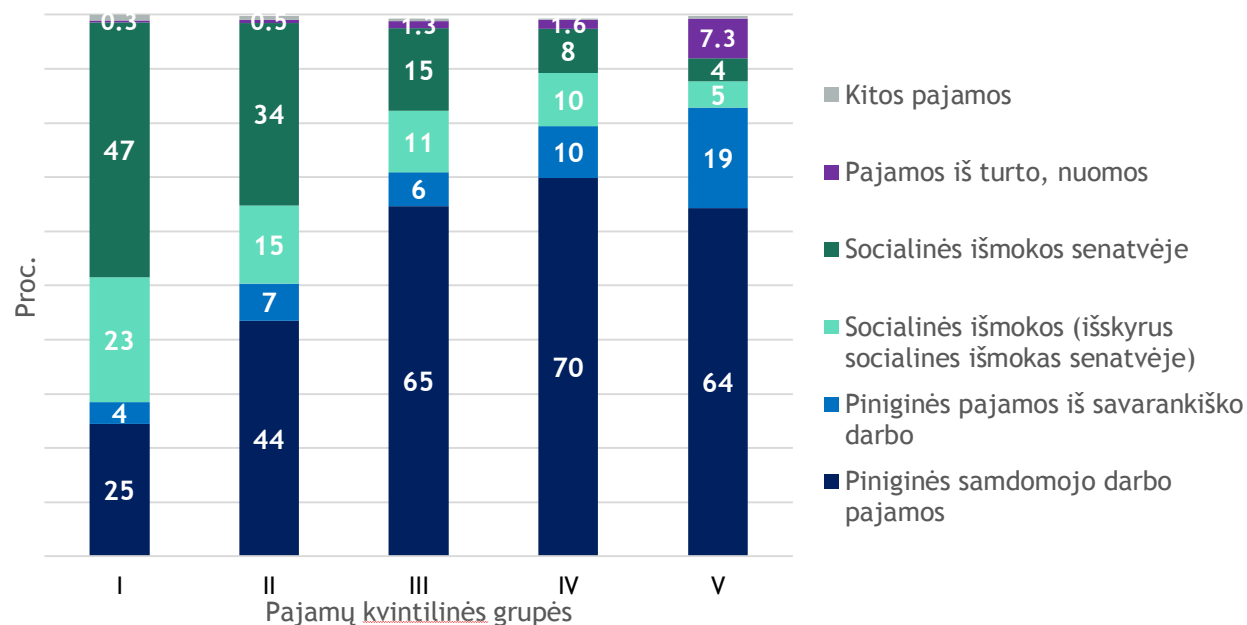

Šaltinis: Eurostat

Pajamų nelygybės problema Lietuvoje yra glaudžiai susijusi su skurdo ir atskirties problematika. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, skurdo rizikos lygis 2019 m. šalyje siekė 20,6 proc. (2020 m. – 20,9 proc.). 2019 m. apie 576 tūkst. šalies gyventojų gyveno žemiau skurdo rizikos ribos. Absoliuti dauguma gyventojų, gyvenančių žemiau skurdo rizikos ribos, nedirbo ir jų pagrindinis pajamų šaltinis buvo socialinės išmokos ir išmokos senatvėje. Remiantis 2020 m. pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo duomenimis (kuris atspindi 2019 m. gyventojų pajamų duomenis), dvidešimties procentų žemiausias pajamas gaunančių šalies namų ūkių pagrindinis pajamų šaltinis buvo socialinės išmokos.² Socialinės išmokos sudarė 70 proc. pirmosios kvintilinės grupės namų ūkių piniginių disponuojamųjų pajamų. Iš jų 47 proc. sudarė socialinės išmokos senatvėje. Darbo pajamos sudarė tik 25 proc. pirmosios kvintilinės grupės namų ūkių piniginių disponuojamųjų pajamų (žr. grafiką žemiau).

Grafikas 2. Mėnesinių piniginių disponuojamųjų pajamų sudėtis pagal pajamų šaltinius ir pajamų kvintiles, 2020 m. (*remiantis 2019 m. gyventojų pajamų duomenimis)

² Statistikos departamentas, „Lietuvos gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos“, 2020 m. leidimas, <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventoju-pajamos-ir-gyvenimo-salygos-2020/namu-ukiu-pajamos/pajamu-koncentracija>

Šaltinis: Statistikos departamentas

2019 m. tarp dirbančių asmenų žemiau skurdo rizikos ribos buvo 7,9 proc. (2020 m. – 8 proc.). Skurdo rizikos riba 2019 m. siekė 379 Eur per mėnesį vienam gyvenančiam asmeniui ir 797 Eur – šeimai, susidedančiai iš dviejų suaugusiųjų ir dviejų vaikų iki 14 metų amžiaus. 2020 m. skurdo rizikos riba vienam gyvenančiam asmeniui pakilo iki 430 Eur. Palyginimui, neto minimali mėnesinė alga (toliau - MMA) 2019 m. sudarė 396 Eur ir buvo 34 Eur mažesnė nei skurdo rizikos riba (lyginama su 2019 m. MMA, nes 2020 m. skurdo statistika iliustruoja 2019 m. gyventojų pajamų lygį).

Remiantis tyrimu³, palyginus su kitomis ES šalimis narėmis, Lietuvoje vienas didžiausių pajamų atotrūkių yra tarp socialinių grupių pagal užimtumo statusą. Palyginus su pajamų pasiskirstymu kitose ES narėse, Lietuvoje neproporcingai mažas pajamas gauna niekur nedirbantys asmenys ir senatvės pensininkai (žr. lentelę žemiau. Vidutinis subgrupės pajamų indeksas yra apskaičiuojamas subgrupės vidutinės pajamos šalyje (arba ES) padalinus iš grupės vidutinių pajamų šalyje (arba ES) ir padauginus iš 100). Taip pat yra pastebimi itin dideli pajamų atotrūkiai socialinių grupių viduje. 2015 m. Gini koeficientas tarp niekur nedirbančių asmenų Lietuvoje siekė net 47,8 proc. ir buvo 10 p. p. didesnis nei bendras šalies Gini koeficientas. Tai reiškia, jog darbo neturinčių asmenų grupė yra itin nevienalytė – dalis šių asmenų gauna pakankamai aukštas pajamas (galbūt iš nelegalaus darbo arba pasyvųjų pajamų), kita dalis – itin žemas pajamas. Tuo tarpu pensininkų subgrupės Gini koeficientas buvo itin žemas ir siekė tik 29,6 proc. Tai reiškia, jog Lietuvoje pensinio amžiaus asmenų gaunamos pajamos yra itin tolygios (mažai diferencijuotos).

³ Nerijus Černiauskas, Andrius Čiginas, *Measurement and decomposition of Lithuania's income inequality*, Lietuvos bankas, 2019 m.

Lentelė 1. Pajamų atotrūkiai tarp socialinių grupių Lietuvoje ir ES, remiantis 2015 m. gyventojų pajamų duomenimis (100=nėra pajamų atotrūkio; kuo indeksas didesnis arba mažesnis už 100, tuo didesnis atotrūkis).

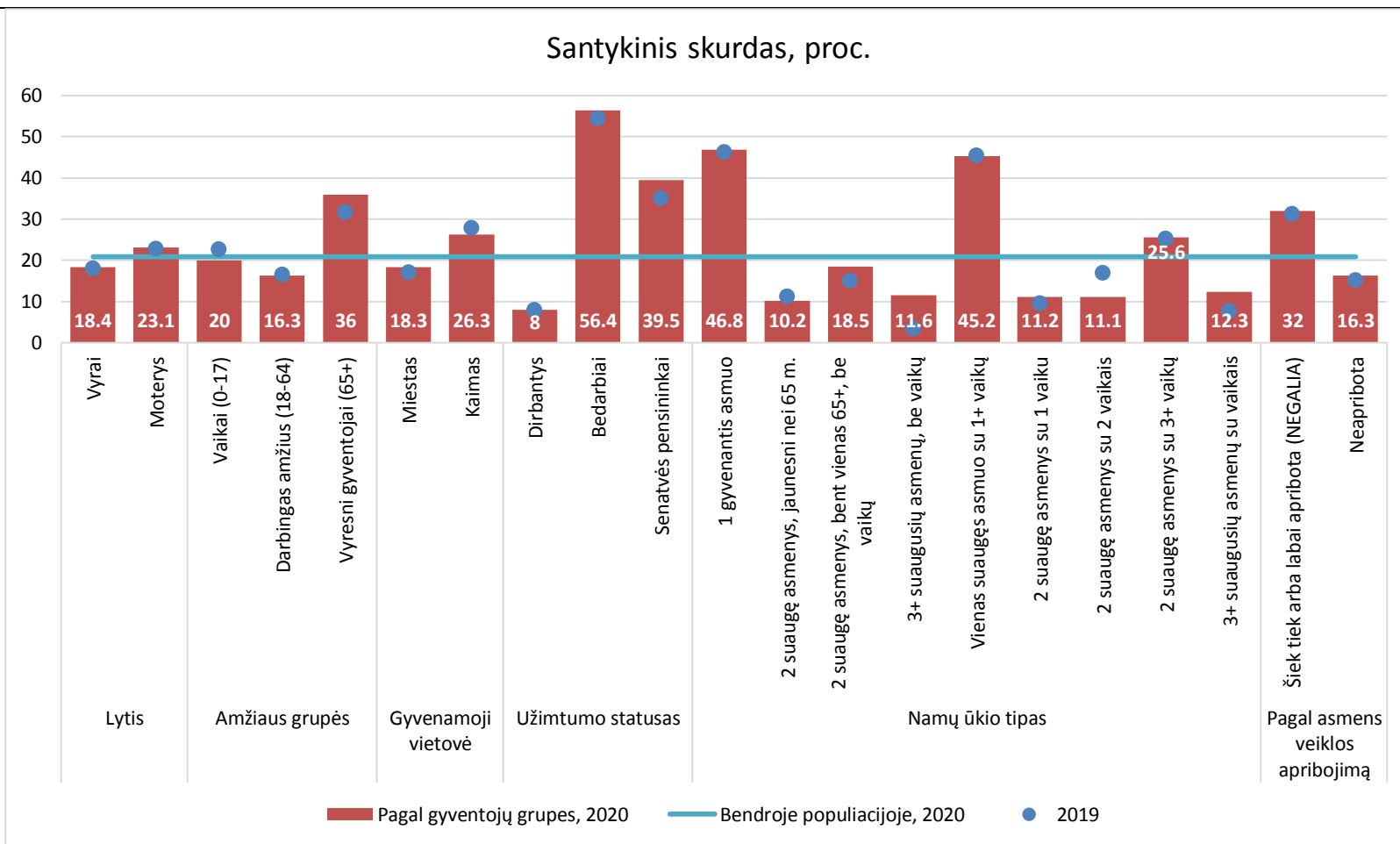
Grupė	Subgrupė	EU indeksas	LT indeksas
Užimtumo statusas	Dirbantysis	113,2	123,2
	Niekur nedirbantis	61,0	54,0
	Pensininkas	97,3	71,1
Dirbančiųjų skaičius namų ūkyje	0 dirbančiųjų namų ūkyje	78,3	53,3
	1 dirbantis namų ūkyje	93,4	94,1
	2 dirbantieji namų ūkyje	119,3	131,4
Amžiaus grupė	65+	96,9	76,2

*Vidutinių subgrupės pajamų indeksas = subgrupės vidutinės pajamos šalyje / grupės vidutinės pajamos šalyje * 100*

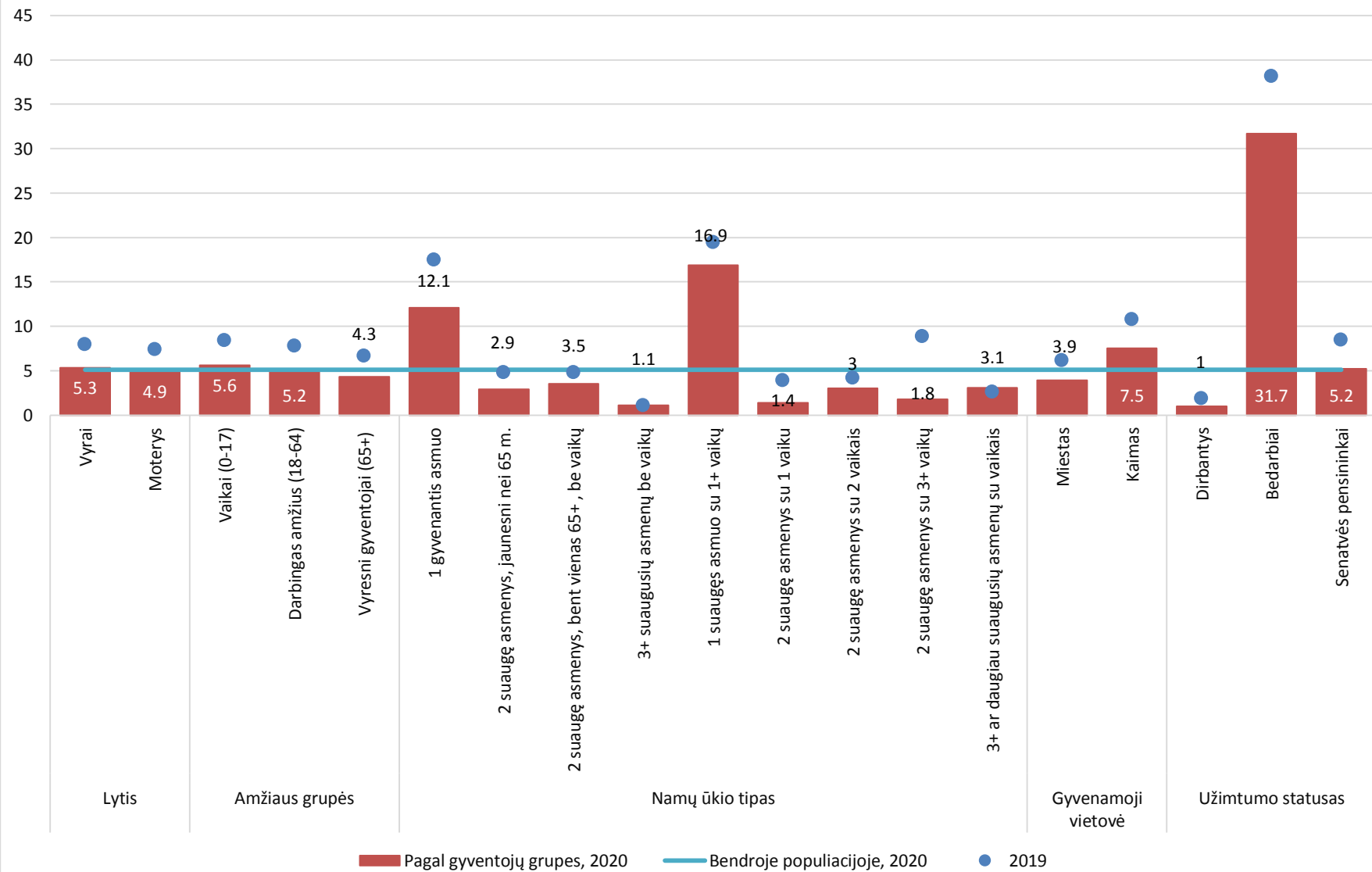
Šaltinis: EU-SILC 2015; N. Černiauskas ir A. Čiginas „Measurement and decomposition of Lithuania's income inequality“ 2019

Remiantis 2020 m. pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo duomenimis, tarp socialinių grupių, didžiausias skurdo rizikos lygis buvo tarp vienu gyvenančių asmenų (46,8 proc.), bedarbių (56,4 proc.), bei vienišų tėvų/globėjų namų ūkiuose (45,2 proc.). Taip pat aukštas skurdo rizikos lygis pastebimas tarp pensinio amžiaus gyventojų (39,5 proc.) ir neįgaliųjų (32 proc.) (žr. grafiką žemiau).

Grafikas 3. Skurdo rizikos lygis ir absoliutaus skurdo lygis 2020 m. ir 2019 m. (proc.).

Absoliutus skurdas, proc.

Eurostat duomenimis⁴, 2020 m. pab. Lietuvoje buvo 550 500 namų ūkių, kuriuos sudarė vienas gyvenantis asmuo, 93 400 namų ūkių, kuriuos sudarė vienišas tėvas/motina su vaiku (-ais), Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – SADM) duomenimis, apie 229 500 asmenų su negalia ir 660 400 asmenys, kurie gavo su senatve susijusias pensijas.⁵

Lentelė 2. Didžiausią skurdo riziką patiriančios socialinės grupės ir jų apimtis, 2020 m.

Socialinė grupė	Skurdo rizikos lygis (proc.) 2020 m.	Grupės (apytikslis) dydis 2020 m.
senatvės pensininkas	39,5	660 400
vienas gyvenantis asmuo	46,3	550 500
asmuo su negalia	32	229 500
vienišas tėvas/motina su vaiku	45,2	93 400
bedarbis	56,4	277 100

Šaltinis: Statistikos departamentas

Taip pat pastebimi santykinai žymūs skurdo rizikos lygio atotrūkiai tarp miesto ir kaimo teritorijų. Statistikos departamento duomenimis, 2019 m. disponuojamąsias pajamas, mažesnes už skurdo rizikos ribą, mieste gavo 17,1 proc. gyventojų (penkiuose didžiuosiuose miestuose – 14 proc., kituose miestuose – 22,1 proc.) (2020 m. – 18,3 proc.), kaime – 27,9 proc. (2020 m. – 26,3 proc.). Skurdo rizikos lygis mieste 2019 m., palyginti su 2018 m., sumažėjo 1,7 procentinio punkto (penkiuose didžiuosiuose miestuose – padidėjo 0,2 procentinio punkto, kituose miestuose – sumažėjo 4,9 procentinio punkto), o kaime – sumažėjo 3,4 procentinio punkto. 2020 m. stebime skurdo rizikos lygio augimą mieste (+1,2 proc. punktai), ir mažėjimą kaimiškose teritorijose (-1,6 proc. punktai).

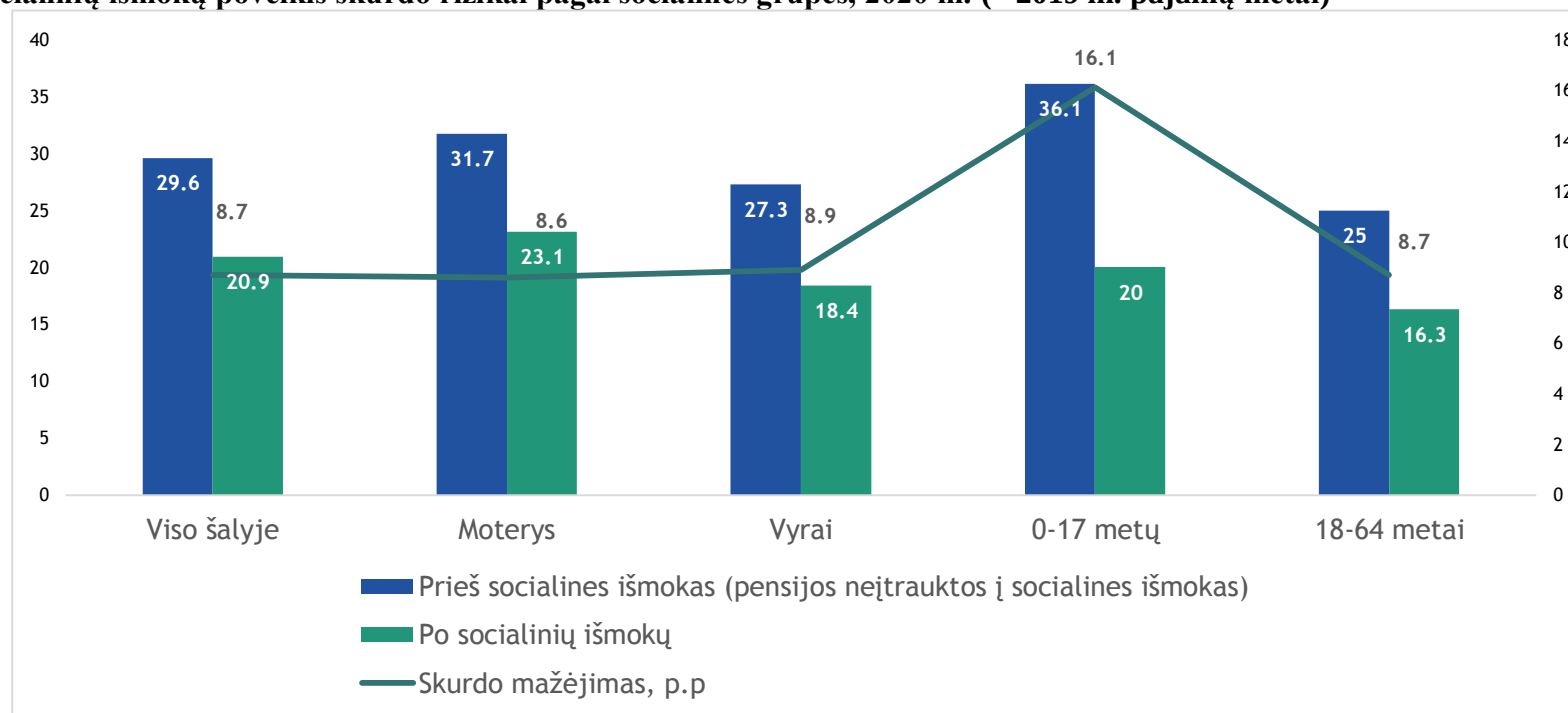
Lietuvoje socialinių išmokų poveikis mažinant skurdo rizikos lygį yra reikšmingas, tačiau mažesnis nei daugumoje kitų ES šalių. Skurdo rizikos lygio iki socialinių išmokų ir skurdo rizikos lygio skirtumas rodo, kokią įtaką skurdo rizikos mažinimui turi socialinės išmokos. Statistikos departamento duomenimis, iš disponuojamųjų pajamų atėmus socialines išmokas (išskyrus senatvės ir našlių pensijas), skurdo rizikos lygis 2019 m. padidėtų iki 30,1 proc., 2020 m. – 29,6 proc. Socialinės išmokos didžiausią įtaką turėjo namų ūkių su vaikais skurdo rizikos lygiui: atėmus socialines išmokas, šiuose namų ūkiuose skurdo rizikos lygis 2019 m. padidėtų nuo 18,4 iki 32,8 proc., 2020 m. – nuo 17,1 iki 30,2 proc., vaikų iki 18 metų amžiaus – 2019 m. nuo 22,7 iki

⁴ Eurostat, *Number of private households by household composition, number of children and age of youngest child (1 000)*, lentelė [lfst_hhnhtych]

⁵ Lietuvos Statistikos departamentas, *Pensijų gavėjai ir išlaidos pensijoms*, 2019 m., Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=7641174>

40,6 proc., 2020 m. nuo 20 iki 36,1 proc. Daugiavaikėse šeimose (dviejų suaugusių asmenų su trimis ir daugiau vaikų) skurdo rizikos lygis, atėmus socialines išmokas (išskyrus senatvės ir našlių pensijas), 2019 m. padidėtų nuo 25,3 iki 54 proc., 2020 m. – nuo 25,6 iki 56,7 proc.

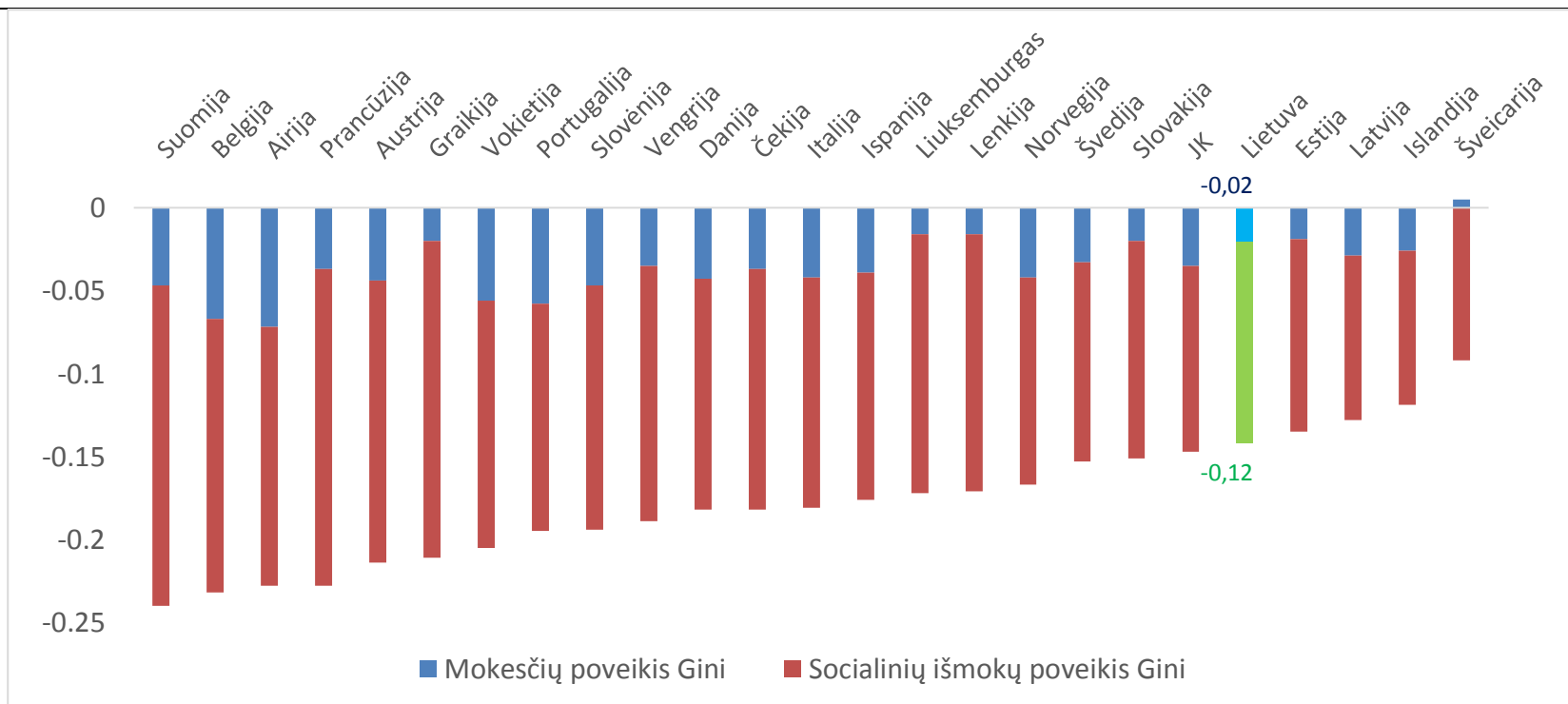
Grafikas 4. Socialinių išmokų poveikis skurdo rizikai pagal socialines grupes, 2020 m. (* 2019 m. pajamų metai)

Šaltinis: Statistikos departamentas

Kaip teigiama Europos Komisijos parengtoje Lietuvos šalies ataskaitoje 2020 m., Lietuva imasi teigiamų veiksmų, kad sumažintų skurdą ir nelygybę, tačiau mokesčių ir socialinių išmokų sistemos veiksmingumas vis dar yra ribotas. Taip pat teigiama, jog išmokos vis dar nepakankamai mažina skurdą ir nelygybę, visų pirma pagyvenusių žmonių. Žemiau grafike yra pateikiama informacija apie Lietuvos socialinių išmokų ir mokesčių sistemų efektyvumą mažinant pajamų nelygybę šalyje, palyginus su kitomis Europos EBPO šalimis narėmis.

Grafikas 5. Socialinių pervedimų ir mokesčių (kartu su socialinio draudimo įmokomis) įtaka Gini koeficientų reikšmei EBPO šalyse (Europa), 2018 m.

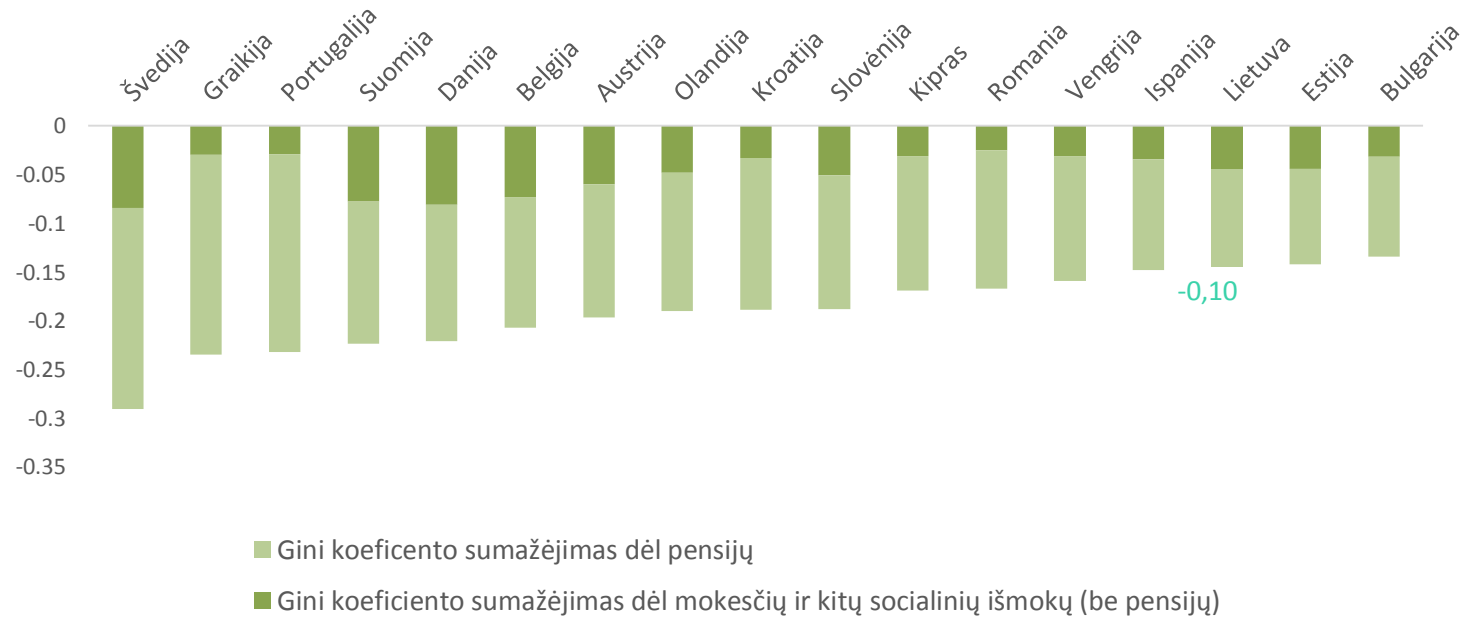

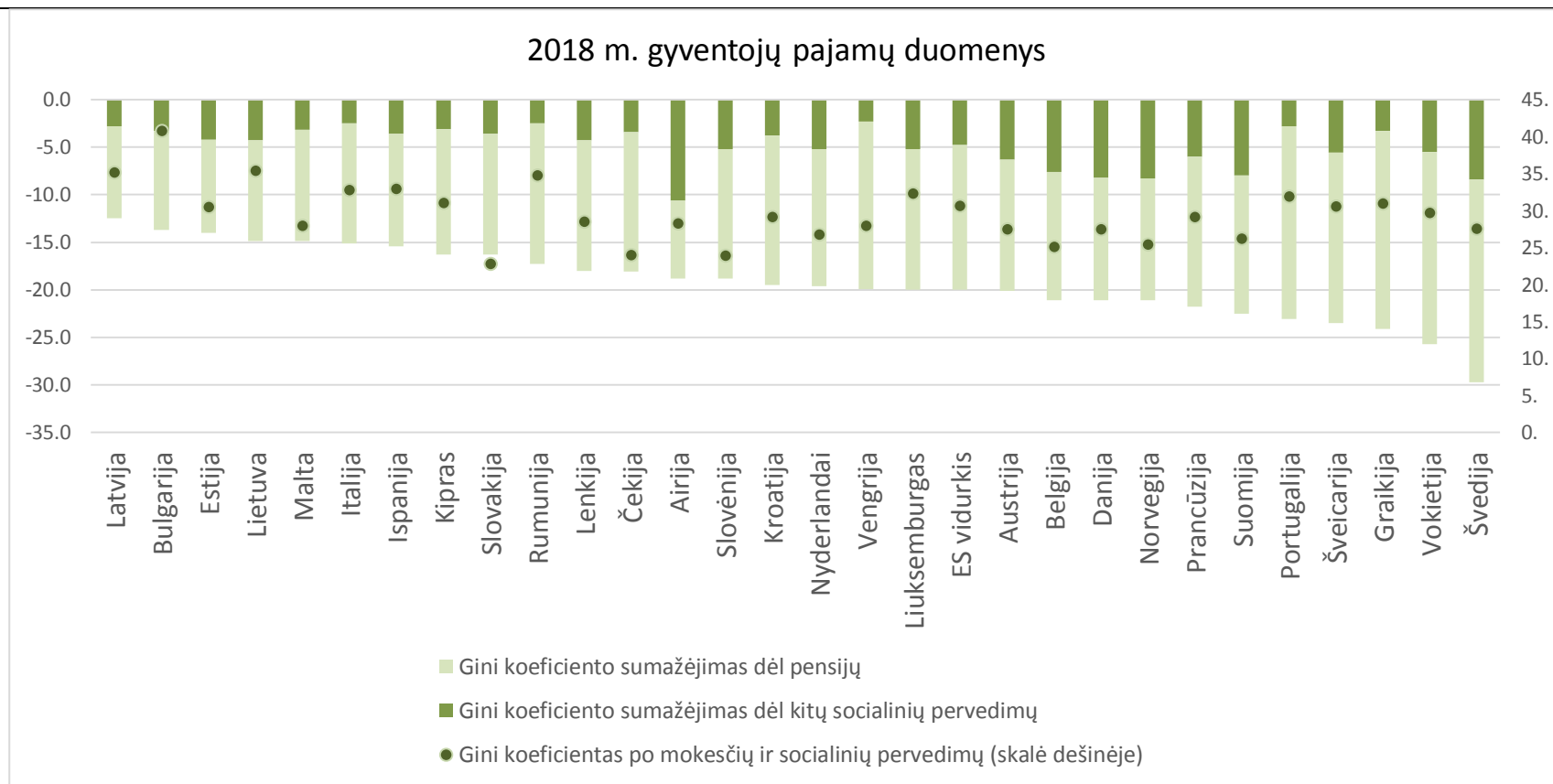
Šaltinis: EBPO, „Income Distribution Database“

Didžiausią poveikį Gini sumažėjimui daro senatvės socialinio draudimo pensijos (žr. grafiką žemiau). Kitų socialinių išmokų poveikis Gini yra panašaus dydžio kaip ir mokestinių priemonių.

Grafikas 6. Pensijų (ir kitų socialinių pervedimų kartu su mokesčiais) įtaka Gini koeficientų reikšmei ES šalyse, 2018-2019 m.

2019 m. gyventojų pajamų duomenys

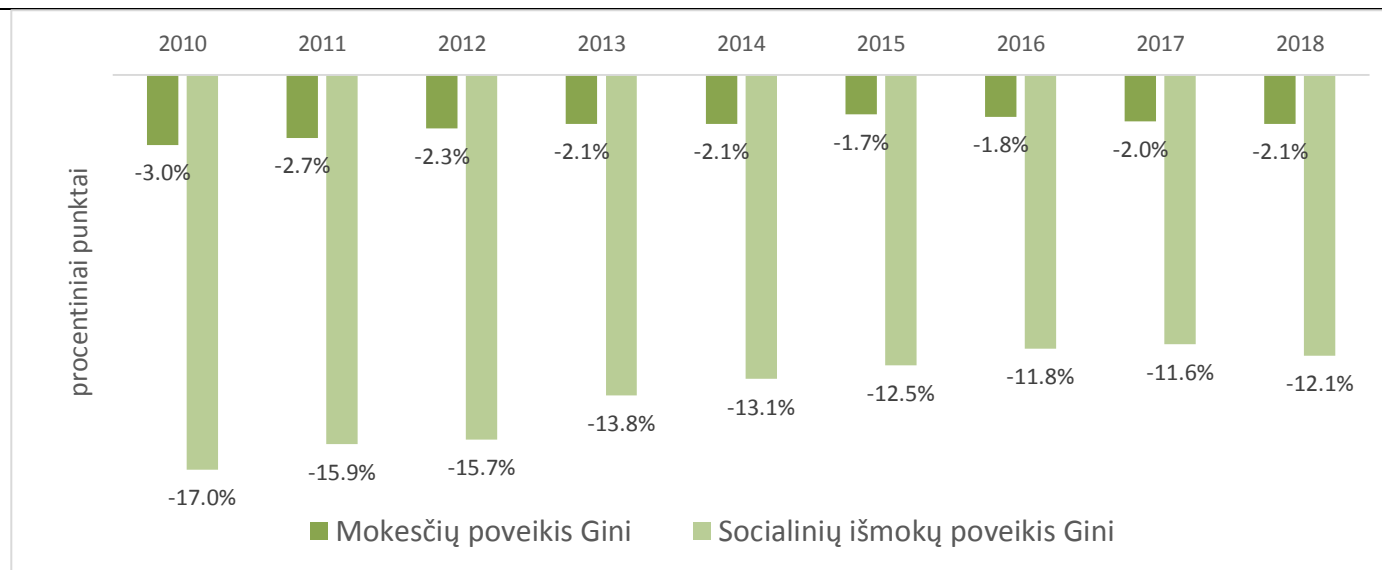

Šaltinis: Eurostat

Pastebėtina, jog per pastarąjį dešimtmetį tiek socialinių išmokų, tiek ir mokesčių poveikis pajamų nelygybei šalyje mažėjo (žr. grafiką žemiau). 2010 metais socialinių išmokų pagalba Gini koeficientas Lietuvoje buvo sumažintas apie 17 procentinių punktų, o mokesčių priemonių pagalba – apie 3 procentiniais punktais. 2017 m., išmokų poveikis sumažėjo iki 11,6 procentinio punkto, o mokesčių – iki 2 procentinių punktų. Tačiau 2018 m. fiksuotas nežymus šių priemonių teigiamo poveikio augimas (žr. grafiką žemiau). 2019-2020 metų duomenų dar neturime, tačiau darytina prielaida, jog įgyvendintos mokestinės ir išmokinės priemonės pastarąjį poveikį turėjo dar labiau padidinti.

Grafikas 7. Lietuvos perskirstymo politikos pokyčiai laike: socialinių pervedimų ir mokesčių priemonių (įskaitant socialinio draudimo įmokas) poveikis Gini koeficientui, 2010-2018 m.

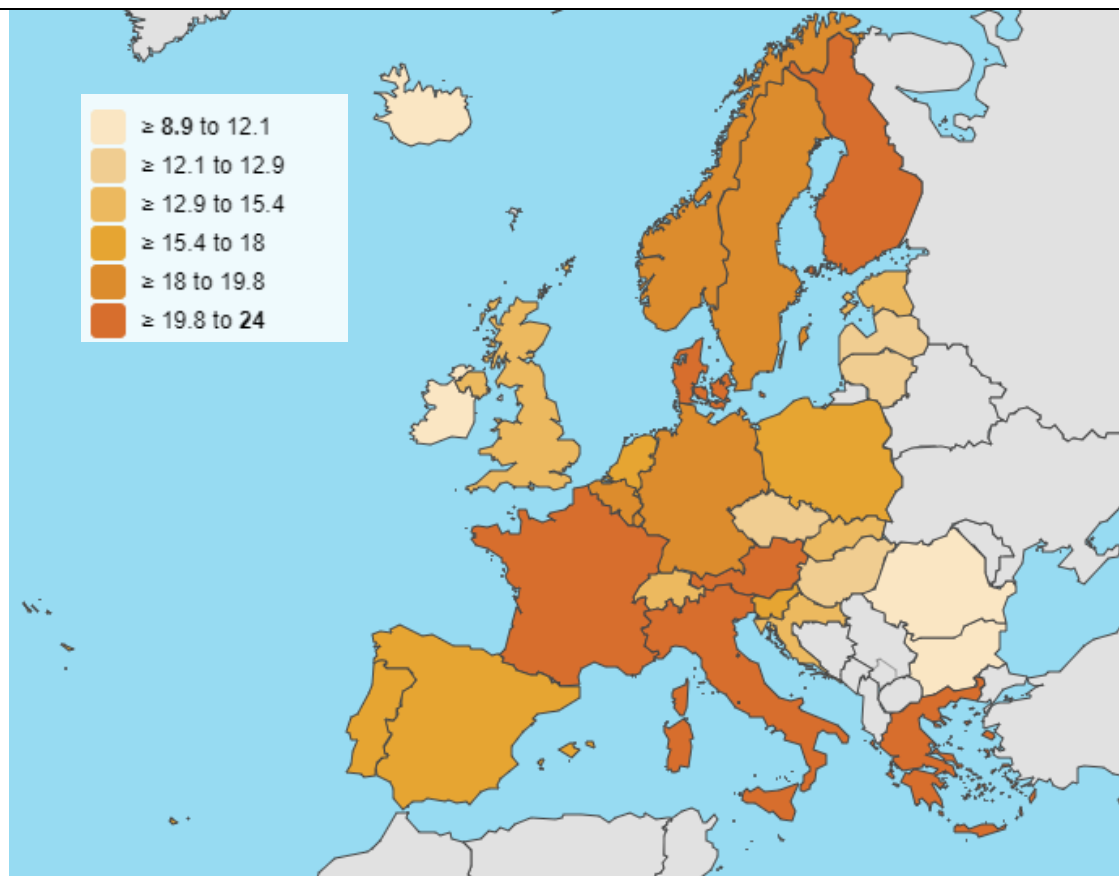

Šaltinis: EBPO, „Income Distribution Database“

Lietuvos šalies ataskaitoje pažymima, jog Lietuvos bendras mokesčių ir socialinių išmokų sistemos mastas ir struktūra neleidžia suderinti socialinės apsaugos išteklių su tikslais, kadangi išlaidos socialinei apsaugai Lietuvoje tebėra vienos mažiausių ES. Eurostat duomenis, 2019 m. Lietuvoje socialinės apsaugos sričiai finansuoti buvo skiriama 12,3 proc. nuo BVP, kai tuo tarpu ES vidurkis buvo dvigubai didesnis – 18,6 proc. nuo BVP.⁶ Pagal šį rodiklį esam vieni iš paskutinių ES.

Grafikas 8. Valdžios sektoriaus išlaidos socialinės apsaugos sričiai finansuoti ES šalyse narėse, 2019 m.

⁶ Eurostat, General government expenditure by function (COFOG), GOV_10A_EXP, paskutinį kartą atnaujinta: 2021-03-23

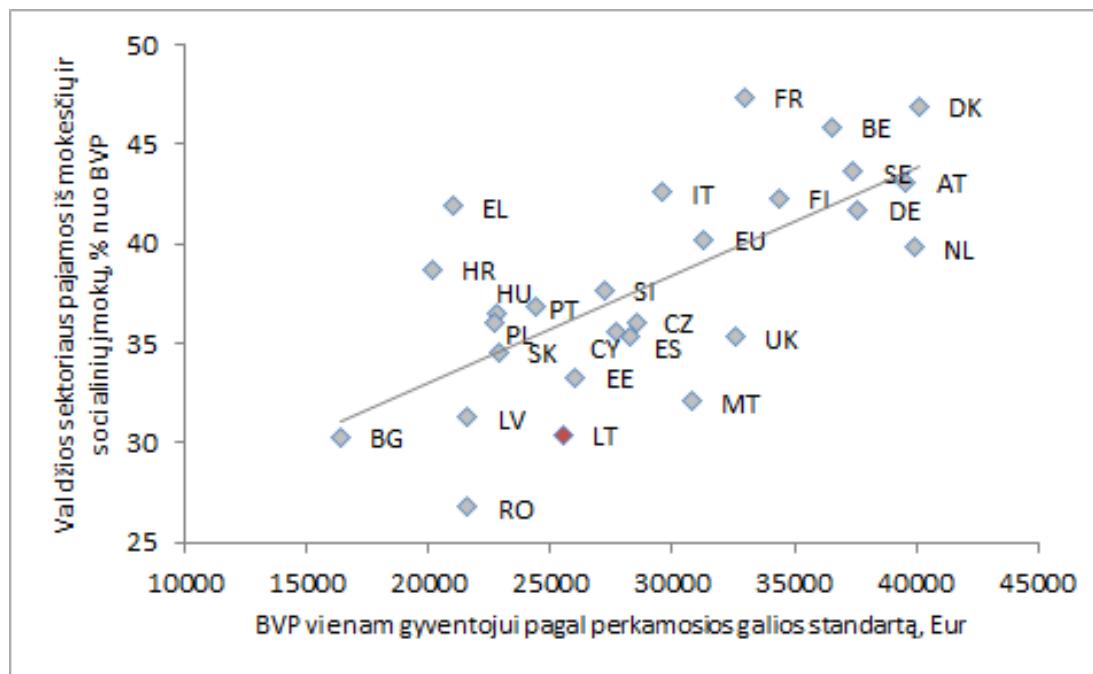
Šaltinis: Eurostat

Šalies pajėgumai finansuoti socialinės apsaugos išlaidas priklauso nuo bendrų valstybės pajamų iš mokesčių ir socialinio draudimo įmokų. Lietuvos valstybės pajamų iš mokesčių ir socialinio draudimo įmokų santykis su bendrojo vidaus produktu yra vienas mažiausių tarp ES šalių narių. 2019 m. jis buvo 30,4 proc. (2020 m. - 31,4 proc.) nuo BVP, o ES vidurkis 2019 m. – 40,2 proc. 2018 m. EBPO Lietuvos darbo rinkos, socialinės ir migracijos politikos peržiūros ataskaitoje teigiama, jog, pirmiausia, tai atspindi mažą tiesioginį apmokestinimą, fiksuotą gyventojų pajamų mokesčio tarifą, mažus kapitalo mokesčius ir tai, kad Lietuvoje nėra jokių reikšmingų turto mokesčių.

2018-2019 m. buvo įgyvendinti mokesčių ir socialinio draudimo įmokų sistemų reformos. Tačiau, kaip teigiama EK Lietuvos šalies ataskaitoje 2020 m., mokesčių ir socialinių išmokų sistemos struktūros pakeitimai neturės apčiuopiamo poveikio Lietuvos mokestinių pajamų santykiui su BVP, o šis santykis yra vienas mažiausių ES, todėl sistemos pajėgumas sumažinti pajamų nelygybę nepadidės. Bendras mokesčių ir socialinių išmokų sistemos mastas ir

struktūra neleidžia suderinti socialinės apsaugos išteklių su tikslais.⁷

Grafikas 9. Valdžios sektoriaus mokestinių pajamų ir BVP vienam gyventojui palyginimas ES šalyse narėse, 2019 m.

Šaltinis: Eurostat, 2019 m.

Nacionalinėje pažangos programoje numatyta siekti, jog Lietuvos biudžeto pajamų iš mokesčių ir socialinio draudimo įmokų dalis nuo BVP per ateinančius metus išaugtų nuo 31,4 proc. (2020 m.) iki 32,5 proc. (2025 m.). Ilguoju laikotarpiu (iki 2030 m.), planuojama siektiną perskirstymo per valstybės biudžetą dalį nustatyti pasiekus susitarimą dėl viešojo sektoriaus įsipareigojimų apimčių.

Problemos priežastys: 1.1. Mažos Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių (toliau – pensinis amžius) sukakusių asmenų pajamos bei šios tikslinės grupės skurdas (poveikis problemai ir tikslinės grupės dydis: 2019 m. Lietuvoje buvo 667 800 asmenų, kurie gavo su senatve susijusias pensijas, 2020 m. – 660 400 asmenų, o senatvės pensininkų skurdo rizikos lygis 2020 m. siekė 39,5 proc.⁸)

⁷ Europos Komisija, *Šalies ataskaita: Lietuva 2020*, 2020 m.

Remiantis Statistikos departamento pateikiamais duomenimis, 2020 m. Lietuvoje buvo 660 400 asmenys, kurie gavo su senatve susijusias pensijas. 2020 m. senatvės pensininkų skurdo rizikos lygis siekė 39,5 proc. ir, palyginti su 2019 m., padidėjo 4,4 procentinio punkto⁹. Vidutinė senatvės pensija pajamų tyrimo laikotarpiu (2019 m.) buvo 344,4Eur ir sudarė 80,1 proc. skurdo rizikos ribos¹⁰. Vidutinė senatvės pensija jau kelerius metus yra mažesnė už skurdo rizikos ribą ir šis skirtumas iki pat 2018 m. didėjo. 2018 m. buvo stebimi teigiami pokyčiai: vidutinė senatvės pensija išaugo daugiau nei skurdo rizikos riba. Vidutinė senatvės pensija 2019 m. pakilo iki 344 Eur, tačiau šiuo metu dar neturime 2019 m. šalies gyventojų pajamų statistikos ir negalime įvertinti, kaip išaugęs pensijų lygis paveikė pensinio amžiaus asmenų skurdo rizikos lygį.

Lietuvoje labiausiai skursta ir socialinę atskirtį patiria vieni gyvenantys senyvo amžiaus asmenys, kurių dauguma yra pensinio amžiaus sulaukusios moterys. 2011 m. gyventojų ir būsto surašymo duomenimis 39,1 proc. vyresnių nei 60 metų asmenų gyvena vieni, iš jų net 80,3 proc. – buvo vienišos moterys.¹¹ Remiantis Statistikos departamento skaičiavimais, skurdo rizikos lygis namų ūkiuose, kuriuos sudaro vieni gyvenantys senatvės pensininkai 2019 m. siekė 63,8 proc.

Išskirtinai didelis skurdo rizikos lygis stebimas ir tarp priešpensinio ir pensinio amžiaus sulaukusių moterų. Remiantis 2019 m. pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo duomenimis, pensininkų moterų skurdo rizikos lygis siekė 38,8 proc., kai tuo tarpu pensininkų vyrų – 17,7 proc. 2018 m. ES moterų skurdo lygis siekė 18 proc., vyrų – 13,4 proc., atotrūkis sudarė 4,6 proc. punktų. Vertinant vidutinį pensijų lygį, pastebėtina, jog moterų ir vyrų pensijų skirtumai yra dideli visoje ES. Nepaisant to, kad pensijų skirtumai atskirose šalyse yra įvairūs ir sudaro nuo 5 proc. (Estijoje) iki 45 proc. (Vokietijoje), tendencija, kad vyrai gauna didesnes pensijas, pastebėta visose Valstybėse narėse. Moterų ir vyrų pensijų skirtumas gali būti suprantamas kaip per gyvenimą susikaupusių lyčių nelygybių suma, įskaitant skirtumus gyvenimo eigoje (motinystė ir vaiko priežiūros atostogos), segreguota darbo rinka ir lyčių pagrindu egzistuojančios socialinės normos bei stereotipai apskritai. Daugiau moterų dirba tuose sektoriuose ir pagal tas profesijas, kur mokami mažesni atlyginimai, o tai taip pat yra susiję su nepakankamu bendru moterų darbo vertinimu, ir manoma, kad abu šie aspektai didina moterų ir vyrų pensijų skirtumus.¹²

Absoliutaus skurdo lygis tarp pensinio amžiaus asmenų reikšmingai sumažėjo nuo 11 proc. 2018 m. iki 6,7 proc. 2019 m. Absoliutaus skurdo riba 2019 m. siekė 251 Eur. Dauguma žemiau absoliutaus skurdo ribos esančių pensinio amžiaus asmenų buvo asmenys, neturintys būtinojo stažo. Vidutinė senatvės pensija, neturint būtinojo stažo, 2020 m. birželio mėnesio duomenimis siekė 210 Eur ir sudarė tik 82% nuo minimalaus vartojimo poreikio dydžio (toliau – MVPD) (2020 m. MVPD – 257 Eur).

⁸ 2020 metų skurdo rizikos rodikliai skaičiuojami remiantis 2019 metų gyventojų pajamų statistika.

⁹ Lietuvos statistikos departamentas, Pensijų gavėjai ir išlaidos pensijoms 2020 m., <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=8771389>

¹⁰ SADM, Skurdui mažinti – spartesnis pensijų indeksavimas, vienišo asmens išmoka, didesnė MMA, 2021-07-15, <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/skurdui-mazinti-spartesnis-pensiju-indeksavimas-vieniso-asmens-ismoka-didesne-mma>

¹¹ S. Mikulionienė ir kt., *Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenimas po vieną ir socialinė atskirtis (monografija)*, 2018; Prieiga per internetą: <https://lsc.lt/download/VIENAS1.pdf>

¹² Europos Komisija, *The gender gaps in pensions in the EU. (Vyrų ir moterų pensijų skirtumai ES), 2013a*, Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documentary/130530_pensions_en.pdf

Pastebėtina, jog pensinio amžiaus asmenų, neturinčių būtinojo stažo Lietuvoje, dalis nuo visų pensinio amžiaus asmenų kiekvienais metais didėja ir šiuo metu siekia apie 10,6 proc. (kokia dalis šių asmenų yra sukaupę stažą dirbdami užsienyje – nėra žinoma, tad, trūkstant duomenų, negalime įvertinti realaus problemos masto).

Lentelė 3. Pensinio amžiaus asmenų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes ir būtinojo stažo turėjimą, 2020 m.

Amžiaus grupė	Iš viso amžiaus grupėje	Turintys būtinajį stažą	Neturintys būtinojo stažo	Neturintys būtino stažo (procentas nuo visų amžiaus grupėje)
60-65	58.174	46.700	11.474	20%
65-70	159.052	132.023	27.029	17%
70-75	130.123	112.181	17.942	14%
75-80	107.882	99.956	7.926	7%
80-85	86.897	84.161	2.736	3%
85-90	50.549	49.408	1.141	2%
90-95	19.375	18.824	551	3%
per 95	3.838	3.684	154	4%
Iš viso	615.890	546.937	68.953	11%

Šaltinis: SODRA

Pensinio amžiaus asmenų pajamų atotrūkis nuo darbingo amžiaus asmenų pajamų Lietuvoje taip pat yra vienas didžiausių ES. 2016 m. santykinis pajamų medianos rodiklis (65 metų ir vyresnio amžiaus asmenų pajamų medianos santykis su jaunesnių nei 65 metų asmenų pajamų mediana) Lietuvoje siekė tik 71 proc. Palyginimui, ES vidurkis tuo pačiu laikotarpiu buvo 93 proc.¹³

Remiantis Eurostat skaičiavimais, 2018 m. Lietuvoje buvo viena žemiausių agreguotų darbo į pensines pajamas pakeitimo normų visoje ES (žemesnė pakeitimo norma buvo tik Airijoje) ir siekė tik 40 proc.¹⁴ Statistinė pajamų pakeitimo norma yra skaičiuojama lyginant pensinio amžiaus asmenų (65-74 m.) medianines bruto pensines pajamas su 50-59 m. amžiaus asmenų medianinėmis bruto darbo pajamomis, neįskaičius socialinių išmokų. 2019 m.

¹³ Europos Semestro teminė informacijos suvestinė, *Pensijų adekvatumas ir tvarumas*, 2018 m.

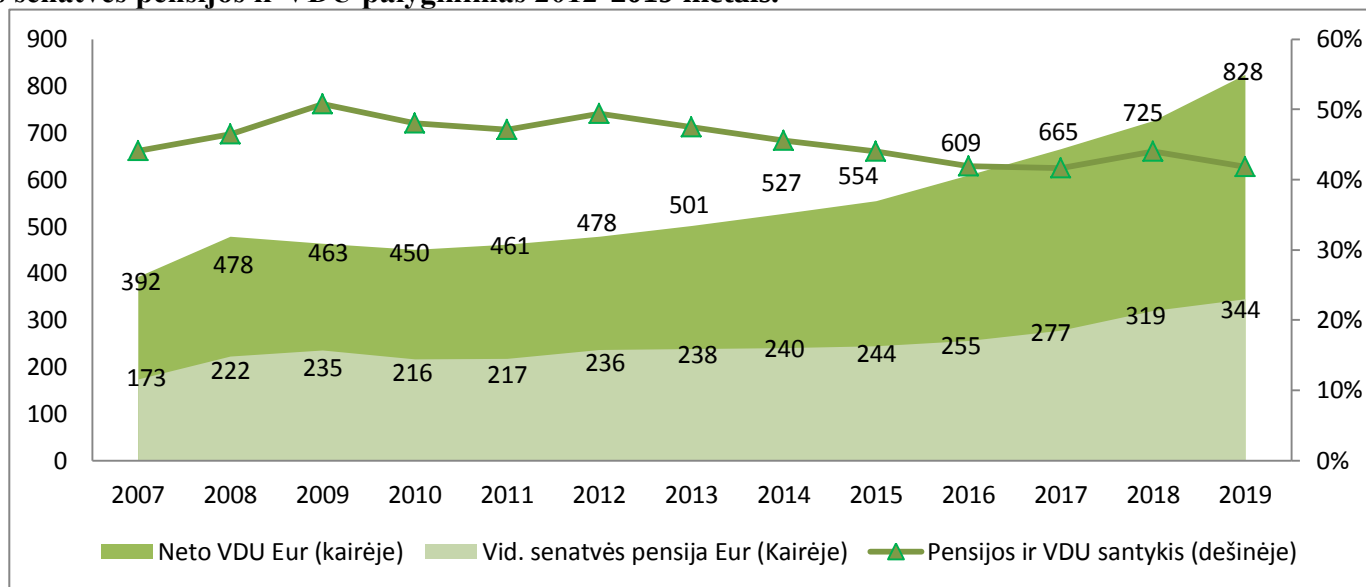
¹⁴ Eurostat, Aggregate replacement ratio, Lentelė: tespm100, Prieiga per internetą:

<https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tespm100&plugin=1>

statistinė pakeitimo norma padidėjo iki 0,43. Tai reiškia, jog Lietuvoje į pensiją išėjęs asmuo gali tikėtis gauti apie 43 proc. buvusių bruto darbinių pajamų. Pažymėtina, jog, kadangi Lietuvoje pensijos nėra apmokestinamos, neto pajamų pakeitimo norma Lietuvoje yra didesnė.

Atotrūkis tarp vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio neto darbo užmokesčio (toliau – neto VDU) šalyje ilguoju laikotarpiu išlieka santykinai stabilus. 2007 m. vidutinė pensija sudarė apie 44 proc. neto VDU. 2012 m. dėl per finansinę krizę sumažėjusių atlyginimų šalyje vidutinė pensija išaugo iki 49 proc. neto VDU, o 2019 m. vėl grįžo į prieškrizinį lygį - 42 proc. (žr. grafiką žemiau). 2020 m., remiantis Statistikos departamento duomenimis, neto VDU buvo 916 Eur, o vidutinė senatvės pensija – 376 Eur ir sudarė tik 41 proc. nuo neto VDU.

Grafikas 10. Vidutinės senatvės pensijos ir VDU palyginimas 2012-2019 metais.

Šaltinis: SODRA

2018 m. įvedus pensijų indeksavimą pensijų didėjimas susietas su darbo užmokesčio fondo augimu, taigi sistema tapo finansiškai tvaresnė. Kaip teigiama EK Lietuvos šalies ataskaitoje 2020 m., dėl šios reformos pensijų sistema tapo tvaresnė, tačiau pensijų adekvatumas tebeverčia susirūpinti. Be to, kyla rizika, jog, ilguoju laikotarpiu darbo jėgai šalyje traukiantis, o atlyginimų augimui stabilizavusis, tai gali neigiamai paveikti darbo užmokesčio fondą, o kartu – su užmokesčio fondu susietus pensijų dydžius. Tad mažėtų galimybės iš pensijos padengti pragyvenimo išlaidas, juolab kad pensijos Lietuvoje jau dabar yra vienos mažiausių ES. Tačiau paminėtina, kad trumpuoju laikotarpiu su darbo užmokesčio fondo pokyčiu susietas pensijų indeksavimas užtikrina spartesnį pensijų augimą negu jos galėtų augti, jei būtų indeksuojamos pagal darbo užmokesčio augimo pokyčio vidurkį.

Tai, jog pensinio amžiaus asmenų pajamos yra itin žemos, o atotrūkiai tarp darbingo amžiaus ir pensinio amžiaus asmenų pajamų yra santykinai dideli,

lemia šios pagrindinės priežastys:

- 1.1.1. Nedidelės socialinio draudimo senatvės pensijos ir maža jų diferenciacija.
- 1.1.2. Nedidelės šalpos senatvės ir šalpos neįgalumo pensijos.
- 1.1.3. Nepakankamai išnaudojamas vyresnio amžiaus asmenų dalyvavimo darbo rinkoje potencialas.

Toliau šiame skyriuje yra detaliau analizuojamos minimos priežastys.

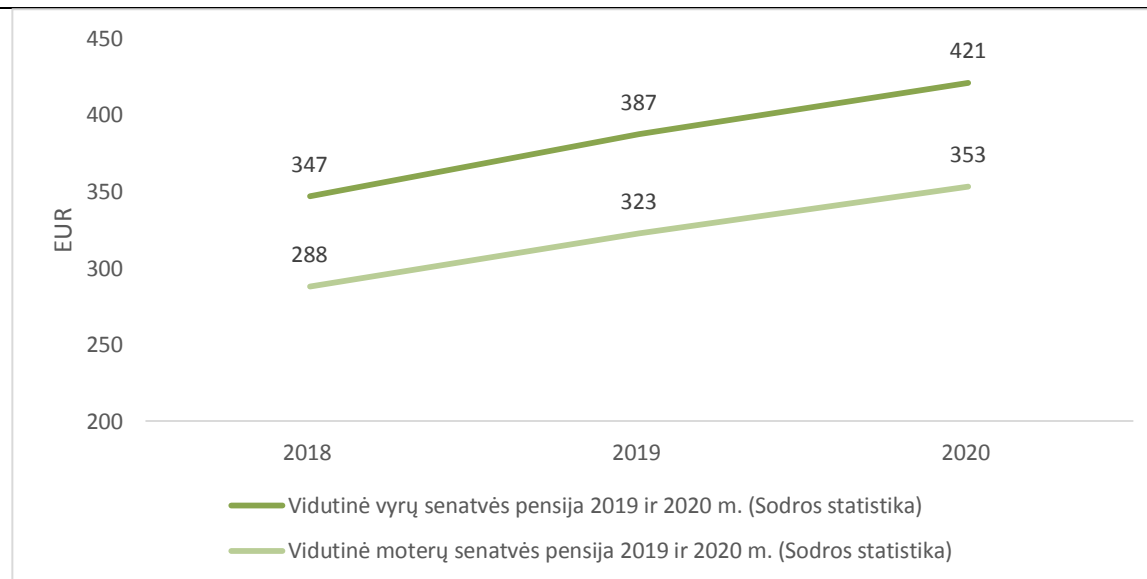
1.1.1. Nedidelės socialinio draudimo senatvės pensijos ir maža jų diferenciacija

Viena iš žemų pensinio amžiaus asmenų pajamų priežasčių yra žemas pensijų lygis ir maža pensijų diferenciacija. Vidutinė senatvės pensija 2019 m. siekė 344,4 Eur ir sudarė 80,1 proc. skurdo rizikos ribos¹⁵ (2018 m. - 311,5 Eur ir sudarė 82,2 proc. skurdo rizikos ribos). Vidutinė senatvės pensija, neturint būtinojo stažo, 2020 m. duomenimis siekė tik 210 Eur ir buvo 47 Eur mažesnė už minimalų vartojimo poreikių dydį (MVPD). 2019 m. Lietuvoje buvo 548 675 pensinio amžiaus asmenys, turintys būtinąjį stažą, ir 65 449 asmenys, neturintys būtinojo stažo. 2020 m. Lietuvoje buvo 546 937 pensinio amžiaus asmenys, turintys būtinąjį stažą, ir 68 953 asmenys, neturintys būtinojo stažo.

Vidutinė vyrų pensija 2020 m. siekė 421 Eur, moterų – 353 Eur. Stebint pastarųjų kelerių metų tendencijas, galima pastebėti, jog atotrūkis tarp vyrų ir moterų pensijų dydžių nemažėja.

Grafikas 11. Vyrų ir moterų vidutinių pensijų dydžiai 2018-2020 m.

¹⁵ SADM, Skurdui mažinti – spartesnis pensijų indeksavimas, vienišo asmens išmoka, didesnė MMA, 2021-07-15, <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/skurdui-mazinti-spartesnis-pensiju-indeksavimas-vieniso-asmens-ismoka-didesne-mma>

Šaltinis: SODRA

Neto teorinė pakeitimo norma vidutinio darbo užmokesčio gavėjo su 40 m. stažu, išeinančio į pensiją sukačius pensinį amžių, kai lyginama 2020 m. pensija su 2019 m. darbo užmokesčiu, Lietuvoje siekė 47,08 proc. (kai nekaupiama II pensijų pakopoje) ir 51,12 proc. (kai kaupiama II pensijų pakopoje) (žr. lentelę žemiau). Tai reiškia, jog asmuo, turintis 40 metų pensijų socialinio draudimo stažą, išėjęs į pensiją 2019 m. galėjo tikėtis gauti apie 50 proc. buvusių *neto* darbinių pajamų.

Lentelė 4. Teorinės* vyrų ir moterų pensijų pakeitimo normos, 2020 m.

	Vyro pensijos pakeitimo norma 2020 m.		Moters pensijos pakeitimo norma 2020 m.	
	Nekaupusio II pakopoj	Kaupusio II pakopoj	Nekaupusios II pakopoj	Kaupusios II pakopoj
Sodros senatvės pensijos pakeitimo norma	29,85%	28,50%	29,85%	28,50%
II pakopos teorinio anuiteto pakeitimo norma	0,00%	2,48%	0,00%	2,38%
<i>Bruto</i> pakeitimo norma	29,85%	30,98%	29,85%	30,88%
<i>Neto</i> pakeitimo norma	47,08%	51,28%	47,08%	51,12%

* Teorinė senatvės pensijos pakeitimo norma vidutinio darbo užmokesčio gavėjui su 40 m. stažu, imama sukačius pensinį amžių. Pirmą pensiją 2020 m. lyginama su 2019 m. paskutiniu darbo užmokesčiu.

Motery ir vyrų anuiteto reikšmės skiriasi, nes skiriasi amžius, kada išeinama į pensiją (skirtinga gyvenimo trukmė nuo pensinio amžiaus).

Socialinio draudimo pensijų lygis Lietuvoje yra žemas, pirmiausia, dėl santykinai mažo vidutinio šalies darbo užmokesčio lyginant su kitomis išsivysčiusiomis ES šalimis. Plačiau ši priežastis yra nagrinėjama Įtraukios darbo rinkos Plėtros programoje (SADM). Antra, žemą pensijų lygį lemia žema bazinė pensija ir apskaitos vieneto vertė. Trečia, galimybes didinti pensijas riboja ir tai, jog yra skiriama nepakankamai lėšų valstybės išlaidoms, susijusioms su senatvės išmokomis, finansuoti.

Rodikliai, apsprendžiantys socialinio draudimo pensijų dydį yra asmens įgytas pensijų socialinio draudimo stažas ir jo draudžiamosios pajamos. Kokią vertę turės asmens stažas ir jo draudžiamosios pajamos apsprendžia dviejų pensijos dalių – bendrosios (iki 2018 m. pagrindinės pensijos dalies ir priedo už stažo metus) ir individualiosios (iki 2018 m. papildomos pensijų dalies) dydžių matai – bazinė pensija ir apskaitos vieneto vertė, kurie kasmet yra indeksuojami pagal darbo užmokesčio fondo augimo 7 metų vidurkį. Bazinė pensija 2020 m. siekė 180,95 Eur.

Papildoma priemonė mažų pensijų gavėjams paremti buvo įteisinta Šalpos pensijų įstatyme nuo 2019 m.: asmenims, kurių gaunamų pensijų suma nesiekia MVPD, pagal jų įgytą pensijų socialinio draudimo stažą, apskaičiuojama individuali priemoka ir mokama prie gaunamų pensijų. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos duomenimis, tokias priemokas 2020 m. gavo 56 tūkst. senatvės pensijų gavėjų ir 11 tūkst. netekto darbingumo pensijų gavėjų. Tačiau pažymėtina, jog pilna priemoka iki MVPD mokama tik tiems asmenims, kurie yra įgiję būtinąjį stažą (2020 m. - 31,5 m.). Kitiems yra mokama mažesnė priemokos dalis, priklausomai nuo įgyto stažo. Asmenims, kurių stažas neviršija 15 metų priemoka nemokama.

Asmenys, kurie turi sukaupę būtinąjį stažą gauna pilno dydžio bazinę pensiją (taip pat ir individualią pensijos dalį). Šie asmenys taip pat gauna pilną „mažų pensijų gavėjų priemoką“ iki MVPD, jeigu jų visa gaunama pensija nesiekia šio dydžio. Tad visiems pensinio amžiaus asmenims, kurie turi sukaupę būtinąjį stažą, priklausanti pensija negali būti mažesnė už MVPD. Tačiau, jeigu asmuo neįgijo būtinojo stažo, jo gaunama bazinė pensijos dalis bei pensijos priemoka mažėja proporcingai neišdirbtų metų skaičiui.

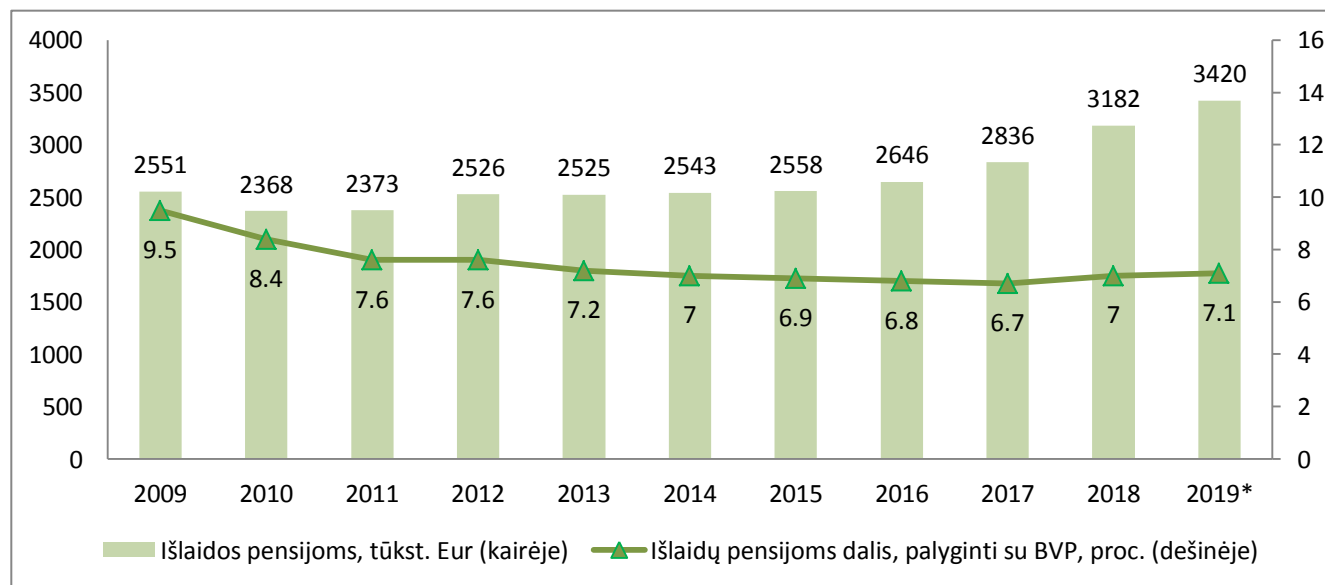
Vertinant pagrindinių socialinio draudimo pensijų mato vienetų dinamiką, matyti, kad nuo 2002 m. bazinės pensijos dydis buvo didinamas sparčiau nei vidutinių draudžiamųjų pajamų dydis, lemiantis nuo mokėtų įmokų priklausančios pensijos dalies didėjimą, (2002-2008 m. vidutiniškai 6,3 p. p. didesniu tempu, o 2007-2008 m. net vidutiniškai 12,4 p. p. didesniu tempu). Dėl to mažėjo mokamų pensijų diferenciacija, silpnėjo įmokėtų įmokų ir gaunamų pensijų dydžio ryšys. Pagrindinė pensijos dalis didėjo dar sparčiau nei bazinė pensija, nes nuo 2008 m. buvo mokama 110 proc., o 2010-2011 m. 120 proc. bazinės pensijos. 2008 m. jos augimas siekė 39,7 proc., 2009 m. 7,8 proc., o 2010 m. – 9,1 proc. (kuomet vidutinės draudžiamosios pajamos buvo netgi mažinamos). Be to, 2007 m. pradėtas mokėti priedas už stažo metus, viršijančius 30 m., kas dar padidino nuo mokėtų įmokų dydžio nepriklausančios pensijos dalies dydį. Tai, kad nuo įmokų nepriklausanti pensijos dalis buvo didinama sparčiau nei priklausanti nuo sumokėtų įmokų priklausanti pensijos dalis sąlygojo, kad mažus atlyginimus gavusių asmenų senatvės pensijos ėmė siekti maždaug 70 proc. buvusio darbo užmokesčio, o socialinio draudimo pensijų sistema tapo labiau perskirstanti nei su įmokomis susieta. Pagal Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2020 m. duomenis, išlaidos pagrindinei pensijos daliai sudarė maždaug 55,6 proc. visų pensijų draudimo išlaidų (2019 m. – 60 proc.). Toliau didinant vien tik bazinę pensiją, pensijų diferenciacija, t. y. skirtumas tarp mažų ir didelių pajamų gavėjų, dar labiau sumažės. Tokiu atveju, kiltų klausimas dėl paties socialinio draudimo principo

bei pensijų dydžio priklausomumo nuo įmokų klausimas.

Mažą apskaitos vieneto vertę nulėmė tai, kad nuo pat 1995 m. individualiosios pensijų dalies metinis prieaugis buvo vos pusė procento (iki 2018 m. pensijų apskaičiavimo formulėje galiojęs dydis 0,005). Tai reiškė, kad už pensijų socialinio draudimo įmokas individualiajai daliai mokėjimą per metus suteikiamas pusės procento prieaugis. 2018 m. pereinant prie apskaitos vienetų sistemos, pradinė pusės procento per metus prieaugio vertė nebuvo padidinta, dėl to 2020 m. už pensijų socialinio draudimo įmokų, sumokėtų per metus nuo 12 vidutinių darbo užmokesčių, sumos, asmuo per metus papildomai įgyja tik 3,81 Eur (2021 m. – 4,17 Eur).

Galiausiai, pastebėtina, jog yra skiriama nepakankamai lėšų valstybės išlaidoms, susijusioms su senatvės išmokomis, finansuoti. Eurostatu duomenimis 2018 m. bendrai išlaidoms visoms pensijoms Lietuvoje buvo skirta beveik 2 kartus mažiau lėšų nuo BVP nei ES vidurkis: 7 proc., kai ES šalių vidurkis siekė 12,4 proc. BVP.¹⁶ 2019 m. skiriamų lėšų dalis Lietuvoje išliko pastovi - 7,1 proc. nuo BVP, o 2020 m. išaugo iki 7,6 proc. nuo BVP.

Grafikas 12. Išlaidos pensijoms ir jų dalis, palyginti su BVP, 2009-2019 m.

Šaltinis: Statistikos departamentas, *Pensijų gavėjai ir išlaidos pensijoms 2019 m.*, <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=7641174>

Svarbu paminėti, jog tais pačiais 2018 m. Lietuvoje senatvės pensijoms finansuoti buvo skiriama 40,25 proc. visų valstybės išlaidų. Palyginimui, ES

¹⁶ Eurostat, *Pensions*, Lentelė: spr_exp_pens

senatvės pensijoms finansuoti skiriamų išlaidų vidurkis 2018 m. sudarė apie 39,28 proc. visų išlaidų.¹⁷

Darytina išvada, jog bendrai pensijoms skiriama valstybės išlaidų dalis nėra maža ir atitinka ES šalių vidurkį, tačiau bendrai per valstybės biudžetą yra perskirstoma maža šalies BVP dalis. 2020 m. Lietuvoje pajamų iš mokesčių ir socialinio draudimo įmokų dalis nuo BVP sudarė tik apie 31,2 proc. nuo BVP ir buvo beveik mažiausia ES (ES vidurkis siekė 41,3 proc.). Tačiau taip pat pastebėtina, jog, priešingai nei Lietuvoje, dalyje ES šalių narių pensijos yra apmokestinamos ir dėl to mokesčių ir socialinio draudimo įmokų dalis nuo BVP yra didesnė.

1.1.2. Nedidelės šalpos senatvės ir šalpos neįgalumo pensijos.

Kita pensijų sistemos dalis, veikianti Lietuvoje yra šalpos pensijų sistema, skirta minimalioms pajamoms užtikrinti tiems, kas arba neįgijo teisių socialinio draudimo pensijų sistemoje, arba socialinio draudimo pensijų sistemoje įgytos teisės yra mažesnės už šalpos pensijų dydžius. 2021 m. mokama minimali išmoka senatvėje, nepriklausomai nuo turimo stažo, t. y. šalpos senatvės pensija, siekė tik 143 Eur.

Pagal Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymą šalpos pensijas gali gauti neįgalūs vaikai, neįgalūs darbingo amžiaus asmenys (išskyrus tuos, kuriems nustatytas 45-55 proc. netektas darbingumas), senatvės pensijos amžių sukakę asmenys, motinos, iki 1995 m. išauginusios 5 ir daugiau vaikų (kompensuojama sovietmečiu galiojusi galimybė daugiavaikėms motinoms anksčiau išeiti į pensiją). Šalpos pensijų įstatymo tikslas – suteikti minimalias garantijas tiems, kas dėl vienokių ar kitokių priežasčių negalėjo įgyti teisių socialinio draudimo pensijų sistemoje, arba įgytos teisės yra mažos ir nesiekia šalpos pensijų dydžių. Šalpos pensijų dydžiai yra fiksuoti ir sudaro atitinkamą šalpos pensijos bazės procentą: šalpos pensijos gali būti nuo 1 šalpos pensijų bazės iki 2,25 šalpos pensijų bazės. Šalpos pensijų bazė susieta su MVPD ir negali būti mažesnė nei 56 proc. praėjusių metų MVPD dydžio. Šiuo metu šalpos pensijų bazė yra 143 Eurų.

Nuo 2005 m., kai buvo įteisinta šalpos pensijų sistema, iki 2017 m. šalpos pensijų dydis buvo susietas su socialinio draudimo bazine pensija, t. y. didinant ją, didėjo ir šalpos pensijos. Nuo 2017 m. buvo įteisinta šalpos pensijų bazė, tačiau šis pradinis dydis atitiko iki tol buvusį 112 Eurų dydį. Nuo 2019 m. šalpos pensijų bazė susieta su MVPD. Iki 2019 m. šalpos pensijų bazė augo tik 2005-2008 m. ir 2015-2016 m., nes nuo 2009 socialinio draudimo bazinė pensija nebedidėjo iki pat 2015 m. liepos mėn. Šalpos pensijų bazę atsiejus nuo socialinio draudimo bazinės pensijos, buvo išlaikytas status quo susiejant šį dydį su MVPD. Tokio žemo lygmens išmokos yra sąlygotos finansavimo trūkumo. Tačiau kita vertus, pernelyg išdidinus šalpos pensijų bazę, kiltų balanso tarp paskatų dirbti ir valstybės garantuojamų išmokų problema: negali būti sukurtas toks teisinis reguliavimas, kuris suponuotų, jog nemokant socialinio draudimo įmokų asmuo gali gauti dosnesnę išmoką nei dirbant bent už minimalų atlyginimą. Dėl to didinant šalpos pensijos bazę, lygiagrečiai yra būtina didinti bazinės pensijos dydį bei apskaitos vieneto vertę siekiant išlaikyti pusiausvyrą tarp socialinio draudimo ir šalpos sistemų.

1.1.3. Nepakankamai išnaudojamas vyresnio amžiaus asmenų dalyvavimo darbo rinkoje potencialas (ši priežastis nagrinėjama ir priemonės jai spręsti yra numatytos Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamose SADM valdomose įtraukios darbo rinkos plėtros programoje (toliau – Įtraukios darbo rinkos PP) ir Socialinės sutelkties plėtros programoje (toliau – Socialinės sutelkties PP))

¹⁷ Eurostat, Expenditure: main results, lentelė: spr_exp_sum, Prieiga per internetą: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=e

Senstant visuomenei vis daugiau žmonių ir ilgiau reikės išlaikyti darbo rinkoje. Per 15 metų (2003–2018 m.) dirbančių 65–74 m. amžiaus Lietuvos gyventojų dalis išaugo beveik dvigubai – iki 18 proc. (nuo 28,5 tūkst. iki 50 tūkst.).¹⁸ Prieš pensinio amžiaus asmenų (55–64 m.) užimtumas taip pat tolygiai augo pastaruosius metus ir nuo 53,4 proc. 2013 m. išaugo iki 69,3 proc. 2021 m. II ketv. Tačiau vyresnio darbingo amžiaus asmenų užimtumas ir toliau išlieka žemesnis nei bendras užimtumo lygis šalyje, kuris 2021 m. II ketv. buvo 72,1 proc. Be to Lietuvoje priešpensinio ir pensinio amžiaus gyventojai rečiau dirba sektoriuose, pasižyminčiuose didesnėmis vidutinėmis pajamomis, tokiuose kaip finansinė ir draudimo veikla bei informacinės ir ryšių technologijos. Net ketvirtadalis pensinio amžiaus gyventojų dirbo antrame mažiausiame pagal vidutines draudžiamąsias darbuotojų pajamas sektoriuje – aptarnavimo paslaugų.

Didinant prieš pensinio amžiaus asmenų užimtumą, mažėtų į išankstinę pensiją išėinančių asmenų skaičius, taip pat ilgėtų vidutinis darbo stažas, būtų sukaupiama daugiau socialinio draudimo pensijos apskaitos vienetų. Visos šios aplinkybės lemtų didesnes socialinio draudimo pensijas senatvėje. Konkrečios priemonės, skirtos didinti priešpensinio amžiaus asmenų įsitraukimą į darbo rinką yra numatytos SADM Įtraukios darbo rinkos PP.

Įtraukios darbo rinkos Plėtros programoje pagrindinė identifikuota nepakankamo vyresnio amžiaus asmenų įsitraukimo į darbo rinką priežastis yra menkos galimybės dalyvauti mokymosi visą gyvenimą veiklose, ypač ugdyti kompetencijas informacinių ir skaitmeninių technologijų srityse. UNECE Aktyvaus senėjimo indekso (ASI) 2018 m. ataskaitoje¹⁹ pažymima, kad pagal vyresnio amžiaus žmonių mokymosi visą gyvenimą aspektą Lietuva užima 22 poziciją tarp 28 ES šalių (dalyvauja tik 2.2 proc. vyresnio amžiaus žmonių). Kiek geresni rezultatai nustatyti informacijos ir komunikacinių technologijų naudojimo srityje: bent kartą per savaitę (ar dažniau) 55–74 metų gyventojai, naudojantys informacines technologijas, sudaro 39.0 proc. Tačiau ir čia Lietuva užima tik 21 poziciją tarp 28 ES šalių. Eurostat duomenimis tik 12 proc. 65–74 metų asmenų turi bazinius skaitmeninius įgūdžius, o ES šalių vidurkis 26 proc.

Įtraukios darbo rinkos Plėtros programoje taip pat pažymima, jog Lietuvoje vyresnio amžiaus asmenų ribotas aktyvus dalyvavimas darbo rinkoje yra ir dėl teisės aktuose įtvirtintų amžiaus apribojimų bei dėl neigiamo darbdavių požiūrio į vyresnio amžiaus darbuotojus (diskriminacijos), motyvuojant tuo, kad vyresnio amžiaus asmenims trūksta šiuolaikinei darbo rinkai reikiamų kompetencijų, skaitmeninio raštingumo.

Problemos priežastys: 1.2. Mažos bedarbių (ypač ilgalaikių) bei neaktyvių asmenų pajamos netenkina minimalių šių asmenų vartojimo poreikių (poveikis problemai ir tikslinės grupės dydis: 2019 m. pabaigoje Užimtumo tarnyboje prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos buvo registruota 150,5 tūkst. bedarbių ir jie sudarė 8,7 proc. šalies darbingo amžiaus gyventojų, 2020 m. pabaigoje – 277,1 tūkst. bedarbių (16,1 proc. šalies darbingo amžiaus gyventojų), o bedarbių skurdo rizikos lygis 2020 m. siekė 56,4 proc.²))

¹⁸ Statistikos departamento duomenys.

¹⁹ UNECE, 2018 Active Ageing Index: analytical report, 2019 m., Prieiga per internetą:

https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/Stakeholder_Meeting/ACTIVE_AGEING_INDEX_TRENDS_2008-2016_web_cover_reduced.pdf

2019 m. pabaigoje Užimtumo tarnyboje (toliau – UŽT) registruoti bedarbiai sudarė 8,7 proc. šalies darbingo amžiaus gyventojų, 2020 m. – 16,1 proc. Beveik kas antras darbo neturintis asmuo gyveno žemiau skurdo rizikos ribos. 2020 m. bedarbių skurdo rizikos lygis siekė 56,4 proc., 2019 m. – 54,4 proc., 2018 m. – 62,3 proc. ir yra vienas didžiausių tarp visų analizuotų socialinių grupių. Žemos šių asmenų pajamos ne tik neužtikrina šių asmenų būtiniausių poreikių patenkinimo, tačiau taip pat apsunkina jų integraciją į visuomenę ir darbo rinką.

Svarbu atkreipti dėmesį, jog egzistuoja nemaži skirtumai tarp UŽT registruotų bedarbių skaičiaus ir Statistikos departamento statistinių tyrimų metu, remiantis gyventojų apklausomis, surenkamų duomenų (žiūrėti lentelę žemiau). Pavyzdžiui, 2021 m. 2 ketv. UŽT buvo registruota 237 tūkst. bedarbių. Paradoksalu, tačiau Lietuvos statistikos departamento atliekame statistiniame užimtumo tyrime fiksuojamas žymiai mažesnis bedarbių skaičius. Šio tyrimo duomenimis, 2021 m. 2 ketv. Lietuvoje buvo 109 tūkst. bedarbių.²⁰ Neatitikimas tarp registruotų ir Užimtumo tyrimu nustatyto bedarbių skaičiaus rodo bedarbių registracijos tvarkos neatitikimą realiai padėčiai darbo rinkoje. Registruotų bedarbių skaičius gali viršyti tyrimu nustatytą skaičių dėl dviejų pagrindinių priežasčių: a) darbo rinkoje registruojasi neaktyvūs asmenys, b) registruojasi neformalios darbo rinkos dirbantieji.²¹

Lentelė 5. Darbo rinka COVID-19 pandemijos metu

	2020 K 1	2020 K 2	2020 K 3	2020 K 4	2021 K 1	2021 K 2
Užimti gyventojai (asmenys, tūkst.)	1386	1352	1342	1352	1352	1360
Užimtumo tarnyboje registruotų bedarbių skaičius (asmenys, tūkst.)	163	202	233	267	273	237
Bedarbiai (Užimtumo tyrimo duomenimis) (asmenys, tūkst.)	106	126	137	135	109	109
Nedarbo socialinio draudimo išmokų gavėjų skaičius* (asmenys, tūkst.)	68	81	90	90	89	74
Laisvos darbo vietos (Užimtumo tyrimo duomenimis) (vnt., tūkst.)	15	17	18	17	20	24

Šaltiniai: Statistikos departamentas, URL: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>; COVID-19 valdymas: pasekmių socialiniai rodikliai URL: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritis/socialine-statistika/covid-19-pasekmiu-valdymas-socialiniai-rodikliai>; Atvira Sodra, Statistinių duomenų portalas, URL: <https://atvira.sodra.lt/lt-eur/>

*Bendras už pilną ir už nepilną mėnesį nedarbo socialinio draudimo išmoką gavusių asmenų skaičius.

²⁰ Asmenys tyrimo metu save priskyrė bedarbiams (tyrime bedarbis apibrėžiamas kaip „nedirbantis 15–74 metų amžiaus asmuo, kuris aktyviai ieško darbo (per paskutines keturias savaites) ir per apibrėžtą laikotarpį (dvi savaites) gali pradėti dirbti“).

²¹ Romas Lazutka, „Lietuvos socialinės politikos reakcija į nedarbo augimą dėl COVID-19 (priemonių veiksmingumas iš ilgalaikės perspektyvos)“, 2020 m.

Statistikos departamento duomenimis, nedarbo lygis šalyje 2019 m. siekė 6,3 proc. ir buvo žemesnis nei ES vidurkis. 2020 metais nedarbo lygis pradėjo smarkiai augti ir pasiekė 8,5 proc., viršydamas ES vidurkį. 2021 m. nedarbo lygis pradėjo mažėti ir rugpjūčio mėn. siekė 7,2 proc., kai tuo metu ES nedarbo lygis - 6,8 proc. Beveik kas antras (42,5 proc.) UŽT registruotas darbo neturintis asmuo – ilgalaikis bedarbis. Jų 2021 m. rugsėjo mėn. buvo registruota 83 tūkst. – 55 tūkst. daugiau negu 2019 m. rugsėjo mėn. 2020 m. vyrai sudarė šiek tiek didesnę dalį tarp visų darbo neturinčių asmenų (50,1 proc.) nei moterys, tačiau, palyginti su praėjusių metų mėnesiais, vyrų dalis mažėja. Du iš penkių įregistruotų darbo neturinčių asmenų yra 30–49 m. amžiaus, nežymiai mažesnę dalį sudaro vyresni kaip 50 m. asmenys, beveik kas penktas – jaunesnis kaip 30 m. Didžiausia dalis bedarbių yra įgiję vidurinį išsilavinimą. Kas trečias – neturi profesinio pasirengimo. Beveik kas trečias registruotas darbo neturintis asmuo neturi profesinio pasirengimo, todėl jiems sunku įsitvirtinti darbo rinkoje.

Viena iš pagrindinių ir tvariausių priemonių, padedančių spręsti bedarbių asmenų skurdo problemą, yra šios tikslinės grupės integracija į darbo rinką. Tačiau, didžiajai daliai darbo neturinčių asmenų yra reikalingos papildomos viešosios paslaugos ir priemonės, padedančios integruotis į darbo rinką. UŽT prognozuoja, kad 2021 m. į Užimtumo tarnybą kreipsis 288 tūkst. bedarbių, iš jų 65 proc. priklausys darbo rinkoje papildomai remiamiems asmenims. 2019-2020 m. teikiamų paslaugų stebėseną rodo, kad 32 proc. iš besikreipusių bus reikalingos papildomos paslaugos ir priemonės: dalis jų taps bedarbiais dėl nepaklausius darbo rinkoje profesijų, ilgai trukusio nedarbo dėl vaiko priežiūros arba yra vyresni nei 50 metų amžiaus. Dar 20 proc. į darbo rinką gali būti integruoti tik bendradarbiaujant su savivaldybėmis ir kompleksiskai išsprendus jų sveikatos, vaiko priežiūros, priklausomybių nuo psichotropinių medžiagų ir kitas problemas.

Šiuo metu aktyvios darbo rinkos politikos priemonėms (toliau - ADRP) skiriamas finansavimas nėra pakankamas atliepti šių priemonių paklausą, pristatomą ankstesnėje pastraipoje. 2020 m. į aktyvias darbo rinkos politikos priemones įsitraukė 22,4 tūkst. UŽT registruotų nedirbančių asmenų, o šalies savivaldybių rengiamose užimtumo didinimo programose pradėjo dalyvauti 3,9 tūkst. nedirbančių asmenų²². 2020 m. lyginant su 2019 m., asmenų, neužtikrinus tinkamo finansavimo, dalyvaujančių aktyviose darbo rinkos politikos priemonėse, sumažėjo 11,9 proc. ADRP priemonių finansavimui panaudotas finansavimas pastaraisiais keturiais metais mažėjo: 2017 m. ADRP priemonių finansavimui buvo panaudota 70,96 mln. Eur, 2018 m. buvo panaudota 67,4 mln. Eur, 2019 metais panaudota ženkliai mažiau – 46,3 mln. Eur, o 2020 m. – 48,7 mln. Eur. Išlaidos vienam dalyviui 2019 m., palyginti su 2018 m., labai padidėjo, o bendras priemonių biudžetas sumažėjo (EK šalies ataskaita LT 2020, 30 p.). Įvertinant integracijos į darbo rinką pagalbos poreikį, ADRP priemonės turėtų būti taikomos daugiau nei 10 proc. bedarbių, jų įgyvendinimui per metus investuojant 120 mln. Eur. Nepakankamai išvystyta ADRP finansavimo sistema apsunkina pažeidžiamų asmenų integraciją į darbo rinką, ypač ilgalaikių bedarbių.

2020 m. ADRP priemonių efektyvumo analizė rodo, kad apie 71,6 proc. įdarbinimo subsidijuojant ir 85 proc. darbo įgūdžių įgijimo rėmimo priemonių dalyvių pasilieka dirbti priemonei pasibaigus ir apie 59,8 proc. įdarbinimo subsidijuojant dalyvių bei 68,2 proc. darbo įgūdžių įgijimo rėmimo dalyvių tebedirba praėjus 2 metams. Apie 60 proc. dalyvavusių profesinio mokymo programose įsidarbina per 3–6 mėnesius ir darbo rinkoje lieka prabėgus 2 metams. Po 3 mėn. nuo dalyvavimo profesinio mokymo programose įsidarbina 59,4 proc. dalyvių, po 6 mėn. – 68,8 proc. 58,2 proc. profesinio mokymo dalyvių darbo rinkoje lieka prabėgus ir 2 metams. 71 – 73 proc. dalyvavusių įdarbinimo pagal pameistrystės darbo sutartis priemone darbo rinkoje lieka ir po 3–6 mėn., o po 2 metų – 57,1 proc.²³

²² <https://uzt.lt/wp-content/uploads/2021/02/Lietuvos-u%C5%BEimtumo-2020-m.-tendencijos-2021-02-19.pdf> p. 45

²³ <https://uzt.lt/darbo-rinka2/aktyvios-darbo-rinkos-politikos-igyvendinimo-efektyvumas/>, 2020 m.

Atkreiptinas dėmesys, jog siekiant efektyvios bedarbių integracijos į darbo rinką, yra svarbu užtikrinti, jog darbingo amžiaus darbingiems nepasiturintiems gyventojams taikomos socialinės apsaugos priemonės nemažintų paskatų aktyviai dalyvauti darbo rinkoje. Šiuo metu (2021 m.) atotrūkis tarp neto MMA ir pajamų ribos teisei į socialinę pašalpą sudaro 3,3 karto. Tačiau vertinant socialinės paramos gavėjų paskatas dirbti, svarbu atkreipti dėmesį į visas kompleksiškai teikiamas paramos formas. Gyventojų paskatoms dirbti įtakos taip pat turi nepiniginė socialinė parama (tarkime, socialinis būstas, socialinės paslaugos), kurią asmenys gauna priklausomai nuo šeimos pajamų lygio. Lentelėje žemiau pateikiama informacija apie gyventojų disponuojamas pajamas, priklausomai nuo to, ar šie asmenys dirba už MMA, ar nedirba ir gauna tik piniginę socialinę paramą. Atkreiptinas dėmesys, jog į lentelę nėra įtraukta nepiniginė socialinė parama, kadangi šiuo metu negalime įvertinti tokios paramos asmeniui teikiamos naudos monetarine išraiška. Tad ateityje, siekiant įvertinti gyventojų paskatas dirbti, bus svarbu pastarajai naudai apskaičiuoti Eurinį įvertį.

Svarbu atkreipti dėmesį, jog ADPR priemonės yra veiksmingos sprendžiant darbo rinkoje susidarancias paklausos ir pasiūlos neatitikimo problemas, tačiau nedarą įtakos struktūriniam nedarbui, kuris yra nulemtas šalies ekonomikos struktūros. Atsižvelgiant į tai ir turint omenyje, jog atviros rinkos ekonomikoje nėra įmanoma pasiekti nulinio nedarbo lygio, yra svarbu užtikrinti adekvačias socialines išmokas darbo netekusiems asmenims jų nedarbo laikotarpiu.

Bedarbių asmenų pagrindiniai pajamų šaltiniai yra piniginė socialinė parama, nedarbo socialinio draudimo išmokos, taip pat pajamos, gaunamos iš artimųjų ar neformalios ekonomikos. Socialinės išmokos santykinai reikšmingai, tačiau nepakankamai, sumažina bedarbių asmenų skurdo riziką. Bedarbių asmenų skurdo rizikos lygis iki socialinių išmokų (išskyrus pensijas) 2019 m. siekė net 66 proc. (2020 m. – 64,8 proc.), t. y. socialinės išmokos skurdo rizikos lygį sumažino beveik 10 proc. punktų.

Vertinant socialinio draudimo ir socialinės paramos sistemų poveikį skurdo rizikos lygiui tarp darbo netekusių asmenų, pastebėtina, jog reikšminga UŽT registruotų bedarbių dalis negauna socialinių išmokų – nei piniginės socialinės paramos, nei nedarbo socialinio draudimo išmokų (toliau – NSDI). Užimtumo tarnybos duomenimis, 2021 m. rugpjūčio mėn. UŽT buvo registruota 211 tūkst. bedarbių, iš jų gaunančių socialinę pašalpą – 23,2 tūkst., t. y. 11 proc. NSDI gavėjų skaičius 2021 m. rugpjūčio mėn. siekė 66,6 tūkst. (bendras už pilną ir už nepilną mėnesį nedarbo socialinio draudimo išmoką gavusių asmenų skaičius), t. y. 32 proc. nuo visų UŽT rugpjūčio mėn. registruotų bedarbių.

Mokamų išmokų lygis reikšmingai daliai darbo neturinčių asmenų nesiekia minimalaus vartojimo poreikių dydžio. 2021 m. liepos mėn. duomenimis apie 18 proc. nedarbo socialinio draudimo išmokų gavėjų gavo išmokas mažesnes nei MVPD (mažiau nei 260 Eur), t. y. mokamos socialinio draudimo išmokos nepatenkino minimalių šių asmenų vartojimo poreikių. Mažesnę nei MVPD nedarbo socialinio draudimo išmoką gauna asmenys, kurie mokėjo mažesnes nei nuo minimalios mėnesinės algos įmokas, t. y. tie asmenys, kurie patenka į vadinamąsias „VSD grindų“ išimtis: asmenys gaunantys netekto darbingumo (invalidumo) ar šalpos neįgalumo pensiją, turintys nustatytą 0–55 procentų darbingumo lygį, ne vyresni kaip 24 metų asmenys, asmenys, gaunantys motinystės, tėvystės ar vaiko priežiūros išmoką bei savarankiškai dirbantys asmenys. Vidutinis socialinės pašalpos dydis per mėnesį vienam gyventojui 2019 m., palyginti su 2018 m., išaugo nuo 80,9 iki 81,7 Eur, 2020 m., palyginti su 2019 m., išaugo nuo 81,7 iki 87,2 Eur, 2021 m. I pusr., palyginti su 2020 m. atitinkamu laikotarpiu, išaugo nuo 85,4 Eur iki 107,7 Eur.

Vertinant valstybės skiriamą socialinę paramą bedarbiams gyventojams svarbu atkreipti dėmesį į visas kompleksiskai teikiamas paramos formas: kompensacijas už šildymą, geriamąjį ir karštą vandenį, išmoka vaikui (vaiko pinigus), nemokamą mokinių maitinimą švietimo įstaigose, paramą mokinio reikmenims įsigyti ir kt. Vidutiniškai per vieną 2019 m. mėnesį būsto šildymo išlaidų ir išlaidų vandeniui kompensacijas gavo 120,5 tūkst. asmenų (4,3 proc. visų Lietuvos gyventojų), 2020 m. – 93,7 tūkst. asmenų (3,35 proc. visų Lietuvos gyventojų). Vidutinis būsto šildymo išlaidų kompensacijos dydis vienam asmeniui per vieną 2019 m. mėnesį būstą šildant centralizuotai sudarė apie 27,2 Eur (2018 m. – 30,5 Eur), būstą šildant kitomis energijos ir kuro rūšimis – 51 Eur (2018 m. – 43,7 Eur), 2020 m. – būstą šildant centralizuotai sudarė apie 16 Eur, būstą šildant kitomis energijos ir kuro rūšimis – 43 Eur. Siekiant mažinti vaikų skurdą ir socialinę atskirtį, nuo 2020 m. sausio 1 d. padidintas universalios išmokos vaikui, mokamos kiekvienam vaikui (asmeniui), dydis nuo 1,32 bazinės socialinės išmokos (toliau – BSI) dydžio (50,16 Eur) iki 1,54 BSI dydžio (60,06 Eur). Taip pat nuo 0,53 BSI (20,14 Eur) iki 1,03 BSI dydžio (40,17 Eur) padidintas gausių (auginančių ir (ar) globojančių 3 ir daugiau vaikų) ir nepasiturinčių šeimų vaikams (asmenims) bei neįgaliesiems vaikams (asmenims) papildomai skiriamos išmokos vaikui dydis. Išmoką vaikui vidutiniškai per vieną 2019 m. mėnesį gavo 516,5 tūkst. vaikų, 2020 m. – 517,87 tūkst. vaikų.

Remiantis Valstybės kontrolės atlikto valstybinio audito ataskaita, socialinės paramos sistema neužtikrina minimalių vartojimo poreikių (MVPD) patenkinimo net 86 proc. tirtų asmenų (namų ūkių) (tirti 426 atvejai 12-oje savivaldybių). Vertintais atvejais mažiausiai minimalūs vartojimo poreikiai buvo užtikrinti vieniems gyvenantiems nedirbantiems asmenims (2017 m. ir 2018 m. atitinkamai 4 ir 3 proc. gavėjų), o geriausiai minimalūs poreikiai buvo užtikrinami – tris ir daugiau vaikų auginančioms šeimoms (2017 m. – 41 proc., 2018 m. – 56 proc.)²⁴.

SADM taip pat atliko skaičiavimus, pagal kuriuos vertino, kaip pagal atskirą šeimos tipą pajamos, įskaitant gaunamą piniginę socialinę paramą (socialinę pašalpą, būsto šildymo, geriamojo ir karšto vandens išlaidų kompensacijas, išmoką vaikui, nemokamą mokinių maitinimą), užtikrina minimalių vartojimo poreikių dydį (MVPD). Remiantis atliktais skaičiavimais, MVPD neužtikrinamas tuo atveju, kai vienas gyvenantis asmuo arba šeima be vaikų nedirba ir gauna tik piniginę socialinę paramą nepasiturintiems (socialinę pašalpą, būsto šildymo, geriamojo ir karšto vandens išlaidų kompensacijas), taip pat šeimoms, auginančioms 1–2 vaikus, kai nedirba abu tėvai (žr. lentelę žemiau).

Lentelė 6. Gyventojų disponuojamų pajamų palyginimas tarp dirbančių ir MMA gaunančių bei nedirbančių asmenų, 2020 m.

Šeimos sudėtis	Su darbo santykiais susijusios pajamos MMA - 607	DU neįskaitymas, Eur	DU, nuo kurio apskaičiuojamas paramos dydis, Eur	Valstybės teikiama piniginė socialinė parama (kiekvieną mėnesį)	Bendras paramos dydis	Bendros pajamos	MVPD santykis su bendrosiomis pajamomis* (+ / -)
----------------	--	----------------------	--	---	-----------------------	-----------------	--

²⁴ Valstybinio audito ataskaita, „Ar socialinė parama užtikrina skurdžiai gyvenančių asmenų minimalius vartojimo poreikius ir skatina įsitraukti į darbo rinką“, 2019 m. liepos 29 d. Nr. VA-5

	Eur (bruto)			Socialinė pašalpa	Komp. už būsto šildymą	Komp. už karštą vandenį	Komp. už geriamąjį vandenį	Išmoka vaikui	Parama mokiniam			
vienas gyvenantis asmuo dirba	447,23 (į rankas)	89,45	357,78	0	39,97	0	0	0	0	39,97	487,2	230,2
vienas gyvenantis asmuo nedirba	0	0	0	175	57	9,14	0	0	0	241,14	241,14	-15,86
šeima be vaikų, abu dirba	894,46 (į rankas)	178,89	715,57	0	12,94	0	0	0	0	12,94	907,4	444,4
šeima be vaikų, abu nedirba	0	0	0	261,25	57	10,14	0,48	0	0	328,87	328,87	-134,13
šeima be vaikų vienas iš jų nedirba	447,23 (į rankas)	89,45	357,78	0	48,72	5,31	0	0	0	54,03	501,26	38,26
nepilna šeima: vienas iš tėvų (motina at tėvas) dirba, augina 1 vaiką (pvz., 7 metų)	447,23 (į rankas)	156,53	290,7	0	27,93	8,66	0	100	114	250,59	697,82	234,82
nepilna šeima: vienas iš tėvų (motina at tėvas) nedirba, augina 1 vaiką (pvz., 7 metų)	0	0	0	261,25	57	10,14	0	100	114	542,39	542,39	79,39
nepilna šeima: vienas iš tėvų (motina at tėvas) dirba, augina 2 vaikus (pvz., 7 ir 10 metų)	447,23 (į rankas)	156,53	290,7	144,97	68,4	0	0	200	228	641,37	1088,6	445,6
nepilna šeima: vienas iš tėvų (motina at tėvas) nedirba, augina 2 vaikus (pvz., 7 ir 10 metų)	0	0	0	357,5	68,4	8,04	0	200	228	861,94	861,94	218,94
nepilna šeima: vienas iš tėvų (motina at tėvas) dirba, augina 3 vaikus (pvz., 7, 10 ir 16 metų)	447,23 (į rankas)	178,89	268,34	232,38	79,8	3,61	0	300	342	957,79	1405,02	582,02

nepilna šeima: vienas iš tėvų (motina at tėvas) nedirba, augina 3 vaikus (pvz., 7, 10 ir 16 metų)	0	0	0	453,75	79,8	5,96	0	300	342	1181,51	1181,51	358,51
---	---	---	---	--------	------	------	---	-----	-----	---------	---------	--------

Šaltinis: SADM duomenys

Tai, jog bedarbių asmenų pajamos yra itin žemos, o atotrūčiai tarp jų ir likusių šalies gyventojų pajamų yra santykinai dideli, lemia šios pagrindinės priežastys (prioritetine tvarka):

- 1.2.1. Ilgai trunka bedarbių integracija į darbo rinką.
- 1.2.2. Trūksta kompleksiško teikiant socialinę paramą.
- 1.2.3. Skiriamas nepakankamas finansavimas socialinės atskirties ir užimtumo problemoms spręsti.
- 1.2.4. Mažas socialinės pašalpos dydis ir siaura jos teikimo aprėptis.
- 1.2.5. Dalis darbo netekusių asmenų gauna itin mažas nedarbo socialinio draudimo išmokas (ypač bedarbės moterys) arba šių išmokų iš viso negauna.
- 1.2.6. Nepasinaudojimo pinigine socialine parama problema.
- 1.2.7. Pasirinktas piniginių socialinės paramos finansavimo, vykdant savarankiškąją savivaldybių funkciją, modelis nepakankamai efektyvus užtikrinant teikiamos piniginių socialinės paramos adekvatumą.
- 1.2.8. Visuomenei naudingos veiklos organizavimas nesudaro pakankamų sėkmingos piniginių socialinės paramos gavėjų integracijos į darbo rinką ir visuomenę prielaidų.

Toliau šiame skyriuje yra detaliau analizuojamos minimos priežastys.

1.2.1. Ilgai trunka bedarbių integracija į darbo rinką (prie šios priežasties šalinimo prisideda Įtraukios darbo rinkos PP)

Beveik kas antras (42,5 proc.) UŽT registruotas darbo neturintis asmuo – ilgalaikis bedarbis. Jų 2021 m. rugsėjo mėn. buvo registruota 83 tūkst. – 55 tūkst. daugiau negu 2019 m. rugsėjo mėn. Priežastys, lemiančios bedarbių integracijos į darbo rinką laiką, yra nagrinėjamos Įtraukios darbo rinkos PP. Atitinkamai, pastarojoje PP taip pat yra numatytos priemonės, skirtos trumpinti integracijos laikotarpį - aktyvios darbo rinkos politikos priemonės, mokymosi visą teigytvenimą priemonės, profesinio mokymo priemonės ir kt. Pajamų nelygybės mažinimo PP glaustai pristatomos Įtraukios darbo rinkos PP išdėstytos priežastys. Pajamų nelygybės mažinimo PP didesnis dėmesys yra skiriamas dviem iš analizuojamos problemos priežasčių – t. y. 1) savivaldybėse nėra pakankamai išnaudojamos piniginių socialinės pašalpos gavėjus įsidarbinti skatinanti priemonė - papildomos socialinės pašalpos skyrimas asmeniui įsidarbinus (žr. aprašymą žemiau); 2) nacionaliniu mastu nėra įtvirtintas kompleksinės pagalbos, padedančios bedarbiams integruotis į darbi rinką, modelis, kuris apimtų tiek užimtumo, tiek ir socialines, sveikatos priežiūros ir psichologines paslaugas. Atitinkamai, Pajamų nelygybės mažinimo PP bus numatytos priemonė šioms dviem problemoms spręsti.

UŽT duomenimis, 2020 m. darbo rinkoje buvo jaučiamas darbo jėgos pasiūlos ir paklausos neatitikimas: nekvalifikuotos darbo jėgos perteklius ir kvalifikuotų darbininkų trūkumas. 2020 m. buvo fiksuotas kvalifikuotų darbininkų trūkumas ir paklausą viršijanti paslaugų sektoriaus darbuotojų ir

pardavėjų bei nekvalifikuotų darbininkų pasiūla. Paklausą taip pat viršijo tam tikrų sričių specialistų ir vadovų pasiūla. Didžiausias pasiūlos ir paklausos neatitikimas dėl darbuotojų pertekliaus fiksuotas parduotuvių pardavėjų, administravimo ir vykdomųjų sekretorių, lengvųjų automobilių, taksi ir furgonų vairuotojų, reklamos ir rinkodaros specialistų, kirpėjų, kosmetikų profesijų grupėje. Beveik kas trečias registruotas darbo neturintis asmuo neturi profesinio pasirengimo, todėl jiems sunku įsitvirtinti darbo rinkoje. Palyginti su 2019 m., nekvalifikuotų bedarbių dalis 2020 m. išaugo 4,3 proc. punkto. Taip pat mažėjo darbo ieškančių asmenų, įgijusių aukštąjį universitetinį išsilavinimą, dalis²⁵.

Kaip minėta anksčiau, didžiajai daliai darbo neturinčių asmenų yra reikalingos papildomos viešosios paslaugos ir priemonės, padedančios integruotis į darbo rinką. UŽT prognozuoja, kad 2021 m. į Užimtumo tarnybą kreipsis 288 tūkst. bedarbių, iš jų 65 proc. priklausys darbo rinkoje papildomai remiamiems asmenims.

Bedarbių integraciją į darbo rinką apsunkina tai, jog yra nepakankamai išvystyta ADRP finansavimo sistema. Darbo rinkos politikos priemonių aprėptis sumažėjo nuo 17 proc. 2018 m. iki mažiau nei 10 proc. 2019 m., išlaidos vienam dalyviui 2019 m., palyginti su 2018 m., labai padidėjo, o bendras priemonių biudžetas sumažėjo (EK šalies ataskaita LT 2020, 30 p.).

Taip pat pastebėtina, jog ne visi asmenys, kuriems reikia pagalbos integruotis į darbo rinką registruojasi UŽT (dėl asmeninių priežasčių, nelegalaus darbo, atskirties). Tarp registruotų UŽT darbo neturinčių asmenų iki tol neaktyvūs darbo rinkoje buvo:

- iki 2020 m. kovo mėn.: 4 proc. – nėra dirbę pagal darbo sutartis ar vykdę savarankišką veiklą, apie 17 proc. – nedirbo 2 ir daugiau metų.
- po 2020 m. po kovo 1 d.: 4,8 proc. – nėra dirbę pagal darbo sutartis ar vykdę savarankišką veiklą, apie 21 proc. – nedirbo 2 ir daugiau metų.

Remiantis Valstybės kontrolės išvadomis, savivaldybėse nepanaudojami turimi instrumentai, kurie skatintų asmenis dirbti. Savivaldybės nepasinaudoja turimomis galimybėmis lanksčiai teikti paramą asmenims ir taip užtikrinti jų minimalius vartojimo poreikius, neišnaudojamos paskatos integruoti asmenis į darbo rinką. Valstybės kontrolės analizuotais atvejais, 2018 metais tik 18 proc. (1 714 iš 9 604) socialinės pašalpos gavėjų gavo papildomą socialinę pašalpą įsidarbinus (50 proc. socialinės pašalpos dydžio). Trečdalyje (20) savivaldybių papildoma socialinė pašalpa buvo skirta ne daugiau kaip 2 asmenims per metus, tik 4-iose savivaldybėse tokių asmenų buvo daugiau kaip 100, nors vidutinis įsidarbinusių asmenų skaičius savivaldybėje buvo 160 per metus. 11-oje savivaldybių ši parama nebuvo skiriama, nors jose įsidarbino beveik tūkstantis socialinės pašalpos gavėjų².

Šios į darbo rinką grįžti skatinančios priemonės (papildomos socialinės pašalpos įsidarbinus skyrimo) netaikymas savivaldybėse yra susijęs su nepakankamu asmenų informavimu². Valstybės kontrolė 2019 m. atliktoje audito ataskaitoje pažymėjo, kad 7-iose (iš 12-os) savivaldybėse papildoma socialinė pašalpa įsidarbinus nebuvo teikta, nes asmenys neatvyko į savivaldybę ir nepateikė prašymų gauti pašalpą, o savivaldybės nesiėmė aktyvių veiksmų priminti apie jų teises. 2017 m. atlikto tyrimo duomenimis, ne visi NVO darbuotojai, dirbantys su socialinės pašalpos gavėjais, žinojo apie papildomą pašalpą įsidarbinus².

²⁵ Užimtumo tarnyba, *Darbo rinkos tendencijos 2020 m.*, 20 psl. Prieiga per internetą: <https://uzt.lt/wp-content/uploads/2021/02/Lietuvos-u%C5%BEimtumo-2020-m.-tendencijos-2021-02-19.pdf> [20, 33 psl.](#).

Integraciją į darbo rinką apsunkina ir tai, jog trūksta paramos gavėjui lengvai suprantamos ir prieinama forma pateiktos (individualizuotos) informacijos apie visas paramos rūšis pagal gyvenimo atvejus, paramos dydžių pokyčius po įsidarbinimo, taip pat galimybių gauti anonimiškas kokybiškas konsultacijas elektroniniu ir kitokiais prieinamais būdais. Nors šalyje informacija apie socialinę paramą yra teikiama per sukurtas įvairias informavimo priemones, prižiūrimas skirtingų ministerijų ar savivaldybių, tačiau ji tebėra pateikiama fragmentiškai, sunkiai suprantama, o tai apsunkina asmenų paieškos galimybes ir nesudaro tinkamų sąlygų rasti aktualią informaciją. Pagrindiniai informacijos pateikimo internete šaltiniai yra keturi: SADM, savivaldybių interneto puslapiai, Socialinės paramos šeimai informacinė sistema (SPIS) ir Lietuvos paslaugų katalogas, tačiau ne visais atvejais gyventojai juose gali rasti susistemintą, aktualią, patogiai prieinamą informaciją apie visas socialinės paramos rūšis ir jas užsisakyti internetu. Dėl to nesudaromos prielaidos informaciją gyventojams gauti paprastai ir suprantamai. Poreikį tobulinti visuomenės informavimo procesą patvirtino ir atliktos savivaldybių administracijų ir socialinių darbuotojų apklauso. 88 proc. (53 iš 60) savivaldybių administracijų ir 86 proc. (293 iš 341 apklausto) socialinių darbuotojų patvirtino, kad būtų naudinga informaciją apie visas socialinės paramos formas (išmokas, paslaugas, kompensacijas ir lengvatas) pateikti geriau susistemintai ir labiau suprantamai nei yra dabar²⁶.

Galiausiai, 2019-2020 m. bedarbiams teikiamų paslaugų stebėseną rodo, jog 20 proc. UŽT registruotų bedarbių į darbo rinką gali būti integruoti tik bendradarbiaujant su savivaldybėmis ir kompleksiskai išsprendus jų sveikatos, vaiko priežiūros, priklausomybių nuo psichotropinių medžiagų ir kitas problemas. Siekiant šių asmenų integracijos į darbo rinką, yra būtinas UŽT, savivaldybių, socialinių darbuotojų, sveikatos priežiūros darbuotojų ir kitos susijusios pagalbos teikėjų bendradarbiavimas. Pastebėtina, jog šiuo metu Lietuvoje yra įgyvendinami keli pilotiniai kompleksinės pagalbos teikimo bedarbiams projektai, kurių metu yra išbandomi įvairūs UŽT, savivaldybių, socialinių paslaugų įstaigų ir kitų susijusių įstaigų bendradarbiavimo modeliai. Atsižvelgiant į šių pilotinių projektų rezultatus, ateityje svarbu nacionaliniu mastu įtvirtinti kompleksinės pagalbos bedarbiams asmenims teikimo modelį.

1.2.2. *Trūksta kompleksiskumo teikiant socialinę paramą*

Remiantis valstybės kontrolės išvadomis, Lietuvoje trūksta kompleksinio požiūrio vertinant, skiriant ir teikiant socialinę paramą ir dėl to gyventojų gaunamos socialinės paramos dydžiai yra itin netolygūs, o dalies gyventojų gaunama socialinė parama nepatenkina net minimalių jų vartojimo poreikių.

Valstybės audito ataskaitos duomenimis, iš 2018 m. socialinę pašalpą gaunančių asmenų 46,0 proc. sudarė gavėjai, kuriems ji mokama ilgiau nei metus nepertraukiamai²⁶. Tyrimai rodo²⁷, kad šie asmenys ne tik praranda kvalifikaciją ir įgūdžius, bet ir motyvaciją, pasitikėjimą savimi, todėl jiems reikalingos ne tik laikino įdarbinimo, bet ir kitos socialinės paslaugos ir kita pagalba.

Skiriant paramą nefiksuojami individualūs asmenų poreikiai, o paramos formos nederinamos tarpusavyje. Skiriant socialinę paramą, būtina vertinti kiekvieną konkrečią situaciją – nuo pajamų trūkumo iki socialinės atskirties, o priemonės privalo būti parinktos individualiai, kad būtų taikomos tiems,

²⁶ Valstybinio audito ataskaita, „Ar socialinė parama užtikrina skurdžiai gyvenančių asmenų minimalius vartojimo poreikius ir skatina įsitraukti į darbo rinką“, 2019 m. liepos 29 d. Nr. VA-5

²⁷ Nacionalinio skurdo mažinimo organizacijų tinklo duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.stopskurdas.lt/wp-content/uploads/2015/03/Siulymai-socialinei-politikai-tobulinti.pdf>

kam jų reikia, ir tada, kada labiausiai reikia.

Valstybės kontrolė 2019 m. atliktoje audito ataskaitoje pažymėjo, kad teikiant socialinę paramą turi būti laikomasi visapusiškumo principo, t. y. piniginė parama turi būti teikiama derinant ją su socialinėmis paslaugomis ir kita pagalba. Vertinant faktiškai teiktą paramą: pinigines išmokas ir kompensacijas, socialines paslaugas ir lengvatas, nustatyta, kad visiems namų ūkių tipams (pensinio amžiaus asmenys, ilgalaikiai bedarbiai, daugiavaikės šeimos ir kt.) dažniausiai teikiama piniginė socialinė parama ir neišnaudojamos galimybės teikti kitas socialinės paramos formas. Išanalizavus Atvejo tyrimo duomenis, nė vienu iš pasirinktų atvejų nenustatyta, kad būtų užfiksuotas asmenų individualių poreikių įvertinimas ar sudarytas paramos teikimo planas².

Taikomos informavimo apie socialinę paramą, socialinės paramos gavėjų identifikavimo priemonės bei socialinės paramos teikimo procesas neužtikrina jos prieinamumo. Nors šalyje informacija apie socialinę paramą yra teikiama per sukurtas įvairias informavimo priemones, prižiūrimas skirtingų ministerijų ar savivaldybių, tačiau ji tebėra pateikiama fragmentiškai, sunkiai suprantama, o tai apsunkina asmenų paieškos galimybes ir nesudaro tinkamų sąlygų rasti aktualią informaciją. Pagrindiniai informacijos pateikimo internete šaltiniai yra keturi: SADM, savivaldybių interneto puslapiai, Socialinės paramos šeimai informacinė sistema (SPIS) ir Lietuvos paslaugų katalogas, tačiau ne visais atvejais gyventojai juose gali rasti susistemintą, aktualią, patogiai prieinamą informaciją apie visas socialinės paramos rūšis.

Paramos teikimo procesui supaprastinti turėtų būti daugiau naudojamos informacinės sistemos. Būtina gerinti paramos prieinamumo procesus ir skatinti visuomenę daugiau naudotis sukurtomis elektroninėmis paslaugomis, siekiant supaprastinti paramos teikimo procesą ir pagreitinoti sprendimus dėl jos skyrimo².

1.2.3. Skiriamas nepakankamas finansavimas socialinės atskirties ir užimtumo problemoms spręsti

Kaip teigiama EK Lietuvos šalies ataskaitoje 2020 m., Lietuvos bendras mokesčių ir socialinių išmokų sistemos mastas ir struktūra neleidžia suderinti socialinės apsaugos išteklių su tikslais, kadangi išlaidos socialinei apsaugai Lietuvoje tebėra vienos mažiausių ES.

Skiriamas nepakankamas finansavimas neleidžia veiksmingai spręsti socialinės atskirties ir užimtumo problemų. Eurostat duomenis (2017 m.), Lietuvoje valstybės funkcijai, susijusiai su socialinės atskirties mažinimu (*angl. housing and social exclusion*), finansuoti buvo skiriama tik 0,3 proc. nuo BVP, kai tuo tarpu ES vidurkis yra trigubai didesnis – 1,1 proc. nuo BVP. Nedarbo išmokoms (*angl. unemployment benefits*) buvo skiriama 0,5 proc. nuo BVP Lietuvoje, kai tuo tarpu ES vidurkis ir dvigubai didesnis – 1,2 proc.

2018-2020 m. išlaidos socialinei atskirčiai mažinti bei užimtumo problemoms spręsti buvo reikšmingai didinamos, tačiau vis dar nesiekia ES vidurkio (proc. nuo BVP). Piniginės socialinės paramos išlaidos 2020 metais sudarė 672,3 mln. Eur ir palyginti su 2019 metais, padidėjo 34,6 procento. 2019 metais sudarė 499,4 mln. Eur ir, palyginti su 2018 metais, padidėjo 37,7 procento. 2018 metais sudarė 362,55 mln. Eur ir, palyginti su 2017 metais, padidėjo 115,7 procento (nuo 168,10 mln. Eur iki 362,55 mln. Eur). Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2019 m. socialinių išmokų įtaka skurdo rizikos lygiui, palyginti su ankstesniais metais, išaugo nuo 6,8 iki 9,5 procentinio punkto. 2020 m. – sumažėjo iki 8,7 procentinio punkto. Tačiau, neatsižvelgiant į tai, kad

lėšų suma, skiriama piniginei socialinei paramai, pastaraisiais metais didėjo, būtina ir toliau siekti, kad įgyvendinamos priemonės didintų piniginės socialinės paramos prieinamumą ir adekvatumą. O tam reikalingos dar didesnės investicijos.

1.2.4. Mažas socialinės pašalpos dydis ir siaura jos teikimo aprėptis

Pajamų nelygybei ir skurdui mažinti svarbi socialinės paramos sistema, kuria siekiama užtikrinti minimalias pajamas, ir kartu išvengti priklausomybės nuo ilgalaikės socialinės paramos, užtikrinant, kad darbingo amžiaus darbingi nepasiturintys gyventojai išsaugotų paskatas aktyviai dalyvauti darbo rinkoje. Pajamų nelygybė ir skurdas tebėra didelis iššūkis Lietuvai. Todėl būtina siekti, kad teikiama piniginė socialinė parama būtų adekvatesnė ir teikiama visiems, kuriems jos reikia, taip užtikrinant minimalių pajamų apsaugą.

Pagrindinės socialinės paramos formos yra socialinė parama pinigais ir socialinė parama paslaugomis. Piniginės socialinės paramos sistemą sudaro testuojama parama (pavyzdžiui, socialinė pašalpa, būsto šildymo, geriamojo ir karšto vandens išlaidų kompensacijos, papildomai skiriama išmoka vaikui nepasiturinčioms šeimoms, auginančioms (globojančioms) 1 ar 2 vaikus, socialinė parama mokiniams ir kt.) ir universali (pvz., universali išmoka vaikui, laidojimo pašalpa ir kt.). Vertinant gyventojų skurdo lygį bei pajamų atotrūkius, į skaičiavimus yra įtraukiama tik asmenų gaunama piniginė socialinė parama. Tuo tarpu socialinė parama paslaugomis dėl Lietuvoje galiojančio šių paslaugų finansavimo modelio (kai finansavimas yra skiriamas tiesiogiai institucijai, o ne kompensuojant patirtas išlaidas paslaugos gavėjui) nėra vertinama skaičiuojant skurdo lygį ar pajamų atotrūkius. Dėl to realūs absoliutaus ir santykinio skurdo bei pajamų nelygybės rodikliai Lietuvoje turėtų būti mažesni (mažiausias pajamas gaunantys asmenys gauna santykinai daugiau valstybės teikiamų nemokamų socialinių ir kitų viešųjų paslaugų).

Kadangi asmens gaunamos socialinės paslaugos nėra vertinamos skaičiuojant skurdo ir pajamų nelygybės rodiklius, šioje plėtros programoje didesnis dėmesys yra skiriamas gyventojams teikiamai piniginei socialinei paramai. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymu, teisę į socialinę pašalpą turi asmenys, jeigu pajamos, tenkančios vienam asmeniui per mėnesį, yra mažesnės kaip 1,1 valstybės remiamų pajamų (toliau – VRP, 2021 m. 1 VRP – 128 Eur) dydžio, t. y. 140,8 Eur 2021 m.

Koreguojant piniginės socialinės paramos dydžius yra svarbu užtikrinti, jog darbingo amžiaus darbingi nepasiturintys gyventojai išsaugotų paskatas aktyviai dalyvauti darbo rinkoje. Šiuo metu atotrūkis tarp neto MMA ir pajamų ribos teisei į socialinę pašalpą sudaro 3,3 karto. Tačiau vertinant socialinės paramos gavėjų paskatas dirbti, svarbu atkreipti dėmesį į visas kompleksiskai teikiamas paramos formas. Atkreiptinas dėmesys, jog gyventojų paskatoms dirbti įtakos taip pat turi nepiniginė socialinė parama (tarkime, socialinis būstas, socialinės paslaugos), kurią asmenys gauna priklausomai nuo šeimos pajamų lygio. Siekiant užtikrinti minimalios socialinės apsaugos sistemos aprėptį bei adekvatumą, reikalingas visos minimalias pajamas užtikrinančios sistemos (įskaitant ir piniginę socialinę paramą nepasiturintiems gyventojams) kompleksinis įvertimas, identifikavimas sistemos elementų tarpusavio sąsajų bei poveikio darbo paskatoms. Lentelėje žemiau pateikiama informacija apie gyventojų disponuojamas pajamas, priklausomai nuo to, ar šie asmenys dirba už MMA, ar nedirba ir gauna tik piniginę socialinę paramą.

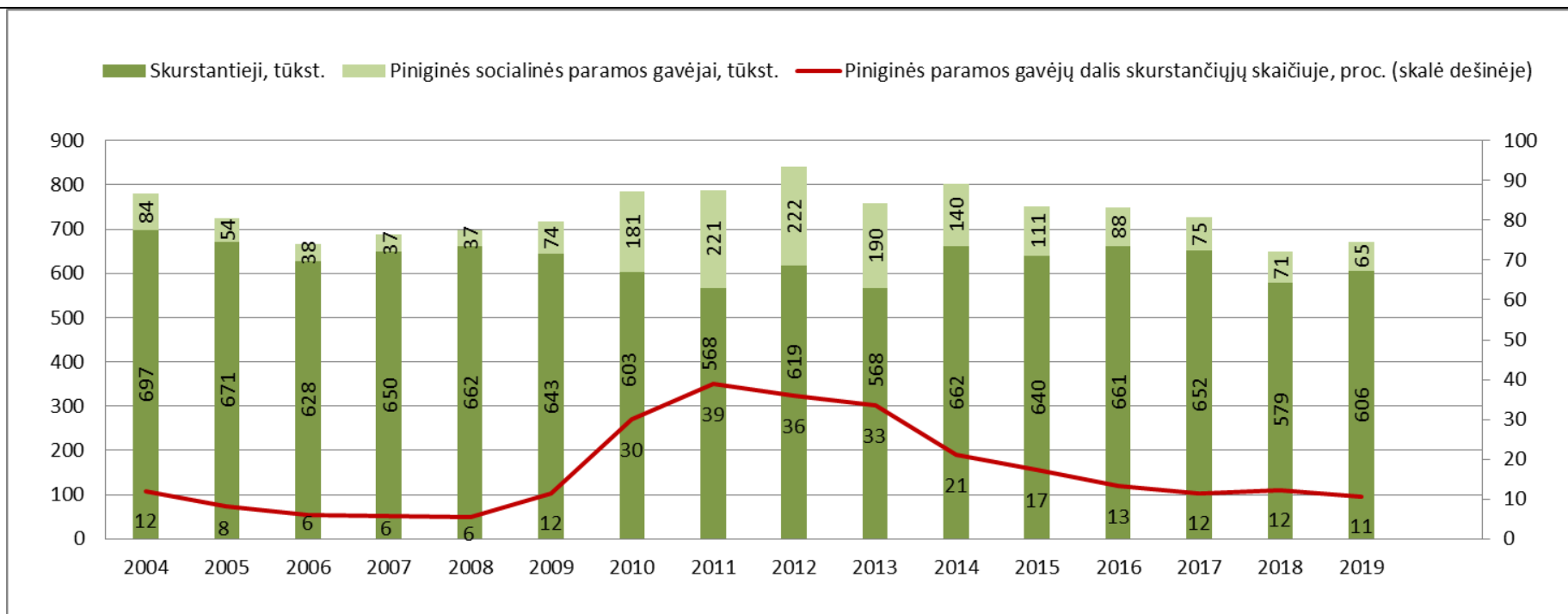
Remiantis Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai savivaldybių administracijų pateiktais duomenimis, 2019 m. socialinę pašalpą vidutiniškai per mėnesį

gavo 64,6 tūkst. asmenų (2,31 proc. Lietuvos gyventojų), 2020 m. – 56,04 tūkst. (2,0 proc. Lietuvos gyventojų), 2021 m. I pusm. – 66,35 (2,38 proc. Lietuvos gyventojų). Vidutinis socialinės pašalpos dydis per mėnesį vienam gyventojui 2019 m. mėnesį, palyginti su 2018 m., išaugo nuo 80,9 iki 81,7 Eur, 2020 m., palyginti su 2019 m., išaugo nuo 81,7 Eur iki 87,2 Eur (t. y. 6,7 proc.), 2021 m. I pusm, palyginti su 2020 m. atitinkamu laikotarpiu, išaugi nuo 85,4 iki 107,7 Eur (t. y. 26,1 proc.).

Analizuojant savivaldybių pateiktus duomenis apie socialinės pašalpos gavėjus, 2019 m. daugiausia socialinės pašalpos gavėjų palyginti su gyventojų skaičiumi savivaldybėse buvo: Kalvarijos (8,09 proc.), Lazdijų r. (7,32 proc.), Ignalinos r. (6,9 proc.), Zarasų r. (6,55 proc.), Rokiškio r. (6,3 proc.). Iš esmės panašios tendencijos išlieka ir 2020 m.: Kalvarijos (6,45 proc.), Rokiškio r. (5,54 proc.), Lazdijų r. (5,49 proc.), Ignalinos r. (5,29 proc.), Zarasų r. (4,51 proc.). Šie duomenys tiesiogiai koreliuoja su registruotų bedarbių skaičiumi minėtose savivaldybėse: 2019 m. Kalvarijos (13,7 proc. nuo darbingo amžiaus gyventojų), Lazdijų r. (12,5 proc.), Ignalinos r. (15,1 proc.), Zarasų r. (14,7 proc.), Rokiškio r. (12,8 proc.); 2020 m. Lazdijų r. (24,6 proc. nuo darbingo amžiaus gyventojų), Rokiškio r. (21,7 proc.), Kalvarijos (21,6 proc.), Zarasų r. (21,5 proc.), Ignalinos r. (21,2 proc.).

Pastebėtina, jog, remiantis ekonomisto R. Lazutkos skaičiavimais, piniginę socialinę paramą Lietuvoje gauna tik maždaug kas dešimtas žemiau skurdo rizikos ribos atsiduriantis asmuo (žr. grafiką žemiau). Absoliutaus skurdo lygis tarp darbingo amžiaus asmenų taip pat yra aukštesnis nei socialinių pašalpų gavėjų skaičius. 2018 m. absoliutaus skurdo lygis 18-64 m. amžiaus grupėje buvo 10,3 proc., o 2019 m. – 7,8 proc. Taip pat stebina tai, jog nors skurdo rizikos lygis Lietuvoje 2015-2018 m. augo ir tik 2019 m. fiksuojamas mažėjimas, piniginės socialinės paramos besikreipiančiųjų mažėja kasmet. Pavyzdžiui, 2020 m. socialinės pašalpos gavėjų, palyginti su 2019 m., sumažėjo 13,25 proc., 2019 m., palyginti su 2018 m., sumažėjo 9,27 proc., 2017 m., palyginti su 2016 m., sumažėjo 15,2 proc. ir t. t.

Grafikas 13. Piniginę socialinę paramą gaunančių asmenų dalis tarp visų skurstančiųjų, 2004 - 2019 m.

Šaltinis: R. Lazutkos skaičiavimai, pateikiami „Lietuvos socialinės politikos reakcija į gyventojų pajamų mažėjimą dėl COVID-19 (socialinės paramos veiksmingumas iš ilgalaikės perspektyvos)“ (2020 m) remiantis: SPIS duomenų vitrinų modulis. <http://vitrinos.spis.lt:8080/>; Statistikos departamentas, Rodiklių duomenų bazė – oficialios statistikos portalas. <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>

Kaip jau minėta, remiantis Valstybės kontrolės audito ir SADM atliktais skaičiavimais, mažiausiai minimalūs vartojimo poreikiai užtikrinami nedirbantiems ir gaunantiems tik piniginę socialinę paramą (socialinę pašalpą, būsto šildymo, geriamojo ir karšto vandens išlaidų kompensacijos) vieniems gyvenantiems asmenims ir nedirbančioms šeimoms be vaikų. Šioms socialinėms grupėms mokamos socialinės pašalpos lygis nėra pakankamas.

Viena iš priežasčių, lemianti nepakankamą socialinės pašalpos lygį ir jos aprėptį, yra žemas valstybės remiamų pajamų (VRP) dydis (žemas susiejimo su MVPD koeficientas). 2017 m. patvirtinta asmens (šeimų) minimalių vartojimo poreikių dydžio (MVPD) skaičiavimo metodika. Vadovaujantis šia metodika, nuo 2018 m. kasmet apskaičiuojama lėšų suma, reikalinga minimaliems asmens (šeimų) maisto ir ne maisto poreikiams patenkinti. 2018 m. MVPD siekė 245 Eur, 2019 m. – 251 Eur, 2020 m. – 257 Eur, 2021 m. – 260 Eur. Nuo 2019 m. socialinių išmokų atskaitos rodikliai susieti atitinkama procentine išraiška su MVPD: bazinė socialinė išmoka negali sudaryti mažiau negu 16 proc., šalpos pensijų bazė negali sudaryti mažiau negu 54 proc., tikslinių kompensacijų bazė negalės sudaryti mažiau negu 47 proc., VRP negali sudaryti mažiau negu 50 proc. praėjusių metų MVPD. Socialinių išmokų atskaitos rodiklių (įskaitant VRP) susiejimo su MVPD koeficientai nustatyti, atsižvelgiant į tuo metu galiojusius socialinės apsaugos išmokų atskaitos

rodiklių dydžius. Atsižvelgiant į tai, kad MVPD apskaičiuojamas kiekvienais metais, atitinkamai perskaičiuojami ir socialinės paramos išmokų atskaitos rodikliai (įskaitant ir VRP), kurių dydžiai didėja, priklausomai nuo didėjančios metinės infliacijos, maisto ir ne maisto prekių bei paslaugų kainų.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, jog VRP dydžio didinimas / priartinimas prie MVPD turi būti vertinamas sistemiškai su kitais rodikliais, t. y., užtikrinant, kad asmenys (pavyzdžiui, šalpos pensijų gavėjai) netaptų priklausomi nuo dviejų socialinės paramos sistemų – piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams ir šalpos pensijų sistemų. Taip pat būtina įvertinti VRP dydžio santykį su minimaliąja mėnesine alga, kad iš darbo pajamų gyvenančių asmenų pajamos neprilygtų piniginės socialinės paramos pajamų lygiui ir būtų galima išvengti vadinamųjų „pajamų spąstų“, kurie daro neigiamą poveikį integruojant paramos gavėjus į darbo rinką. Tačiau būtina, kad minimalios pajamos būtų adekvačios užtikrinant bazinius (esminius) poreikius ir tuo pačiu įgalinant pozityviems pokyčiams.

1.2.5. Dalis darbo netekusių asmenų gauna itin mažas nedarbo socialinio draudimo išmokas (ypač bedarbės moterys) arba šių išmokų iš viso negauna

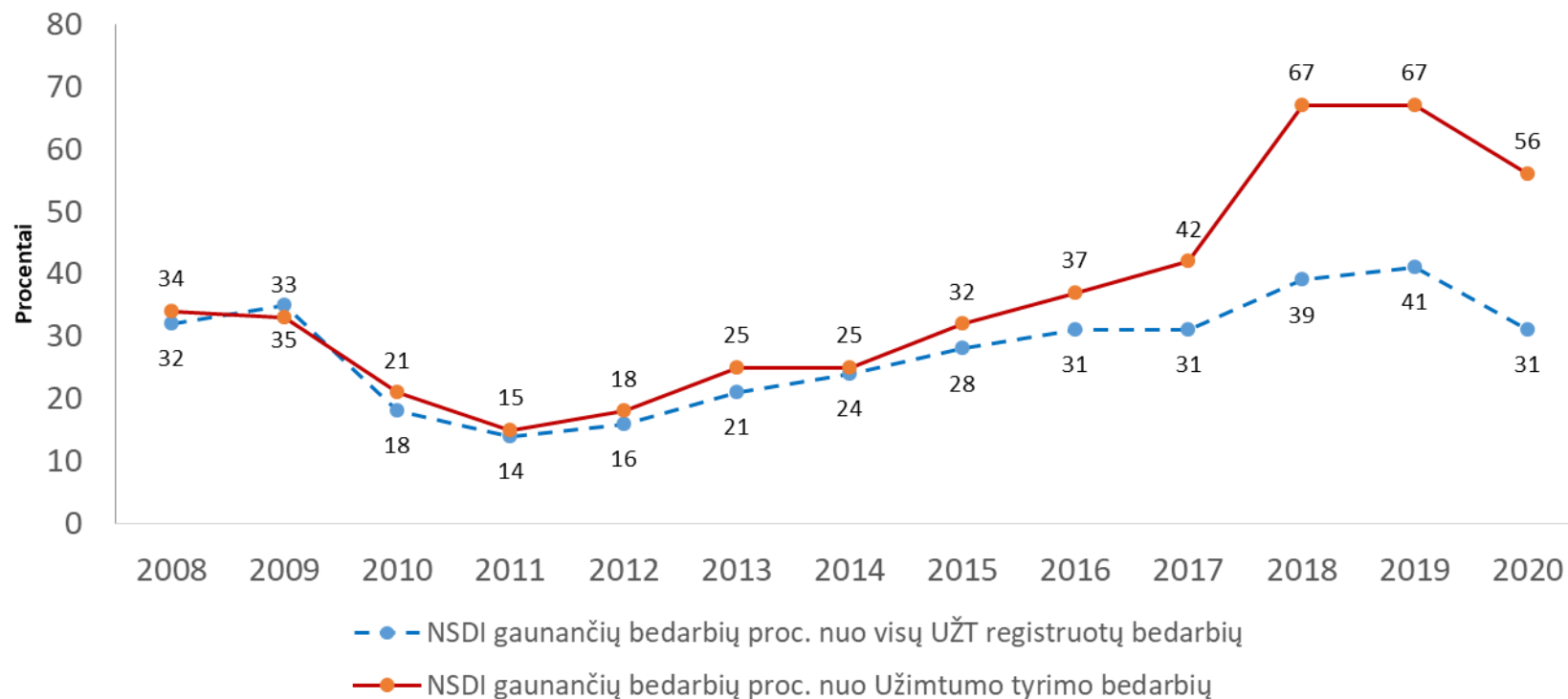
Viena iš priežasčių, kodėl beveik kas antras bedarbis asmuo Lietuvoje atsiduria žemiau skurdo rizikos ribos, yra tai, jog reikšminga dalis bedarbių asmenų gauna arba labai žemas nedarbo socialinio draudimo išmokas, arba šių išmokų iš viso negauna. Nors Lietuvoje nedarbo socialinio draudimo išmokos (toliau – NSDI) ir neto darbo užmokesčio pakeitimo norma yra santykinai nemaža, tačiau bedarbiais dažniau tampa mažiau uždirbantys, todėl ir išmokos Eurais jiems būna mažos. Be to nedarbo socialinio draudimo sistemoje yra numatyta nemažai VSD įmokų „grindų“ išimčių dėl kurių vėliau mažėja gaunamos NSDI. Žemas draudiminių išmokų lygis mažina bedarbių asmenų galimybes patenkinti būtiniausius savo vartojimo poreikius, stumia šiuos asmenis į skurdą ir socialinę atskirtį.

Jei netekęs darbo asmuo per paskutinius 30 mėnesių iki registravimosi Užimtumo tarnyboje ir bedarbio statuso gavimo turi ne mažesnę kaip 12 mėnesių nedarbo socialinio draudimo stažą, jis įgyja teisę į nedarbo socialinio draudimo išmoką. Dirbant samdomą darbą nedarbo socialinio draudimo įmokas moka darbdavys, o kai kurie savarankiškai dirbantys asmenys (individualių įmonių savininkai, mažųjų bendrijų nariai ir ūkinių bendrijų tikrieji nariai) jas moka patys. Nedarbo socialinio draudimo išmoka mokama 9 mėnesius. Išmoką sudaro dvi dalys – *pastovioji* ir *kintamoji*: pastovioji dalis 2020 metais sudaro 141,25 Euro, kintamoji priklauso nuo buvusio darbo užmokesčio. Pirmaisiais mėnesiais išmoka yra didesnė, vėliau ji laipsniškai mažėja:

- 1-3 mėnesį – 38,79 proc. asmens vidutinių draudžiamųjų pajamų (visos pajamos, nuo kurių mokėtos valstybinio socialinio draudimo įmokos),
- 4-6 mėnesį – 31,03 proc. asmens vidutinių draudžiamųjų pajamų,
- 7-9 mėnesį – 23,27 proc. asmens vidutinių draudžiamųjų pajamų.

Iš Užimtumo tarnyboje registruotų bedarbių tik apie 30 proc. 2021 m. trečią ketvirtį gavo nedarbo draudimo išmokas. 2021 m. liepos mėn. iš viso nedarbo socialinio draudimo išmokas gavo 66,9 tūkst. gavėjų. Iš jų 43,2 tūkst. asmenų už pilną mėnesį, o 23,7 tūkst. išmoką gavo ne už pilną mėnesį. Vidutinė NSDI 2021 m. pirmąjį pusmetį buvo 352 Eur ir buvo mažesnė nei skurdo rizikos riba (palyginimui, 2020 m. skurdo rizikos riba buvo 430 Eur, 2019 m. - 379 Eur). NSDI dydis priklauso nuo buvusio atlyginimo dydžio. Tad mažas vidutinės NSDI išmokas, pirmiausia, lemia žemas atlyginimų lygis šalyje. Žemų atlyginimų problema plačiau yra nagrinėjama SADM Įtraukios darbo rinkos Plėtros projekte.

Grafikas 14. Bedarbių, gaunančių socialinio draudimo nedarbo išmoką, dalis Užimtumo tarnyboje registruotų ir Užimtumo tyrimu nustatytų bedarbių skaičiuje (proc.), 2008-2020 m.

Šaltinis: Romas Lazutka, „Socialinės politikos rekomendacijos nedarbo, minimalių pajamų, vaiko priežiūros ir pensijų srityse“, 2020 12 29 d.

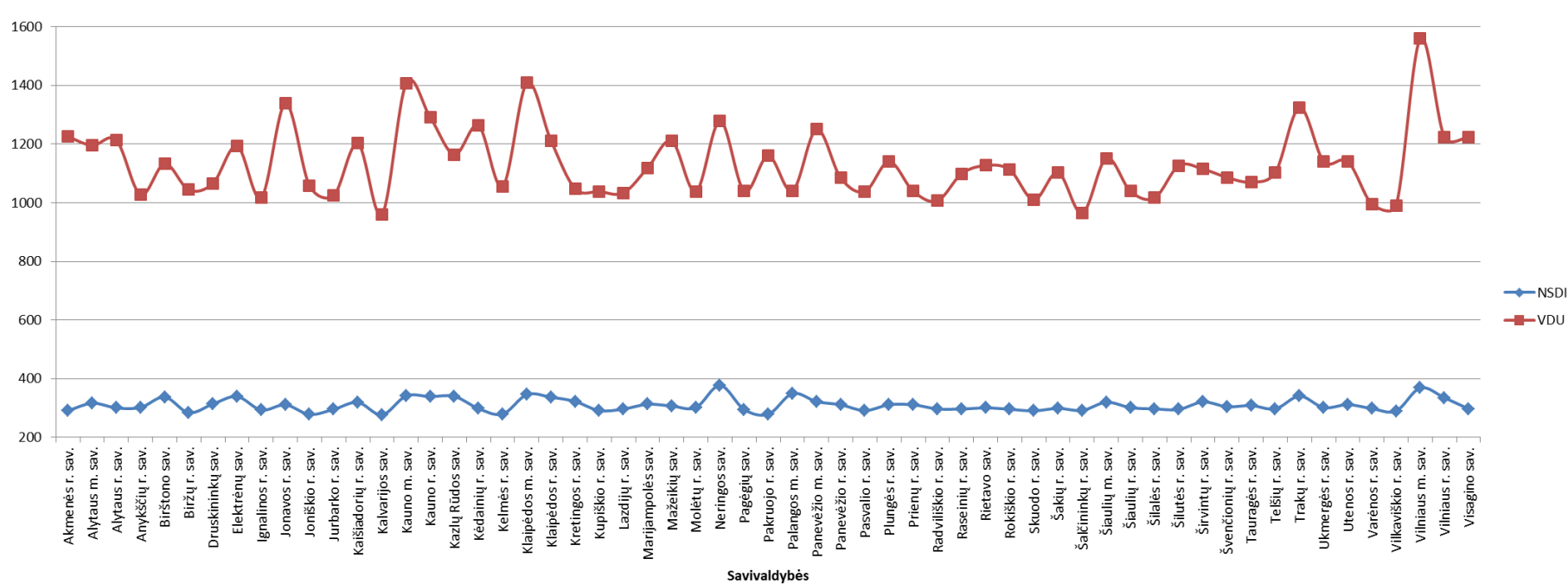
Lithuanian Employment Services [Užimtumo tarnyba], Statistics, URL: <https://uzt.lt/darbo-rinka/statistiniai-rodikliai/>; for unemployment benefits since 2013: Open Sodra [Atvira Sodra], URL: <http://atvira.sodra.lt/lt-eur/>. Statistikos departamentas, URL: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>

**Rugsėjo mėn. apskaičiuota prie visų mėn. išmoką gaunančių skaičiaus pridėjus pusę ne visų mėn. gavusiųjų skaičiaus.

***III ketvirtis

2019 m. mažiausias nedarbo socialinio draudimo išmokas gavo Kalvarijos, Joniškio raj., Pakruojo raj., Kelmės raj. ir Biržų raj. savivaldybių gyventojai, o didžiausias – Neringos, Vilniaus m., Palangos m., Klaipėdos m. ir Kauno m. savivaldybių gyventojai. Išmokų dydžių skirtumas tarp savivaldybių, kuriose mokėtos mažiausios ir didžiausios išmokos, nebuvo didelis (22 proc.) ir siekė vidutiniškai 23-34 proc. savivaldybėse mokėto vidutinio darbo užmokesčio.

Grafikas 15. Nedarbo draudimo išmokų dydžiai ir vidutinio darbo užmokesčio dydžiai pagal savivaldybes (Eur), 2019 m.

Šaltinis: SODRA

Nors bendrai vidutinis NSDI dydis yra santykinai žemas dėl mažų atlyginimų šalyje, nedarbo socialinio draudimo sistema turėtų užtikrinti bent minimalių apdraustųjų poreikių patenkinimą. Dėl to nuo 2018 m. LR Vyriausybė įtvirtino „Sodros“ įmokų „grindis“ – t. y. visos VSD įmokos samdomą darbą dirbantiems asmenims turi būti mokamos mažiausiai nuo MMA. Valstybinio socialinio draudimo įstatyme numatyta, kad kai apdraustajam apskaičiuotas darbo užmokestis mažesnis negu Vyriausybės patvirtinta minimalioji mėnesinė alga, draudėjas apdraustojo ir draudėjo valstybinio socialinio draudimo įmokas už tarnautojus ar darbuotojus, dirbančius pagal darbo sutartis, apskaičiuoja nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio ir papildomai iš savo lėšų sumoka apdraustojo ir draudėjo valstybinio socialinio draudimo įmokas nuo sumos, kurią sudaro skirtumas tarp ne mažesnės kaip Vyriausybės patvirtintos minimaliosios mėnesinės algos ir apdraustojo apskaičiuoto darbo užmokesčio. Tokiu būdu yra užtikrinama, jog, asmeniui netekus darbo, jo gaunamos NSDI būtų didesnės bent už MVPD. Darant prielaidą, kad asmens vidutinis mėnesio atlyginimas (bruto) per paskutinius 30 mėnesių buvo lygus MMA (2021 m. - 642 Eur), mėnesinis nedarbo išmokos dydis 1-3 mėnesį (imtinai) būtų – 398,42 Eur, 4-6 mėnesį – 348,60 Eur, 6-9 mėn. – 298,78 Eur, t. y. viršija MVPD dydį ir yra pakankamas patenkinti bent minimalius darbo netekusio asmens vartojimo poreikius.

Tačiau NSDI statistiniai duomenys rodo, jog santykinai reikšminga dalis darbo netekusių asmenų gauna mažas nedarbo socialinio draudimo išmokas, t. y. mažesnes už MVPD. 2021 m. liepos mėnesio duomenimis išmokas mažesnes nei 260 Eur gavo net 18,2 proc. visų gavėjų (apie 8 tūkstančių asmenų; žr.

lentelę žemiau). Mažesnes išmokas dažniau gauna moterys nei vyrai.

Lentelė 7. Už pilną mėnesį gavusių mažiausių nedarbo išmokų gavėjų pasiskirstymas pagal išmokos dydį, 2021 m. liepa

Metai	Mėnuo	Išmokos dydis	Moterys	Vyrai	Iš viso	Pasiskirstymas, proc.
2021	Liepa	149,39-180 €	0,2	0,2	0,4	1%
2021	Liepa	180-220 €	1,5	1,2	2,6	6%
2021	Liepa	220-260 €	2,7	2,1	4,8	11%
						Viso 18%
2021	Liepa	260-300 €	4,1	2,3	6,4	15%
2021	Liepa	300-340 €	3,6	2,3	5,9	14%

Šaltinis: SODRA

Kaip minėta aukščiau, 18 proc. NSDI gavėjų išmoka yra mažesnė už 260 Eur. To priežastys galėtų būti:

- Jei asmens pajamos buvo labai mažos (pvz. darbas ne visą darbo dieną), tam tikrais laikotarpiais neturėjo pajamų (pvz., nemokamos atostogos) ir jis pakliūna į Valstybinio socialinio draudimo (VSD) įstatyme numatytų įmokų „grindų“ išimtis (kuomet gali nemokėti įmokų nuo MMA), bedarbiui gali priklausyti tik fiksuota NSDI dalis, kuri yra 23,27 proc. MMA, o tai šiuo metu 149,39 Eur, taigi mažiau nei 260 Eur. Aktualios asmenų grupės, kurioms nėra taikomos „grindys“ VSD įmokoms:
 - asmenys gaunantys netekto darbingumo (invalidumo) ar šalpos neįgalumo pensiją;
 - asmenys, turintys nustatytą 0–55 procentų darbingumo lygį;
 - ne vyresni kaip 24 metų asmenys (2020 m. liepos duomenimis 13,5 proc. nuo visų už pilną mėnesį gavusių NSDI gavėjų sudarė asmenys iki 25 metų amžiaus, taip pat nuo 2019 m. spalio 31 d. atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo nutarimą bedarbiais gali registruotis ir dieninių studijų studentai netekę darbo, kurie paprastai nedirba visą darbo dieną);
 - asmenys, gaunantys motinystės, tėvystės ar vaiko priežiūros išmoką;
 - dalis savarankiškai dirbančių asmenų ir ūkininkų.

Be to, jei asmens draudžiamąsias pajamas sudaro kitos išmokos (pakartotinai skiriama nedarbo draudimo išmoka, vaiko priežiūros išmoka ir pan.), NSDI taip pat gali būti mažesnė, nei skaičiuojant NSDI nuo buvusio darbo užmokesčio. Taip pat, vadovaujantis Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 13 str. 1 d. asmenims, gaunantiems valstybines pensijas, rentas buvusiems sportininkams, kompensacines išmokas profesionaliojo scenos meno įstaigų kūrybiniais darbuotojams, taip pat ligos išmoka dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų, taip pat ligos, motinystės, tėvystės ar vaiko priežiūros socialinio draudimo išmoka, profesinės rehabilitacijos išmoka, iš nedarbo draudimo lėšų mokama tik nedarbo draudimo išmokos dalis, viršijanti gaunamą pensiją, kompensacijų, rentų ar išmokų sumą. Taigi, asmenims, gaunantiems minėtas išmokas, iš NSD lėšų mokamas tik skirtumas tarp NSDI ir gaunamos išmokos. Tačiau reikėtų įvertinti ir tai, kad šiais atvejais darbo netekę asmenys gauna kitą socialinės apsaugos išmoką ir nėra tapačioje situacijoje kaip kiti

bedarbiai, kurie netekę darbo praranda visas savo pajamas.

Pastebėtina, jog vidutiniškai moterų gaunamos NSDI yra reikšmingai mažesnės nei vyrų. Pirmiausia tai būtų galima paaiškinti tuo, jog moterų darbo užmokestis yra mažesnis, todėl ir gaunamos išmokos, kurios skaičiuojamos pagal buvusį darbo užmokestį, yra mažesnės. Pažymėtina, kad moterų, gaunančių mažas nedarbo socialinio draudimo išmokas yra daugiau nei vyrų, o tarp gaunančių didesnes ir maksimalias išmokas – daugiau vyrų nei moterų (žr. lentelę žemiau).

Lentelė 8. Nedarbo socialinio draudimo išmokų gavėjų skaičius pagal išmokos dydį (už pilną mėnesį) ir lytį (tūkst.), 2021 m. liepa.

<i>Metai</i>	<i>Mėnuo</i>	<i>Išmokos dydis</i>	<i>Moterys (tūkst.)</i>	<i>Vyrai (tūkst.)</i>	<i>Iš viso (tūkst.)</i>
2021	Liepa	149,39 €	0	0	0
2021	Liepa	149,39-180 €	0,2	0,2	0,4
2021	Liepa	180-220 €	1,5	1,2	2,6
2021	Liepa	220-260 €	2,7	2,1	4,8
2021	Liepa	260-300 €	4,1	2,3	6,4
2021	Liepa	300-340 €	3,6	2,3	5,9
2021	Liepa	340-380 €	3,2	2	5,2
2021	Liepa	380-420 €	2,2	1,7	3,9
2021	Liepa	420-460 €	1,5	1,3	2,8
2021	Liepa	460-500 €	1,2	1,1	2,2
2021	Liepa	500-540 €	0,9	0,9	1,7
2021	Liepa	540-580 €	0,7	0,7	1,3
2021	Liepa	580-620 €	0,5	0,6	1
2021	Liepa	620-660 €	0,3	0,5	0,8
2021	Liepa	660-700 €	0,3	0,4	0,7
2021	Liepa	700-740 €	0,2	0,4	0,6
2021	Liepa	740-780 €	0,2	0,3	0,5
2021	Liepa	780-820 €	0,2	0,3	0,5
2021	Liepa	820-860 €	0,3	0,4	0,7
2021	Liepa	860-900 €	0,5	0,7	1,2

Šaltinis: SODRA

Pažymėtina, jog minimalių socialinio draudimo išmokų didinimas mažintų socialinio draudimo sistemos tvarumą. Dėl to, atsižvelgiant į dabartinį atlyginimų ir sumokamų socialinio draudimo įmokų lygį, į minimalių pajamų užtikrinimo sistemą turėtų būti žvelgiama kompleksiskai - socialinio draudimo išmokos turėtų būti finansuojamos iš Valstybinio socialinio draudimo fondo (toliau – VSDF) biudžeto, o kitos paraminės ir papildomos socialinės išmokos iš valstybės biudžeto. Tą yra rekomendavusi ir Valstybės kontrolė 2017 m. Valstybinio audito ataskaitoje Nr. FA-2017-P-10-11-5 pateikiama Valstybės kontrolės rekomendacija: valstybinį socialinį draudimą reglamentuojančiuose įstatymuose aiškiai apibrėžti iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų apmokamų papildomų išlaidų sąvoką ir (ar) jų baigtinį sąrašą.

1.2.6. *Nepasinaudojimo pinigine socialine parama problema.*

Skurdo rizikos lygis Lietuvoje 2020 m. siekė – 20,9 proc., 2019 m. - 20,6 proc., ir toliau išlieka vienas didžiausių Europos Sąjungoje. Tačiau piniginės socialinės paramos besikreipiančiųjų kasmet mažėja. Pavyzdžiui, 2020 m. socialinės pašalpos gavėjų, palyginti su 2019 m., sumažėjo 13,25 proc., 2019 m., palyginti su 2018 m. – 9,27 proc., 2017 m., palyginti su 2016 m. – 15,2 proc. ir t. t. Nors paramos gavėjų mažėjimą lemia daug priežasčių (pavyzdžiui, gerėjanti ekonominė situacija, didėjantis užimtumas), susirūpinimą kelia asmenų, galimai turinčių teisę į piniginę socialinę paramą, nesikreipimas dėl piniginės socialinės paramos. Piniginės socialinės paramos išmokų nepaėmimas (*angl. non-take-up*) 2019 m. vasario 7-8 d. Lietuvoje vykusiam tarptautiniame gerosios patirties seminare „Tinkamos patirties užtikrinimas labiausiai pažeidžiamiesiems asmenims“ (*angl. Peer Review*) taip pat buvo identifikuotas kaip vyraujanti ES šalių minimalių pajamų užtikrinimo problema. Lietuvos mokslininkai jau ir anksčiau įžvelgė šias problemas mūsų šalyje²⁸.

2020 m. kovo 11-12 dienomis ekspertų dirbtuvių „Išmokų nepaėmimas ir aprėptis“, kurios buvo organizuojamos Antverpeno universiteto (Belgija) ir Belgijos FPS socialinės apsaugos tarnybos (*angl. Federal Public Service Social Security*), metu pristatyti preliminarūs Socialinės apsaugos ir darbo ministerijoje atlikti piniginės socialinės paramos išmokų nepaėmimo masto skaičiavimai, kurie parodė, kad išmokų nepaėmimas gali būti didesnis nei 20 proc. Taip pat buvo identifikuoti du namų ūkių tipai, kuriuose bent trečdalis nepasiturinčiųjų negauna piniginės paramos: vieniši asmenys bei vieniši tėvai.

Įvertinus kitų ES šalių patirtį bei atliktus tyrimus išmokų nepaėmimo kontekste (remiantis Eurofound 2015 m. tyrimu), socialinių išmokų nepaėmimas įvairiose šalyse svyruoja nuo 40 iki 70 proc.²⁹

Ypač svarbu įvertinti tai, kad nesikreipimas dėl piniginės socialinės paramos gali signalizuoti apie kelias problemas – gyventojų šešėlines pajamas, informacijos trūkumą apie priklausančią paramą, savivaldybių nepakankamą darbą su pažeidžiamais asmenimis, piniginės socialinės paramos skyrimo proceso sudėtingumą ir kita.

²⁸ Lazutka R., Gruževskis B., Kondratienė S., Ilgius V., Sakadolskis R. Projekto „Telkiamės skurdo mažinti“ metodika: skurdas ir socialinė atskirtis, lėšų telkimas, advokacija ir komunikacija. 2014

²⁹ Eurofound, *Access to social benefits: Reducing non-take-up*, 2015 m., Prieiga per internetą: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2015/social-policies/access-to-social-benefits-reducing-non-take-up>

Valstybės kontrolės 2019 m. atliktoje audito ataskaitoje akcentavo, kad minimalias pajamas užtikrinančios sistemos dažnai susiduria su prieinamumo problemomis: per daug sudėtingi procesai ar institucinės kliūtys, informuotumo stoka, paramos gavėjų stigmatizacija, o būtent tai galimai sukuria socialinių išmokų „nepaėmimo“ problemą, kai dėl įvairių priežasčių atsiranda asmenų, kurie neįtraukiami į sistemą, nors parama jiems priklauso².

1.2.7. Pasirinktas piniginės socialinės paramos finansavimo, vykdant savarankiškąją savivaldybių funkciją, modelis nepakankamai efektyvus užtikrinant teikiamos piniginės socialinės paramos adekvatumą

Piniginei socialinei paramai finansuoti skiriama lėšų suma yra lygi 2011–2013 metų laikotarpiu piniginei socialinei paramai skaičiuoti ir mokėti faktiškai panaudotai vidutinei metinei lėšų sumai (išskyrus Akmenės, Panevėžio, Radviliškio, Raseinių ir Šilalės rajonų savivaldybėms (buvusioms bandomosioms savivaldybėms) – joms piniginei socialinei paramai finansuoti skiriama lėšų suma yra lygi 2011 metų piniginei socialinei paramai skaičiuoti ir mokėti faktiškai panaudotai metinei lėšų sumai). Jeigu savivaldybės neišnaudoja visų lėšų, skirtų piniginei socialinei paramai, gali jas perskirstyti socialinės apsaugos sritims finansuoti, tarp kurių – šeimoje ir bendruomenėje teikiama pagalba vaikams, neįgaliesiems, senyvo amžiaus asmenims ir jų šeimoms plėtoti; finansinei paramai, skirtai skurdui ir socialinei atskirčiai mažinti, neįgaliųjų socialinei integracijai, socialinių paslaugų priemonėms finansuoti, jų infrastruktūrai modernizuoti ir plėtoti ir kt.

Valstybės kontrolė 2019 m. atliktoje audito ataskaitoje pažymėjo, kad siekdamas, kad teikiama parama padėtų šeimoms pasiekti MVPD, savivaldybės turėtų aktyviau naudoti sukurtus papildomos paramos teikimo instrumentus, daugiau taikyti lengvatų ir teikti paslaugų, taip kompensuodamos mažus išmokų dydžius. Savivaldybės būtų pajėgios užtikrinti papildomą paramą savo gyventojams, nes kasmet nepanaudojama apie pusė jų biudžetams piniginei socialinei paramai teikti skirtų lėšų: 2012–2018 metais skiriamų lėšų dydis beveik nepakito, tačiau jų faktinis panaudojimas piniginei socialinei paramai sumažėjo 2 kartus. Savivaldybės socialinę apsaugą finansavo daugiausia iš piniginei socialinei paramai teikti skirtų lėšų, pvz.: 2017 m. trijose savivaldybėse numatytas mažesnis biudžetas socialinei apsaugai, nei skirta lėšų; keturiose savivaldybėse skirtos lėšos sudarė per 90 proc. socialinės apsaugos biudžeto, 13-oje – per 80 proc. 2018 m. savivaldybių, skiriančių socialinei apsaugai daugiau savo biudžeto lėšų, skaičius didėja: 2018 m. visoms joms įstatymu skirtos lėšos sudarė 57 proc. jų socialinės apsaugos biudžetų, 2017 m. – 68 proc.².

1.2.8. Visuomenei naudingos veiklos organizavimas nesudaro pakankamų sėkmingos piniginės socialinės paramos gavėjų integracijos į darbo rinką ir visuomenę prielaidų.

Savivaldybės administracija, teikdama piniginę socialinę paramą, turi teisę darbingus nedirbančius (taip pat savarankiškai nedirbančius) ar dirbančius (taip pat savarankiškai dirbančius), atsižvelgiant į darbo laiko ar veiklos trukmę, nesimokančius darbingo amžiaus asmenis, gaunančius piniginę socialinę paramą ir nedalyvaujančius aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse ir (ar) savivaldybės administracijos parengtoje užimtumo didinimo programoje, pasitelkti visuomenei naudingai veiklai atlikti.

Visuomenei naudinga veikla – neatlyginamos nedidelės apimties visuomenei naudingos paslaugos, kurias savivaldybės teritorijos gyventojai atlieka

bendruomenės labui, o jos tikslas – skatinti gyventojus aktyviai prisidėti prie bendruomenės gerovės kūrimo, jų iniciatyvą ir darbinę motyvaciją. Organizuojant visuomenei naudingą veiklą turi būti atsižvelgiama į asmens, pasitelkiamo visuomenei naudingai veiklai atlikti, profesinį pasirengimą, asmeninius gebėjimus, pomėgius ir kita. Todėl šios veiklos spektras labai įvairus: ne tik aplinkos (teritorijų, skirtų visuomenės poreikiams) tvarkymas toje bendruomenėje, kur gyvena paramą gaunantis asmuo, parkų, miškų, medelynų, želdinių, krūmų tvarkymas ir priežiūra, bet ir veikla nevyriausybinėse organizacijose, veikiančiose socialinės, švietimo, sveikatos, kultūros, aplinkosaugos srityse, pagalba teikiant socialines paslaugas, organizuojant kultūros, sporto ir kitus renginius bei kita gyvybei, sveikatai pavojaus nekelianti ir specialaus pasirengimo bei kvalifikacijos nereikalaujanti veikla bendruomenės labui. Be to, visuomenei naudinga veikla – prevencinė priemonė nelegaliam darbui mažinti.

2018 m. Europos ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO), teikdama kasmetines rekomendacijas socialinės apsaugos srityje, rekomendavo įvertinti, ar ilgalaikiams piniginės socialinės paramos gavėjams taikoma visuomenei naudingos veiklos priemonė neskatina socialinės atskirties. Šiai EBPO rekomendacijai įgyvendinti buvo atlikta visuomenei naudingos veiklos organizatorių (savivaldybių specialistų) ir dalyvių anketinė apklausa (joje dalyvavo visuomenei naudingos veiklos organizatoriai ir 2448 asmenys iš 56 savivaldybių). Daugumos apklausoje dalyvavusių savivaldybių nuomone, visuomenei naudingos veiklos organizavimas yra svarbus, tačiau jos atlikimas menkai skatina asmenis integruotis į darbo rinką, nors remiantis savivaldybių administracijų SADM pateiktais duomenimis, 2020 m. įsidarbino 2,1 tūkst. (8,9 proc.), 2019 m. – 3,8 tūkst. (11,6 proc.), 2018 m. – 4,4 tūkst. (11,3 proc.) socialinės pašalpos gavėjų, dalyvavusių visuomenei naudingoje veikloje. Savivaldybių nuomone, veiksmingiausios veiklos, skatinančios piniginės socialinės paramos gavėjų motyvaciją integruotis į darbo rinką, yra savivaldybės administracijos parengtos užimtumo didinimo programos, įvairi švietėjiška veikla, darbas socialinėse įstaigose, susitikimai su Užimtumo tarnybos atstovais ir kt. Piniginės socialinės paramos gavėjai, atlikę visuomenei naudingą veiklą, nurodė daugiausia tvarkę aplinką bei įvairias teritorijas. Todėl manytina, kad tuo atveju, jei seniūnijoje ar savivaldybėje yra nuolatinio pobūdžio darbų poreikis (aplinkos tvarkymas, parkų, miškų, medelynų ir t. t. tvarkymas ir priežiūra), šiuos darbus turėtų atlikti įdarbintas asmuo, o ne piniginės socialinės paramos gavėjas, pasitelktas visuomenei naudingai veiklai atlikti. 12,8 proc. apklausoje dalyvavusių respondentų nurodė, kad visuomenei naudingos veiklos atlikimas žeidžia jų orumą, todėl galimai tai prisideda prie piniginės socialinės paramos nepaėmimo.

Problemos priežastys: 1.3. Mažos neįgaliųjų pajamos netenkina šių asmenų specialiųjų poreikių bei šios tikslinės grupės skurdas (poveikis problemai ir tikslinės grupės dydis: 2019 m., SADM duomenimis, Lietuvoje buvo 236 tūkst., 2020 m. – 229,5 tūkst. neįgaliųjų, o jų skurdo rizikos lygis 2020 m. siekė 32 proc.)

Remiantis administraciniais duomenimis, 2019 m. Lietuvoje buvo apie 236 tūkst. asmenų su negalia (8,2 proc. visų gyventojų), 2020 m. – 229,5 tūkst. Apskaičiuota, kad tarp vyresnių nei 16 metų amžiaus žmonių asmenų su negalia yra apie 10 procentų. Administraciniai duomenys atspindi visų amžiaus tarpsnių asmenis su negalia, kurių negalia buvo įvertinta vadovaujantis LR neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nuostatomis. 2020 m. pradžioje, remiantis Statistikos departamento duomenimis, darbingo amžiaus negalią turinčių asmenų buvo virš 158,7 tūkst. (iš jų apie 47,8 proc. buvo nustatyta vidutinė negalia, o 38 proc. – lengva negalia; 34 proc. visų negalią turinčių asmenų gyveno dvylikoje didžiųjų miestų, 66 proc. – regionuose; 51 proc. buvo vyrai, 49 proc. – moterys). Neatitikimą tarp statistinių, apklausų pakalba surinktų duomenų, ir administracinių duomenų gali lemti įvairios priežastys

(gyventojų piktnaudžiavimas paramos negaliai sistema, registrų klaidos ir kt.).

Europos Komisijos parengtoje Lietuvos šalies ataskaitoje teigiama, jog 2018 m. skurdas arba socialinė atskirtis grėsė maždaug 43 proc. neįgaliųjų, palyginti su 29 proc. Europos šalyse³⁰. Asmenų, kurių veikla apribota dėl nustatytos negalios (asmenys, sergantys ilgiau nei 6 mėn. šioje dalyje neatsispindi) skurdo rizikos lygis 2019 m. siekė 31,3 proc. ir sumažėjo beveik 4 proc. punktais, palyginus su 2018 m. (2018 m. šis rodiklis siekė 35 proc. ir buvo 17,1 proc. punkto didesnis nei asmenų, neturinčių negalios, ir 13,7 procentinio punkto didesnis nei Europos Sąjungos šalių vidurkis). Lietuvos neįgaliųjų skurdas yra vienas iš didžiausių visoje ES. Remiantis 2018 m. duomenimis, mieste gyvenančių neįgaliųjų skurdo lygis šiek tiek žemesnis (31,6 proc.), nei kaime gyvenančių neįgaliųjų (40,3 proc.).³¹

Atliktų tyrimų³² duomenimis, 43,5 proc. asmenų su negalia, sunku apsirūpinti būtiniausiais pragyvenimui dalykais – maistu ir/ar drabužiais. 41,6 proc. šeimų, auginančių vaikus su negalia dažnai patiria skurdą ir materialinį nepriteklį, o dešimtadaliui šeimų neužtenka pajamų net maistui. Tik 10,5 proc. respondentų savo materialinę padėtį įvertino kaip gerą (gali nusipirkti ir brangius daiktus). Priežastys trukdančios gyventi savarankiškai ir patenkinti individualius poreikius beveik trečdalis tyrime dalyvavusių respondentų nurodė, kad trūksta finansinės paramos iš valstybės ir savivaldybės institucijų.

Atlikti tyrimai³³ leidžia teigti, kad asmenų su negalia (arba auginančių vaikus su negalia), materialinė padėtis priklauso nuo jų gyvenamosios vietos, išsilavinimo ir ar jie dirba. Respondentai, turintys aukštesnįjį ir aukštąjį išsilavinimą gyvena geriau, nei turintys žemesnį išsilavinimą, dirbantys respondentai yra geriau materialiai apsirūpinę, nei nedirbantys.

Taip pat, tyrimas atskleidė, kad negalią turintiems asmenims reikalingos įvairių sričių specialistų, pvz. psichologų, kineziterapeutų, ergoterapeutų ir kt. specialistų paslaugų, tačiau dalis negalią turinčių asmenų jomis nesinaudoja dėl finansinių sunkumų. Taip pat trūksta medicininės priežiūros, reabilitacijos, slaugos paslaugų. Maždaug penktadalis respondentų teigė, kad nesinaudoja individualios pagalbos namuose paslaugomis ar atsisakė jomis naudotis, nes jiems teikiamos paslaugos yra per brangios. Tai, jog dalis asmenų su negalia negauna individualius poreikius atliepiančių kompleksinių paslaugų, taip pat nurodyta 2020 m. rugsėjo 7 d. Valstybinio audito ataskaitoje Nr. VAE-9 „Asmenų su negalia socialinė integracija“. Audito metu atlikto atvejo tyrimo rezultatai parodė, kad tik 13 proc. asmenų, kuriems buvo nustatytas pagalbos poreikis, savivaldybėse gavo specialiąsias paslaugas. 35 proc. asmenų su

³⁰ Europos komisijos dokumentas „Šalies ataskaita. Lietuva 2020“, Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-lithuania_lt.pdf

³¹ Statistikos departamento duomenys.

³² 2018-2019 m. Neįgaliųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu Lietuvos neįgaliųjų draugijos atlikti tyrimai: (1) „Neįgaliųjų individualių specialiųjų poreikių tenkinimo tyrimas, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“. 2018 m. (2) „Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“. 2018 m. (3) „Neįgalaus vaiko teisių užtikrinimo ir pagalbos šeimai tyrimas, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“. 2019 m.

³³ 2018-2019 m. Neįgaliųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu Lietuvos neįgaliųjų draugijos atlikti tyrimai: (1) „Neįgaliųjų individualių specialiųjų poreikių tenkinimo tyrimas, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“. 2018 m. (2) „Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“. 2018 m. (3) „Neįgalaus vaiko teisių užtikrinimo ir pagalbos šeimai tyrimas, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“. 2019 m.

negalia pagalbos nesikreipė ir savivaldybės neturėjo informacijos apie juos.

Tai, jog neįgalių asmenų pajamos yra itin žemos, o atotrūkiai tarp jų ir likusių šalies gyventojų pajamų yra santykinai dideli, lemia šios pagrindinės priežastys (prioriteto tvarka):

- 1.3.1. Menkas neįgaliųjų ir jų šeimos narių užimtumas darbo rinkoje.
- 1.3.2. Nesukuriamos tinkamos sąlygos neįgaliųjų gerai sveikatai užtikrinti, tinkamam išsilavinimui įgyti ir socialinei padėčiai gerinti.
- 1.3.3. Mažas bazinės socialinio draudimo pensijos dydis ir apskaitos vieneto vertė.
- 1.3.4. Tikslinių kompensacijų dydžiai nepatenkina neįgaliųjų specialiųjų poreikių.
- 1.3.5. Neįgaliesiems skiriamoms išmokoms mokėti skiriamų valstybės išlaidų dalis nėra pakankama, siekiant reikšmingai sumažinti jų skurdą.
- 1.3.6. Kitos priežastys nagrinėjamos Įtraukios darbo rinkos PP ir Socialinės sutelkties PP.

Toliau šiame skyriuje yra detaliau analizuojamos minimos priežastys.

1.3.1. Menkas neįgaliųjų ir jų šeimos narių užimtumas darbo rinkoje (Plačiau ši problema nagrinėjama ir priemonės jai spręsti numatytos Įtraukios darbo rinkos PP)

SADM duomenimis, 2019 m. tik 29 proc. darbingo amžiaus neįgaliųjų dalyvavo darbo rinkoje, kai tuo tarpu Europos Sąjungos šalyse šis rodiklis vidutiniškai siekia 40,7 proc. Atsižvelgiant į negalios sunkumą, aktyviai darbo rinkoje dalyvauja 29 proc. vidutinę ir 48 proc. lengvą negalią turinčių asmenų. Lietuvoje asmenų su negalia nedarbo lygis yra vienas didžiausių Europos Sąjungoje.

Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komitetas yra išreiškęs didelį susirūpinimą dėl žemo neįgaliųjų užimtumo lygio ir dėl nekintamai akcentuojamos segreguotos darbo aplinkos, kaip antai socialinių įmonių, kurioms skiriamos Europos Sąjungos lėšos. Komitetas rekomendavo Lietuvai, glaudžiai bendradarbiaujant su neįgaliesiems atstovaujančiomis organizacijomis, parengti bei įgyvendinti veiksmingas strategijas ir programas, skirtas neįgaliųjų užimtumui padidinti atviroje darbo rinkoje, panaikinus segreguotas darbo aplinkas ir nukreipus investicijas taip, kad būtų skatinamas profesinis rengimas, galimybė naudotis pritaikymais darbo vietoje, tinkamų sąlygų patalpose sudarymas ir privačių bei valstybinių darbdavių mokymas, kaip nustatyta Darnaus vystymosi tikslo Nr. 8 8.5 uždavinyje (Jungtinių Tautų Darnaus vystymosi tikslas Nr. 8 - Skatinti tvarų, visaapimančią ir darnų ekonominį augimą, produktyvų įdarbinimą ir tinkamą darbą).

Neįgaliesiems mokamas darbo užmokestis yra mažesnis nei tą patį darbą atliekantiems kitiems darbuotojams. Netekto darbingumo išmokų, mokamų iš SODROS biudžeto, analizė, kurią atliko Sodra, atskleidė, kad dažniau netekto darbingumo pensijos gavėjai dirba nekvalifikuotą darbą ir jų darbo pajamos trečdaliu mažesnės nei visų apdraustųjų (dėl mažesnio produktyvumo dažniau netekto darbingumo pensijų gavėjų darbo pajamos yra mažesnės nei visų dirbančiųjų, maži skirtumai tarp nekvalifikuotų darbuotojų darbo pajamų sietini su MMA mokėjimu šiems žmonėms, o ne su produktyvumu).

Taip pat pažymėtina, jog, remiantis Lietuvos Respublikos finansų ministerijos (toliau – FM) pateiktais duomenimis, dalis Lietuvoje darbdaviams,

įdarbinantiems neįgaliosiems, taikomų mokestinių lengvatų nėra veiksmingos. Pelno mokesčio įstatyme 58 str. 16 d. 3 p. įtvirtinta lengvata, taikoma įmonėms, kurių pajamos už pačių pagamintą produkciją sudaro daugiau kaip 50 procentų visų gautų pajamų ir kuriose dirba riboto darbingumo asmenys. FM duomenimis 2019 m. lengvata naudojosi santykinai nedidelis įmonių skaičius (apie 90 įmonių, kuriose dirba apie 2,5 tūkst. darbuotojų (tik dalis iš jų – riboto darbingumo)). FM duomenimis dėl šios pelno mokesčio lengvatos valstybės biudžetas per metus netenka apie 1,5 mln. Eurų. Tikėtina, kad lengvatai keliami tikslai efektyviau pasiektini alternatyviomis finansavimo priemonėmis. Tarkime, 2019 m. buvo atlikta neįgalųjų įtraukimo į darbo rinką paskatų peržiūra ir buvo priimtas sprendimas reikšmingai padidinti neįgalųjų neapmokestinamąjį pajamų dydį (nuo 2020 m. beveik padvigubintas). Tačiau pastarosios priemonės poveikis neįgalųjų užimtumui ir disponuojamoms pajamoms dar nebuvo vertintas.

1.3.2. Nesukuriamos tinkamos sąlygos neįgalųjų gerai sveikatai užtikrinti, tinkamam išsilavinimui įgyti ir socialinei padėčiai gerinti (Plačiau ši priežastis nagrinėjama ir priemonės jai šalinti numatytos Socialinės sutelkties PP)

Socialinės sutelkties plėtros programoje priežasčių grupė yra išskaidyta į šias gilumines problemos priežastis:

- Egzistuojantis negalios vertinimo modelis nesudaro prielaidų reikiamos pagalbos gavimui;
- Nepakankamas kokybiškų ir priimtinių visuomenės sveikatos paslaugų prieinamumas;
- Neįgaliesiems nesudaromos tinkamos sąlygos įgyti išsilavinimą ir paklausias darbo rinkoje profesijas;
- Nepakankamai išplėtoti bendruomeninių ir individualių kompleksiskai teikiamų socialinių paslaugų, pagalbos priemonių ir socialinės paramos sistema;
- Integruotai teikiamų paslaugų sistemos ir pagalbos organizavimo nebuvimas (SADM, ŠMSM, SAM, AM).

1.3.3. Mažas bazinės socialinio draudimo pensijos dydis ir apskaitos vieneto vertė

Viena iš priežasčių, lemiančių neįgalųjų skurdo riziką ar absoliutų skurdą yra nepakankamos iš socialinės apsaugos sistemos neįgaliesiems mokamos piniginės išmokos (vidutinė netekto darbingumo pensija 2020 m. - 245,45 Eur, vidutinė invalidumo pensija 2020 m. – 301,93 Eur). Socialinio draudimo netekto darbingumo pensijos apskaičiuojamos tokia pat tvarka, kaip ir senatvės pensijos. Taigi iš esmės socialinio draudimo netekto darbingumo pensijų dydį apsprendžia tie patys rodikliai ir jų mato vienetai, t. y. asmens įgytas stažas ir jo draudžiamosios pajamos bei bazinės pensijos dydis ir apskaitos vieneto vertė.

Tačiau atsižvelgiant į tai, kad darbingumo lygis pagal Neįgalųjų socialinės integracijos įstatymą, yra nustatomas tik darbingo amžiaus asmenims, o su sumažėjusio darbingumo problema gali susidurti ir jauni žmonės, apskaičiuojant socialinio draudimo netekto darbingumo pensijas, yra nustatyta keletas šių asmenų socialinę apsaugą didinančių taisyklių. Pirma – apskaičiuojant netekto darbingumo pensiją jaunam žmogui, imamas jo didžiausias darbo užmokestis. Antra – skaičiuojant socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją, iki senatvės pensijos amžiaus yra „dovanojami“ apskaitos vienetai ir stažas, kad apskaičiuota socialinio draudimo netekto darbingumo pensija nebūtų itin maža. Trečia – minimalaus stažo reikalavimai priklauso nuo asmens amžiaus tuo metu, kai jam nustatomas darbingumo lygis, t. y. kuo jaunesnis žmogus, tuo mažiau stažo reikalaujama teisei gauti socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją. Ketvirta – įgyvendinant Valstybės kontrolės rekomendaciją, netekto darbingumo dydžiai buvo tiesiogiai susieti su prarasto

darbingumo lygiu: Socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatyta, kad netekto darbingumo pensijos dydis dauginamas iš netekto darbingumo pensijos daugiklio, todėl kuo daugiau darbingumo yra praradęs asmuo, tuo didesnė jo netekto darbingumo pensija ir atvirkščiai. Penkta – darbingumą praradusiems asmenims, socialinio draudimo netekto darbingumo pensijos gavimo laikas prilyginamas stažui ir pajamoms skaičiuojant socialinio draudimo senatvės pensijas.

1.3.4. Tikslinių kompensacijų dydžiai nepatenkina neįgaliųjų specialiųjų poreikių

Tikslines kompensacijas turi teisę gauti asmenys, kuriems Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (NDNT) nustato specialiuosius nuolatinės slaugos ar specialiuosius nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikius. Asmuo, kuriam NDNT nustatė specialiuosius poreikius, kreipiasi į savivaldybės administraciją pagal gyvenamąją vietą. Tikslines kompensacijas skiria ir moka savivaldybės, kurioje gyvena asmuo, turintis teisę gauti tikslinę kompensaciją, administracija. Tai – papildoma išmoka, mokama kartu su socialinio draudimo arba šalpos pensija.

Slaugos išlaidų tikslinės kompensacijos yra šių dydžių:

- Specialieji nuolatinės slaugos poreikiai gali būti dviejų lygių:
- pirmojo lygio specialusis nuolatinės slaugos poreikis – nustatomas asmeniui, kuriam dėl pastovaus, negrįžtamo organizmo funkcijų sutrikimo išsivysto negalia, visiškai apribojanti jo savarankiškumą, galimybes orientuotis, judėti, ir kuriam reikalinga nuolatinė 8 valandų per parą ar ilgesnės trukmės slauga. Asmenims, kuriems nustatytas pirmojo lygio specialusis nuolatinės slaugos poreikis, mokama 2,6 tikslinių kompensacijų bazės dydžio (304,2 Eur) tikslinė kompensacija;
- antrojo lygio specialusis nuolatinės slaugos poreikis – nustatomas asmeniui, kuriam dėl pastovaus, negrįžtamo organizmo funkcijų sutrikimo išsivysto negalia, žymiai apribojanti jo savarankiškumą, galimybes orientuotis, judėti, ir kuriam reikalinga nuolatinė 6–7 valandų per parą slauga. Asmenims, kuriems nustatytas antrojo lygio specialusis nuolatinės slaugos poreikis, mokama 1,9 tikslinių kompensacijų bazės dydžio (222,3 Eur) tikslinė kompensacija.
- Specialieji nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikiai gali būti dviejų lygių:
- pirmojo lygio specialusis nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikis – nustatomas asmeniui, kuriam dėl pastovaus, negrįžtamo organizmo funkcijų sutrikimo išsivysto negalia, iš dalies apribojanti jo savarankiškumą ir dalyvavimą visuomenės gyvenime, ir kuriam reikalinga nuolatinė 4–5 valandų per parą kitų asmenų teikiama pagalba. Asmenims, kuriems nustatytas pirmojo lygio specialusis nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikis, mokama 1,1 tikslinių kompensacijų bazės dydžio (128,7 Eur) tikslinė išmoka;
- antrojo lygio specialusis nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikis – nustatomas asmeniui, kuriam dėl pastovaus, negrįžtamo organizmo funkcijų sutrikimo išsivysto negalia, nežymiai apribojanti jo savarankiškumą ir dalyvavimą visuomenės gyvenime, ir kuriam reikalinga nuolatinė ne ilgesnė negu 3 valandų per parą kitų asmenų atliekama priežiūra (pagalba). Asmenims, kuriems nustatytas antrojo lygio specialusis nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikis, mokama 0,6 tikslinių kompensacijų bazės dydžio (70,2 Eur) tikslinė kompensacija.

Valstybės mokamos slaugos ir priežiūros (pagalbos) tikslinės kompensacijos patenkina tik labai nedidelę dalį specialiųjų poreikių. Slaugos ir pagalbos paslaugų 1 val. per dieną trukmės vizito kaina rinkoje svyruoja nuo 7,5 Eur iki 15 Eur.³⁴ Vidutinė mokama slaugos išlaidų tikslinė kompensacija asmeniui siekia 263 Eur per mėnesį, priežiūros (pagalbos) – 199 Eur per mėnesį. Asmuo, kuriam reikalinga slauga vidutiniškai 7 val. per parą, už paslaugas per mėnesį rinkos kainomis turėtų išleisti nuo 1575 Eur iki 3150 Eur, Priežiūros (pagalbos) paslaugos, kurios būtų teikiamos vidutiniškai 4 val. per parą, kainuotų nuo 900 Eur iki 1800 Eur.

2019 m. pabaigoje slaugos ir priežiūros išlaidų tikslinės kompensacijas iš viso vidutiniškai gavo daugiau nei 92 442 asmenys (vaikai, darbingo amžiaus ir senatvės pensijos amžių sukakę asmenys). Slaugos išlaidų tikslinės kompensacijos mokėtos 37 947 asmenims, iš jų daugiau nei 1 343 vaikams, 7377 darbingo amžiaus asmenims, 29 227 pensijos amžių sukakusiems asmenims. Priežiūros išlaidų tikslinės kompensacijos mokėtos 54 495 asmenims, iš jų 8008 vaikams, 13 030 darbingo amžiaus asmenų, 33 457 pensijos amžių sukakusiems asmenims. Slaugos ir priežiūros išlaidų tikslinės kompensacijas 2019 m. vidutiniškai gavo 67 000 senatvės pensijos amžiaus sukakusių asmenų.

1.3.5. Neįgaliesiems skiriamoms išmokoms mokėti skiriamų valstybės išlaidų dalis nėra pakankama, siekiant reikšmingai sumažinti jų skurdą

Kaip teigiama EK Lietuvos šalies ataskaitoje 2020 m., Lietuvos bendras mokesčių ir socialinių išmokų sistemos mastas ir struktūra neleidžia suderinti socialinės apsaugos išteklių su tikslais, kadangi išlaidos socialinei apsaugai Lietuvoje tebėra vienos mažiausių ES.

Skiriamas nepakankamas finansavimas neleidžia veiksmingai spręsti neįgalųjų skurdo ir pajamų nelygybės problemų. Eurostat duomenis (2017 m.), Lietuvoje valstybės funkcijai, susijusiai su parama asmenims su negalia (angl. disability), finansuoti buvo skiriama tik 1,3 proc. nuo BVP, kai tuo tarpu ES vidurkis yra beveik du kartus didesnis – 2 proc. nuo BVP.

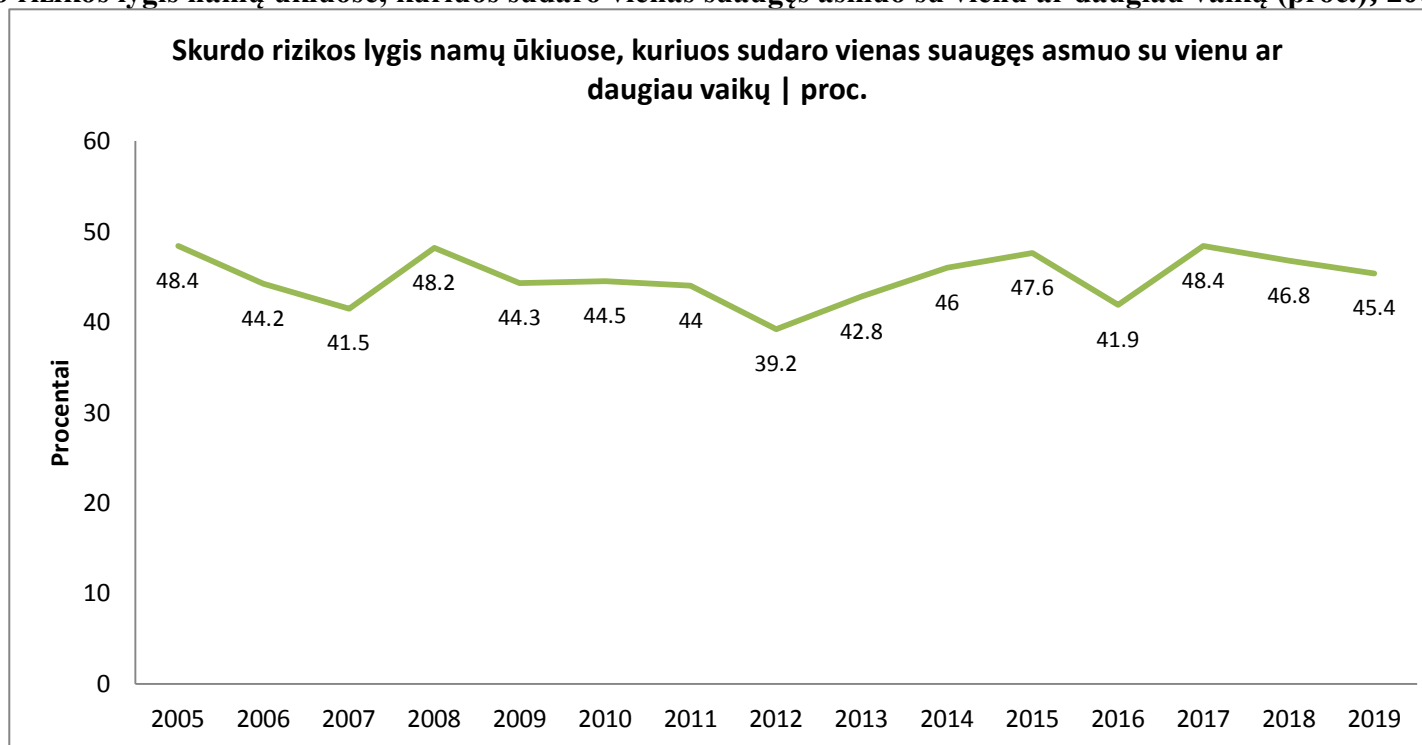
Problemos priežastys: 1.4. Mažos tėvų (įtėvių, globėjų, rūpintojų) (ypač motinų), vienu auginančių vaikus ir (ar) neįgaliuosius (juos globojančių ar jais besirūpinančių), pajamos bei šių asmenų skurdas (poveikis problemai ir tikslinės grupės dydis: 2019 m. Lietuvoje buvo 93 200, o 2020 m. – 93 400 namų ūkių, kuriuos sudarė vienas suaugęs asmuo su vienu ir daugiau vaikų (globotinių). Šios socialinės grupės skurdo rizikos lygis 2020 m. siekė 45,2 proc.).

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, namų ūkių su vaikais skurdo rizikos lygis palaipsniui mažėja (2017 m. – 21,2 proc., 2018 m. – 18,8 proc., 2019 m. – 18,4 proc.). Nacionaliniame pažangos plane numatyta šį rodiklį sumažinti iki 15 proc. 2025 m. bei iki 12 proc. 2030 m. Šiuo metu didžiausias

³⁴ Į šias paslaugas įeina bendravimas; kasdienė kūno priežiūra; paciento maudymas lovoje; patalynės bei drabužių keitimas; sauskelnių keitimas; pragulų profilaktika; „pasyvaus“ paciento vartymas; maitinimas; pragulų bei žaizdų perrišimas; vaistų vartojimo priežiūra; vaistų į nosį, akis ir ausis lašinimas; kūno temperatūros, pulso ir kraujospūdžio matavimas; kitos paslaugos pagal kliento poreikius - maisto paruošimas, maisto produktų nupirkimas, namų ruošos darbai ir kt.

iššūkis – namų ūkių, kuriuos sudaro vienas suaugęs asmuo su vienu ar daugiau vaikų, skurdo rizikos lygis, kuris 2020 m. siekė net 45,2 proc. (2019 m. - 45,4 proc., 2018 m. - 53,5 proc.). Tėvų (tėvių, globėjų, rūpintojų) (ypač motinų), vienu auginančių (globojančių, besirūpinančių) vaikus, absoliutaus skurdo lygis taip pat yra vienas didžiausių tarp visų socialinių grupių ir 2020 metais siekė 16,9 proc.

Grafikas 16. Skurdo rizikos lygis namų ūkiuose, kuriuos sudaro vienas suaugęs asmuo su vienu ar daugiau vaikų (proc.), 2005-2019 m.

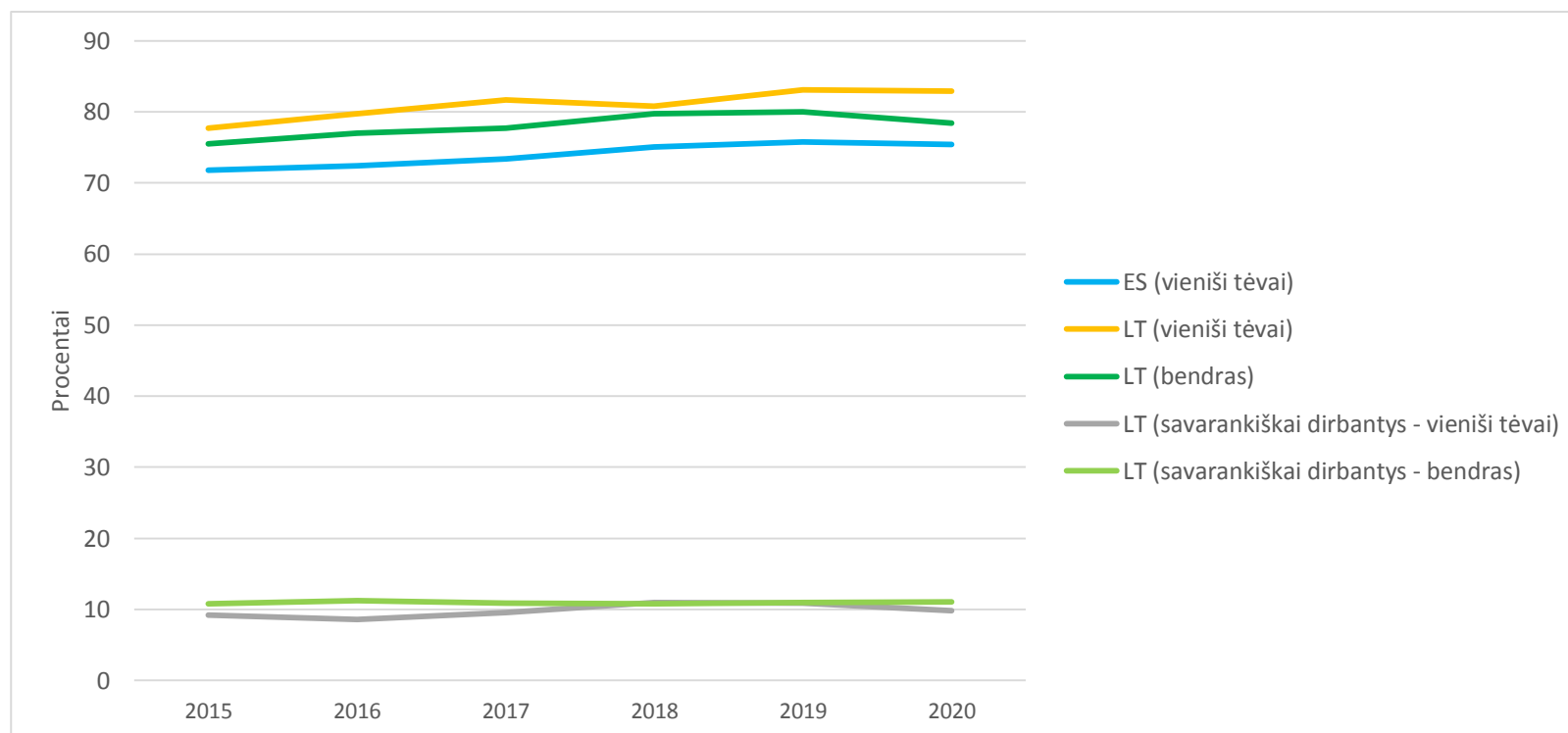
Šaltinis: Statistikos departamentas

Eurostat duomenimis, 2019 m. apie ketvirtadalis Lietuvos vaikų augo tik su vienu iš tėvų/globėjų, ir šis skaičius kasmet didėja. Vidutiniškai ES tik apie 14 proc. vaikų auga su vienu iš tėvų. Lietuva pagal šį rodiklį 2019 metais buvo trečia nuo galo tarp ES šalių narių ir lenkė tik Estiją (28 proc.) ir Daniją (29 proc.). Eurostat duomenimis, 2020 m. Lietuvoje buvo 93 400 vienišų tėvų/globėjų namų ūkių (palyginimui, 2011 m. – 90 100).

Palyginus su kitomis socialinėmis grupėmis, vienišų tėvų skurdo rizikos lygis yra vienas aukščiausių – beveik kas antras vienišas tėvas su vienu ir daugiau vaikų (globotinių) atsiduria žemiau skurdo rizikos ribos. Kaip parodė tyrimas „Pajamų išlyginimas gyvenimo kelio etapuose socialinių investicijų požiūriu Baltijos šalyse“, dėl visuomenėje egzistuojančių stereotipinių lyčių vaidmenų dažniausiai vieniši tėvai yra mamos, vienos auginančios vaikus.

Statistikos departamento duomenimis, tėvų/globėjų įtėvių, vienų auginančių vaikus/globotinius, užimtumo lygis ilgoju laikotarpiu (2015-2020 m.) nesiskyrė nuo bendro užimtumo lygio ir netgi buvo aukštesnis nei bendroje populiacijoje. 2020 m. vienišų tėvų užimtumo lygis siekė 83 proc. Eurostat duomenimis, 2020 m. nepilnu etatu dirbo tik 5 600 vienišų tėvų/globėjų.

Grafikas 17. Užimtumo lygis pagal šeimos sudėtį ES ir Lietuvoje 2015-2020 metais.

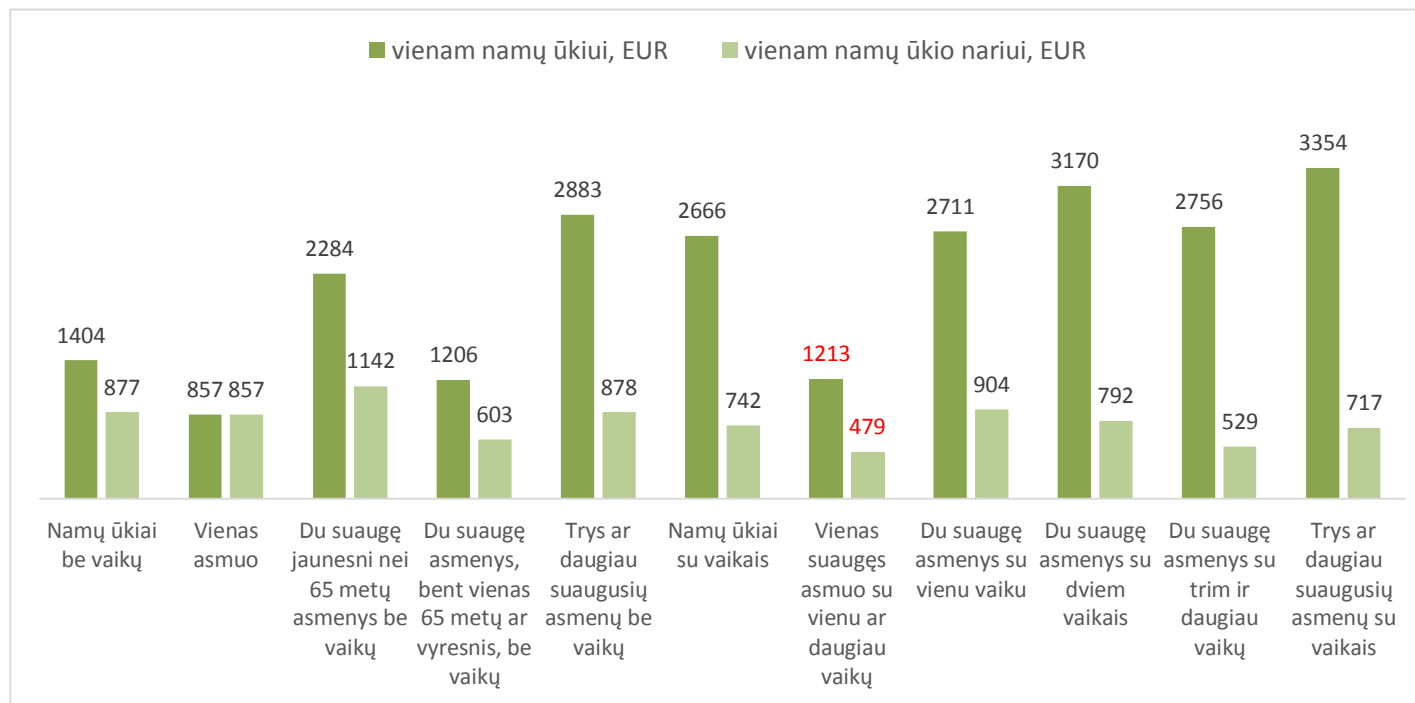

Šaltinis: Eurostat

Remiantis Statistikos departamento duomenimis, tėvų/globėjų, vienų auginančių vaikus, mėnesinės pajamos beveik siekia vidutinio darbo užmokesčio dydį. 2020 m. namų ūkių, kuriuos sudarė vienas suaugęs asmuo su vienu ar daugiau vaikų, bendrosios (bruto) pajamos per mėnesį sudarė 1213 Eur (žr. lentelę žemiau). Nors vienišų tėvų/globėjų pajamos nėra ženkliai mažesnės už vidutinį darbo užmokestį, tačiau to neužtenka šioms šeimoms išbristi iš skurdo, kadangi šiems asmenims tenka didžiąja dalimi vieniems išlaikyti vaikus/globotinius. 2020 m. vienam šio tipo namų ūkio nariui vidutiniškai teko mažiausias pajamų dydis tarp visų namų tipų - tik 479 Eur bruto pajamų per mėnesį vienam šeimos nariui. Palyginimui, šeimoje, kurią sudarė du suaugę

asmenys su vaikais, vidutiniškai vienam šeimos nariui teko 904-529 Eur bruto pajamų per mėn. (žr. lentelę žemiau).

Grafikas 18. Bendrosios (bruto) namų ūkio pajamos per mėnesį pagal namų ūkio sudėtį, 2020 m

Šaltinis: Statistikos departamentas

Vienių tėvų, ypač žemo išsilavinimo, dirbančių ne visą darbo dieną ar neįgaliųjų, gaunamos pajamos yra nepakankamos patenkinti visus šeimos poreikius. Vieni tėvai, būdami vieninteliai šeimos maitintojai, susiduria su daugybe iššūkių³⁵. Vienam iš tėvų auginant vieną, du ar daugiau vaikų tenka pareiga ne tik aprūpinti šeimą, bet ir prižiūrėti vaikus bei pasirūpinti šeimos buitimi. Tokiu būdu vienių tėvų užimtumo galimybės yra apribojamos. Dėl ribotų galimybių derinti šeiminių gyvenimą ir darbą, vieniems vaikus auginantiems tėvams susirasti darbą yra kur kas sunkiau. Taip pat ribotą galimybę vienišiams tėvams dalyvauti darbo rinkoje įtakoja ir darbdavių požiūris į vienišus tėvus, kuriems darbo vietose reikia sudaryti lanksčias darbo sąlygas. Todėl tėvams, vieniems auginantiems vaikus, dažnai tenka dirbti mažiau apmokamus darbus dirbant nepilną darbo dieną.

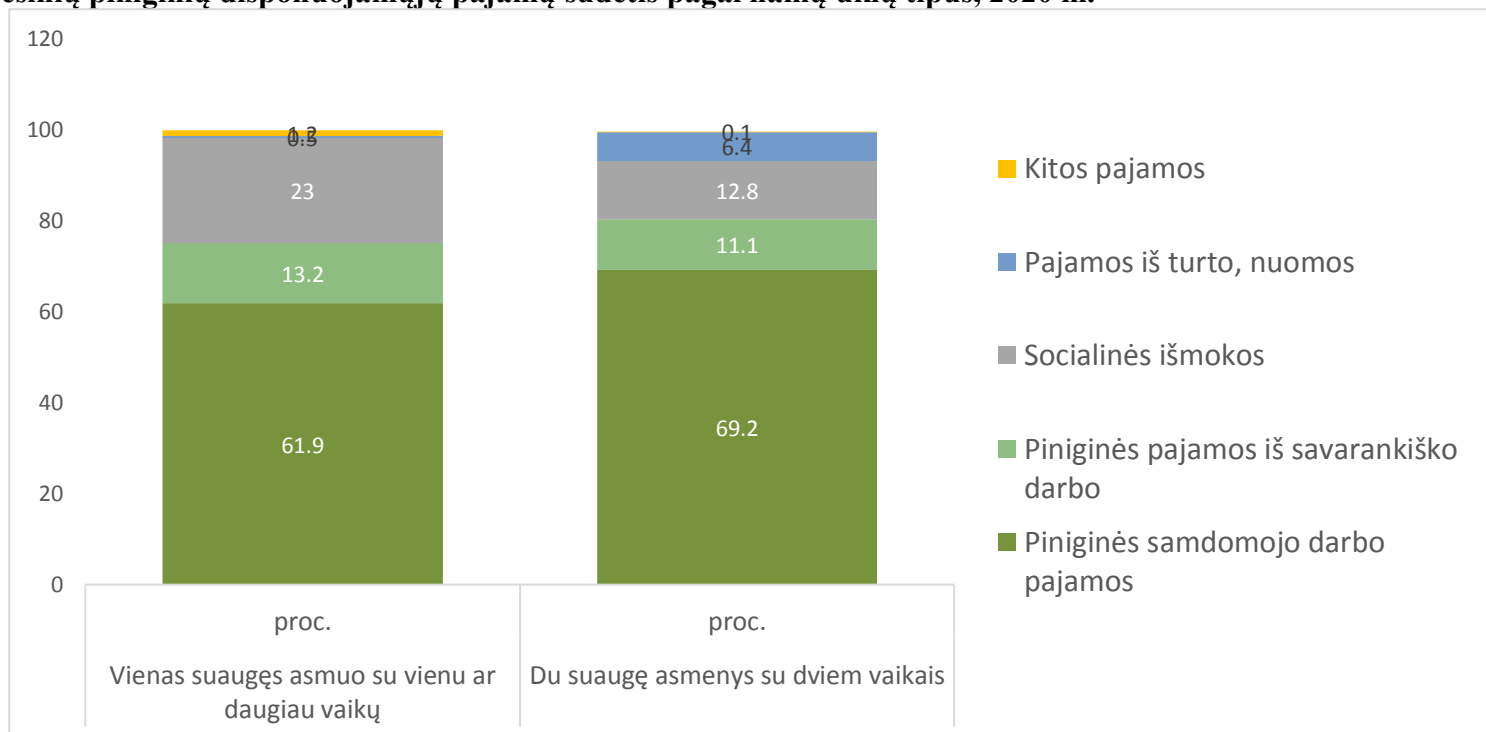
³⁵ Tyrimas „Pajamų išlyginimas gyvenimo kelio etapuose socialinių investicijų požiūriu Baltijos šalyse“, vadovaujamas projekto vadovės doc. Daivos Skučienės ir vykdomas kartu su kitais projekto vykdytojais: prof. Romu Lazutka, Aušra Čižauskaite ir dr. Jurgita Markevičiūte. Projektas finansuojamas Lietuvos Mokslo Tarybos lėšomis nuo 2017-04-01 iki 2018-12-08.

Remiantis Eurostat duomenimis, vienišų tėvų pagrindiniai pajamų šaltiniai yra:

- 1) darbo pajamos (62 proc. disponuojamų pajamų);
- 2) pajamos iš socialinių išmokų (absoliučią didžiąją dalį gaunamų išmokų sudaro vaiko pinigai ir išmokos negalios atveju) (23 proc. disponuojamų pajamų);
- 3) pajamos iš savarankiško darbo (13 proc. disponuojamų pajamų).

Pastebėtina, jog priteistas vaiko išlaikymas (alimentai) nėra nurodoma kaip svarbi tėvų, vienų auginančių vaikus, pajamų dalis, nors teisiškai vaiko išlaikymas yra abiejų tėvų atsakomybė.

Grafikas 19. Mėnesinių piniginių disponuojamųjų pajamų sudėtis pagal namų ūkių tipus, 2020 m.

Šaltinis: Eurostat

Šiuo metu šeimoms teikiama parama nėra diferencijuojama tarp vienišų tėvų ir dviejų tėvų su vaikais. Nuo 2018 m. sausio 1 d. įteisinta universali vienodo

dydžio – 30,02 Eur išmoka vaikui (vaiko pinigai) visiems vaikams nuo gimimo dienos iki 18 metų ir vyresniems, jeigu jie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą, bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 21 metai. Nuo 2019 m. sausio 1 d. universalios išmokos vaikui dydis padidintas nuo 30,02 Eur iki 50,16 Eur per mėnesį, neįgaliems vaikams – iki 69,92 Eur, taip pat nustatytas vienodas papildomai skiriamos išmokos vaikui, mokamos vaikams, auginamiems ir (ar) globojamiems gausiose ir nepasiturinčiose šeimose, dydis – 20,14 Eur išmoka per mėnesį. Nuo 2020 m. sausio 1 d. universalios išmokos vaikui dydis padidintas nuo 50,16 Eur iki 60,06 Eur (nuo 2021 m. sausio 1 d. – iki 70 Eur per mėnesį), mokant ją vienodo dydžio kiekvienam vaikui nuo gimimo dienos iki 18 metų ir vyresniam kaip 18 metų asmeniui, jeigu jis mokosi pagal bendrojo ugdymo programą, bet ne ilgiau, iki jam sukaks 21 metai, o papildomai skiriamos išmokos vaikui, mokamos vaikams, auginamiems ir (ar) globojamiems gausiose ir nepasiturinčiose šeimose, bei neįgaliems vaikams dydis padidintas nuo 20,14 Eur iki 40,17 Eur per mėnesį.

Išmokos vaikui nuoseklus didinimas mažina vaikų skurdo rizikos lygį – Statistikos departamento duomenimis, 2019 m. vaikų iki 18 metų amžiaus skurdo rizikos lygis, palyginti su 2018 m., sumažėjo 1,2 procentinio punkto, 2020 m., palyginti su 2019 m., – 2,7 procentinio punkto (nuo 2017 m. iki 2020 m. vaikų iki 18 metų amžiaus skurdo rizikos lygis sumažėjo 5,7 proc. punkto (2017 m. sudarė 25,7 proc., 2020 m. – 20 proc.). Tačiau mokamos išmokos vaikui nėra pakankamos reikšmingai sumažinti vienišų tėvų su vaikais skurdą.

Išmoką vaikui vidutiniškai per vieną 2019 m. mėnesį gavo 516,5 tūkst. vaikų (iš jų: išmoką vaikui, mokamą kiekvienam vaikui gavo 516,5 tūkst. vaikų, papildomai skiriamą išmoką vaikui gavo 123,6 tūkst. vaikų – iš jų 29,6 tūkst. vaikų iš nepasiturinčių šeimų), 2020 m. – 517,87 tūkst. vaikų (iš jų: išmoką vaikui, mokamą kiekvienam vaikui gavo 517,87 tūkst. vaikų, papildomai skiriamą išmoką vaikui gavo 143,46 tūkst. vaikų – iš jų 34,5 tūkst. vaikų iš nepasiturinčių šeimų). 2019 m. nemokamą maitinimą mokykloje vidutiniškai per mėnesį gavo 47,3 tūkst. mokinių iš nepasiturinčių šeimų, 2020 m. – 69,7 tūkst. mokinių. 2019 m., prasidedant naujiems mokslo metams, parama mokinio reikmenims įsigyti suteikta 50,6 tūkst., 2020 m. – 49,96 tūkst. mokinių iš nepasiturinčių šeimų.

Tai, jog vienišų tėvų pajamos yra itin žemos, o atotrūkiai tarp jų ir likusių šalies gyventojų pajamų yra santykinai dideli, lemia šios pagrindinės priežastys, prioriteto tvarka:

1.4.1. Ilgai trunka nepasiturinčių šeimų (globėjų, rūpintojų) integracija į darbo rinką.

1.4.2. Dalis tėvų (globėjų, rūpintojų) (ypač motinų), vienu auginančių (globujančių, besirūpinančių) vaikus, gauna itin nedidelį vaiko išlaikymą (alimentus), priteistą iš vieno arba abiejų tėvų, arba jo negauna.

1.4.3. Mažas vaiko išlaikymo išmokos, skiriamos ir mokamos pagal Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo išmokų įstatymą, dydis.

1.4.4. Dalis tėvų (tėvių, globėjų, rūpintojų) (ypač motinų), vienu auginančių (globujančių, besirūpinančių) vaikus, gauna itin mažas vaiko priežiūros išmokas, netenkinančias net minimalių vaikų vartojimo poreikių, arba šių išmokų negauna.

1.4.5. Per mažas motinystės socialinio draudimo įmokų tarifas.

Toliau šiame skyriuje yra detaliau analizuojamos minimos priežastys.

1.4.1. Ilgai trunka nepasiturinčių šeimų (globėjų, rūpintojų) integracija į darbo rinką

Valstybės kontrolė 2019 m. atliktoje audito ataskaitoje pažymėjo, kad savivaldybės turėtų labiau panaudoti turimus instrumentus asmenims papildomai remti ir skatinti juos dirbti. Asmenų įgalinimo priemonės turėtų užtikrinti, kad galintys dirbti asmenys galėtų lengviau integruotis į darbo rinką, ir remti tu, kurie negali dirbti, socialinį aktyvumą, atsižvelgiant į pažeidžiamų visuomenės grupių daugialypių sunkumų sudėtingumą ir konkrečią padėtį². Galima būtų išskirti tris pagrindines šios Plėtros programos rėmuose nagrinėtinas priežastis, kodėl nepasiturinčių šeimų/globėjų integracija į darbo rinką nėra pakankamai veiksminga:

- Nepakankamos galimybės derinti darbą, privatų ir šeimos gyvenimą (plačiau nagrinėjama SADM Šeimos PP);
- Mokestinių lengvatų dirbantiems tėvams trūkumas, ir, palyginus su kitomis ES šalimis, mažas pajamas uždirbančioms šeimoms tenkanti santykinai didelė mokestinė našta;
- Išmokos vaikui nuoseklus didinimas mažina vaikų skurdo rizikos lygį, tačiau tuo pačiu galimas asmenų, ypač auginančių tris ir daugiau vaikų, motyvacijos dalyvauti darbo rinkoje mažėjimas;
- Trūksta paramos gavėjui lengvai suprantamos ir prieinama forma pateiktos (individualizuotos) informacijos apie visas paramos rūšis pagal gyvenimo atvejus, paramos dydžių pokyčius po įsidarbinimo, galimybių gauti anonimiškas kokybiškas konsultacijas nuotoliniu būdu.

Nuo 2018 m. sausio 1 d. įteisinta universali išmoka vaikui, pradėta mokėti panaikinus dirbantiems tėvams taikytą mokestinę lengvatą (papildomą neapmokestinamą pajamų dydį (PNPD)), turi reikšmingos įtakos vaikų skurdo rizikos lygio mažėjimui (Statistikos departamento duomenimis, 2019 m. vaikų iki 18 metų amžiaus skurdo rizikos lygis, palyginti su 2018 m., sumažėjo 1,2 procentinio punkto, 2020 m., palyginti su 2019 m., – 2,7 procentinio punkto (nuo 2017 m. iki 2020 m. vaikų iki 18 metų amžiaus skurdo rizikos lygis sumažėjo 5,7 proc. punkto (2017 m. sudarė 25,7 proc., 2020 m. – 20 proc.), tačiau, nuosekliai didėjant išmokos vaikui dydžiui, tuo pačiu galimas asmenų, auginančių vaikus (ypač tris ir daugiau vaikų), motyvacijos dalyvauti darbo rinkoje bei pastangų siekti geriau apmokamo darbo mažėjimas.

Atsižvelgiant į tai, kad didėjančios socialinės išmokos tam tikrais atvejais mažina paskatas dirbti, būtina tinkamai subalansuoti mokesčių ir išmokų sistemas. Pastaruoju metu išmokos augo gana sparčiai, tačiau atitinkamai nebuvo imtasi reikšmingesnių mokestinių priemonių, kurios padėtų išlaikyti paskatas dirbti bei prisidėtų prie skurdo ir pajamų nelygybės mažinimo. Be to, kaip pastebi ir Europos Taryba, būtina didinti socialinės apsaugos sistemos finansavimą, kuris ženkliai atsilieka nuo daugumos kitų ES valstybių.

Kita priežastis, demotyvuojanti asmenis integruotis į darbo rinką – neproporcingas šeimų darbo pajamų (uždirbančių minimalią mėnesinę algą) ir socialinių išmokų santykis. Jau 2011 metais Valstybės kontrolės auditoriai, įvertinę socialinės paramos sistemą Lietuvoje, atkreipė dėmesį, kad tais atvejais, kai šeimos pajamos iš darbo užmokesčio yra nedaug mažesnės ar tokio paties dydžio kaip pajamos, gautos iš socialinės paramos išmokų, šeimos nariai gali būti finansiškai nesuinteresuoti dirbti.

Priimant sprendimus dėl priemonių, susijusių su finansine paskata šeimoms (šiuo atveju – tolimesnio išmokos vaikui didinimo), svarbu vertinti ir užsienio šalių patirtį. Lenkijos analitinio centro „FOR“ duomenimis, Lenkijos vyriausybės programa „Rodzina 500+“ (liet. Šeima 500+) lėmė 100 tūkst. šalies moterų pasitraukimą iš darbo rinkos (labiausiai tokį poveikį turėjo moterims regionuose, turinčioms žemesnį išsilavinimą ir gavusioms mažesnes pajamas).

Programos poveikis gimstamumui taip pat buvo ribotas³⁶.

Galiausiai, nepasiturinčių šeimų integraciją į darbo rinką apsunkina ir tai, jog trūksta paramos gavėjui lengvai suprantamos ir prieinama forma pateiktos (individualizuotos) informacijos apie visas paramos rūšis pagal gyvenimo atvejus, paramos dydžių pokyčius po įsidarbinimo, galimybių gauti anonimiškas kokybiškas konsultacijas nuotoliniu būdu. Nors šalyje informacija apie socialinę paramą yra teikiama per sukurtas įvairias informavimo priemonės, prižiūrimas skirtingų ministerijų ar savivaldybių, tačiau ji tebėra pateikiama fragmentiškai, sunkiai suprantama, o tai apsunkina asmenų paieškos galimybes ir nesudaro tinkamų sąlygų rasti aktualią informaciją. Pagrindiniai informacijos pateikimo internete šaltiniai yra keturi: SADM, savivaldybių interneto puslapiai, Socialinės paramos šeimai informacinė sistema (SPIS) ir Lietuvos paslaugų katalogas, tačiau ne visais atvejais gyventojai juose gali rasti susistemintą, aktualią, patogiai prieinamą informaciją apie visas socialinės paramos rūšis ir jas užsisakyti internetu. Dėl to nesudaromos prielaidos informaciją gyventojams gauti paprastai ir suprantamai².

Kitos ilgai trunkančios nepasiturinčių šeimų/globėjų integracijos į darbo rinką priežastys plačiau analizuojamos Įtraukios darbo rinkos PP ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamoje SADM valdomoje šeimos politikos stiprinimo plėtros programoje (toliau – Šeimos politikos stiprinimo PP).

1.4.2. Dalis tėvų (globėjų, rūpintojų) (ypač motinų), vienu auginančių (globojančių, besirūpinančių) vaikus, gauna itin nedidelį vaiko išlaikymą (alimentus), priteistą iš vieno arba abiejų tėvų, arba jo negauna.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad rekomenduotinas minimalus išlaikymo (alimentų) dydis vienam vaikui iš abiejų tėvų turėtų būti ne mažesnis kaip minimali mėnesinė alga (nuo 2021 m. sausio 1 d. – 468 Eur, t. y. po 234 Eur iš kiekvieno tėvo). Jeigu vaikas neturi poreikių, dėl kurių jo būtinios išlaidos būtų didesnės nei 468 Eur per mėnesį, tikėtina, kad jo išlaikymui ir bus priteista 234 Eur per mėnesį suma (palyginimui, 2021 m. nustatyta minimaliems vartojimo poreikiais patenkinanti reikalinga pinigų suma, t. y. MVPD, sudarė 260 Eur). Tiesa, ne visada vaiko išlaikymui bus priteista pusės MMA dydžio suma. Didesnės pajamas gaunančiam tėvui gali būti nustatoma didesnė suma išlaikymui. Taip pat didesnė suma gali būti priteisiama, kai ji būtina vaiko poreikiams patenkinti (vaikui reikalingi vaistai, specialus gydymas, būreliai, kiti laisvalaikio užsiėmimai ir pan.). Taigi, gali susiklostyti ir tokia situacija, kai materialiai didesnė vaiko išlaikymo našta teks vaiko tėvui, su kuriuo gyvena vaikas, o priteisiama iš kito tėvo išlaikymo suma sieks ne 234 Eur, o, pavyzdžiui, 100 Eur ar net mažiau.

Vaiką prižiūrinčiam tėvui dažnu atveju tenka neproporcingai didelė našta derinant darbinius ir šeimyninius įsipareigojimus, tenka dirbti ne pilnu etatu arba lanksčiu grafiku, sudėtinga prisiimti aukštesnės atsakomybės reikalaujančias darbinės funkcijas, taip pat papildomai kelti profesinę kvalifikaciją po darbo. Dėl šių priežasčių vaiką prižiūrinčio tėvo darbinės pajamos dažnu atveju nėra aukštos, netekus darbo ilgiau užtrunka integracija į darbo rinką. Priteisiant vaiko išlaikymą nėra atsižvelgiama į šias aplinkybes bei į profesionalių vaiko priežiūros paslaugų kainas rinkoje, kurios yra būtinos norint sudarytas sąlygas vaiką prižiūrinčiam vienišam tėvui integruotis į darbo rinką.

³⁶ FOR, Report: "Family 500+" - program evaluation and proposed changes, 2019 m., Prieiga per internetą: <https://for.org.pl/en/publications/for-reports/report-family-500-program-evaluation-and-proposed-changes>

Atkreiptinas dėmesys, jog dažnu atveju net ir priteisus vaiko išlaikymą, yra vengiama mokėti šį išlaikymą. Antstolių žinioje 2021 m. buvo daugiau kaip 58 000 vykdomųjų bylų dėl išlaikymo išieškojimo. Taip pat pastebėtina, jog norėdami mokėti mažesnę išlaikymą, tėvai yra linkę nedeklaruoti pajamų, dirbti šešėlyje, ir tokiu būdu susimąžinti oficialiai apskaitomas pajamas, pagal kurias yra nustatomas vaiko išlaikymo dydis.

1.4.3. *Mažas vaiko išlaikymo išmokos, skiriamos ir mokamos pagal Lietuvos Respublikos vaikų išlaikymo išmokų įstatymą, dydis.*

Vaiko išlaikymo išmoka – išmoka vaikui, mokama iš valstybės lėšų, kai vaikas negauna viso arba dalies išlaikymo, priteisto vienam iš tėvų arba abiem tėvams.

Teisę gauti išmoką turi vaikas, kuris:

- ilgiau kaip mėnesį negauna teismo sprendimu arba teismo patvirtinta vaiko (vaikų) išlaikymo sutartimi nustatyto viso arba gauna tik dalį išlaikymo iš vieno ar abiejų tėvų;
- yra Lietuvos Respublikos pilietis, asmuo be pilietybės arba užsienietis, nuolat gyvenantis Lietuvos Respublikoje;
- yra jaunesnis nei 18 metų;
- arba yra vyresnis nei 18 metų nedarbingas asmuo, kuriam iki sukankant 18 metų buvo nustatytas neįgalumas.

Vaikų išlaikymo išmoka vienam vaikui per mėnesį negali būti didesnė negu 1,8 bazinės socialinės išmokos dydžio, galiojusio mėnesį, už kurį mokama išmoka. 2020 metais maksimali gautina vaiko išlaikymo išmoka sudarė 70,2 Eur, 2021 metais – 72 Eur. Palyginimui, MVPD 2020 metais sudarė 257 Eur, 2021 metais – 260 Eur. Tokio dydžio išmoka nėra pakankama užtikrinti net minimalių vaiko poreikių patenkinimą tais atvejais, kai priteistas vaiko išlaikymas nėra mokamas.

Vaikų išlaikymo išmokas 2019 – 2020 m. vidutiniškai per mėn. gaudavo apie 21 tūkst. asmenų. Tam iš valstybės biudžeto vien 2020 metams skirta apie 16,6 mln. Eur. Iš skolininkų per 2020 m. išieškota apie 3,9 mln. Eurų išlaikymo išmokų sumų bei permokų.

1.4.4. *Dalis tėvų (tėvių, globėjų, rūpintojų) (ypač motinų), vienų auginančių (globojančių, besirūpinančių) vaikus, gauna itin mažas vaiko priežiūros išmokas, netenkinančias net minimalių vaikų vartojimo poreikių, arba šių išmokų negauna*

Vaiko priežiūros išmoka yra mokama asmenims pirmais arba pirmais ir antrais jų vaiko gyvenimo metais. Išmoka mokama asmenims, kurie tenkina socialinio draudimo reikalavimą – ne trumpesnis kaip 12 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius socialinio draudimo stažas. Vaiko priežiūros išmokos dydis iki vaikui sueis vieni metai yra 77,58 proc. (pagal ankstesnį apmokestinimą - 100 proc.) išmokos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio (buvusio bruto atlyginimo), jeigu apdraustasis pasirenka gauti šią išmoką, kol vaikui sueis vieni metai. Jeigu apdraustasis pasirenka gauti vaiko priežiūros išmoką, kol vaikui sueis 2 metai, šios išmokos dydis iki vaikui sueis vieni metai yra 54,31 procento (buvę 70 proc.).

2019 m. duomenimis, vidutinis vaiko priežiūros išmokų dydis pirmais vaiko priežiūros metais buvo 568,14 Eur *bruto* arba apie 474 Eur *neto*. 2020 m. –

613,26 Eur *bruto* (*neto* duomenys šiuo metu dar nėra prieinami). Palyginimui, absoliutaus skurdo riba vienam gyvenančiam asmeniui 2019 m. buvo 251 Eur, 2020 m. – 257 Eur, o šeimai, susidedančiai iš dviejų suaugusių ir dviejų vaikų, 2019 m. – 527 Eur, 2020 m. – 540 Eur. Skurdo rizikos riba, remiantis 2019 m. pajamų duomenimis, buvo 430 Eur per mėnesį vienam gyvenančiam asmeniui, 904 Eur – šeimai, kurią sudaro du suaugusieji ir du vaikai iki 14 metų amžiaus. Tai reiškia, jog vieniša motina arba tėvas pirmais vaiko priežiūros metais, gaudami tik vidutinę vaiko priežiūros išmoką bei vaiko pinigus (vaiko pinigai 2020 m. siekė 60 Eur vaikui, taip pat 40 Eur papildoma išmoka buvo mokama neįgaliems, gausių ir nepasiturinčių šeimų vaikams) ir neturėdami kitų pajamų šaltinių, buvo žemiau skurdo ribos ir balansavo ant absoliutaus skurdo ribos. Kadangi išmokų dydžiai priklauso nuo įmokėtų įmokų nuo darbo užmokesčio (toliau – DU), žemą vidutinį išmokų lygį lemia žemas atlyginimų lygis šalyje, ypač tarp moterų. Plačiau žemų atlyginimų problematika yra nagrinėjama SADM Įtraukios darbo rinkos PP.

Siekiant užtikrinti, jog išėjus į vaiko priežiūros atostogas, socialiniu draudimu drausti asmenys gautų bent minimalias draudimines išmokas, buvo įvestos VSD įmokų „grindys“ (prieivolė mokėti VSD įmokas bent nuo MMA). Tačiau taip pat numatyta ne viena išimtis, tad dalis asmenų, kurie dėl numatytų išimčių nemokėjo bent minimalių VSD įmokų, gauna itin žemas vaiko priežiūros išmokas ir atsiduria žemiau absoliutaus skurdo ribos, jeigu namų ūkis negauna papildomų pajamų vaiko priežiūros atostogų metu.

2020 m. birželio mėnesio duomenimis, pirmais vaiko priežiūros metais vaiko priežiūros išmokas, mažesnes nei 300 Eur (bruto), gavo net 4 441 asmenų. Išmokos taip pat yra apmokestinamos PSD ir GPM, tad *neto* disponuojamos pajamos yra dar žemesnės. Duomenų apie tai, kokia dalis šių asmenų gavo sumažintas išmokas dėl vaiko priežiūros atostogų metu gaunamų papildomų darbinių pajamų, nėra. Tad mes negalime įvertinti, koks buvo bendras disponuojamų pajamų šiuose namų ūkiuose dydis.

2020 m. vaiko priežiūros išmokų grindys buvo 234 Eur (bruto), t. y. mažesnės nei MVPD. Šeimos, gaunančios tokio dydžio išmokas ir negaunančios papildomų pajamų, turėtų atsidurti socialinės paramos sistemoje ir gauti piniginę socialinę paramą. Tačiau pastebėtina, jog dėl turto ar kitų reikalavimų, šeimos gali neatitikti piniginės socialinės paramos skyrimo sąlygų. Tokiu atveju jaunos nepasiturinčios šeimos, ypač vienišos motinos, atsiduria materialiniame nepritekliuje – gimus vaikui šeimos finansiniai poreikiai staiga išauga, tačiau gaunamos pajamos – ne, o dėl turimo nelikvidaus turto ar kitų sąlygų socialinei paramai gauti neatitikimo šeima negali gauti piniginės socialinės paramos. Duomenų, koks procentas vaiko priežiūros atostogose esančių šeimų, gaunančių mažesnes nei MVPD pajamas, nepatenka į socialinės paramos sistemą, neturime, tad negalime įvertinti šios problemos masto ir gylio.

Lentelė 9. Vaiko priežiūros išmokų gavėjų pasiskirstymas 2020 m. birželio mėn. pirmais vaiko priežiūros metais.

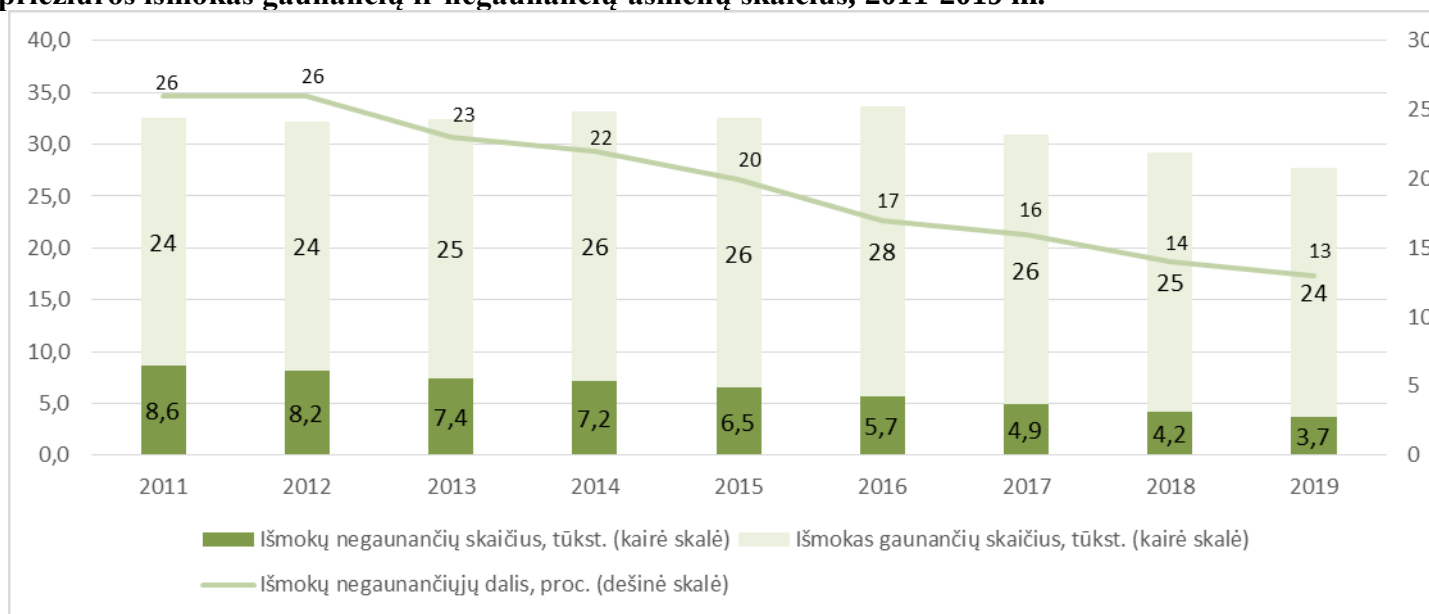
Išmokos dydis, Eur	Atvejų skaičius	Išmokos dydis, Eur	Atvejų skaičius
Iki 149	1277	550 – 599	912
150 – 199	303	600 – 649	842
200 – 249	1571	650 – 699	744
250 – 299	1260	700 – 749	678
300 – 349	1204	750 – 799	619

350 – 399	1137	800 – 899	994
400 – 449	1137	900 – 999	743
450 – 499	1062	Per 1000	2807
500 – 549	994	Iš viso	18178

Šaltinis: SODRA

Dalis vaikų, nuo 5 iki 25 procentų, priklausomai nuo metų, gimsta šeimose, kuriose mama ar tėtis iš viso neturi teisės gauti iš „Sodros“ išmokos, nes nebuvo apdrausti reikalaujamą laiką. Pandemijos metu plintant nedarbui daugės tėvų, kurie gimus vaikui neturės vaiko priežiūros išmokai reikalaujamo draudimo stažo ir išmokos negaus.

Grafikas 20. Vaiko priežiūros išmokas gaunančių ir negaunančių asmenų skaičius, 2011-2019 m.

Šaltinis: LMT projektas „Socialinės politikos reakcijos į COVID-19 krizės pasekmes: nedarbo ir skurdo padėties analizė, tarptautinė patirtis ir rekomendacijos Lietuvai“, 2020 m. (Projekto finansavimo sutartis Nr. S-COV-20-17).

Pažymėtina, jog minimalių socialinio draudimo išmokų didinimas mažintų socialinio draudimo sistemos tvarumą. Dėl to, atsižvelgiant į dabartinį atlyginimų ir sumokamų socialinio draudimo įmokų lygį, į minimalių pajamų užtikrinimo sistemą turėtų būti žvelgiama kompleksiskai - socialinio draudimo išmokos turėtų būti finansuojamos iš Valstybinio socialinio draudimo fondo (toliau – VSDF) biudžeto, o kitos paraminės ir papildomos

socialinės išmokos iš valstybės biudžeto. Tą yra rekomendavusi ir Valstybės kontrolė 2017 m. Valstybinio audito ataskaitoje Nr. FA-2017-P-10-11-5 pateikiama Valstybės kontrolės rekomendacija: valstybinį socialinį draudimą reglamentuojančiuose įstatymuose aiškiai apibrėžti iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų apmokamų papildomų išlaidų sąvoką ir (ar) jų baigtinį sąrašą.

1.4.5. *Per mažas motinystės socialinio draudimo įmokų tarifas*

Eilę metų motinystės socialinio draudimo įmokomis surinktos lėšos nepadengia šiai draudimo rūšiai nustatytų išlaidų. Šios draudimo rūšies išlaidos buvo dengiamos kitų draudimo rūšių sąskaita. Būtų tikslinga įvertinti galimybes nedraudiminius motinystės bei vaiko priežiūros elementus perduoti valstybės biudžeto dispozicijai.

2 problema: dideli pajamų atotrūkiai darbo rinkoje (ypač tarp nekvalifikuotų darbuotojų, žemesnio išsilavinimo asmenų ir likusių šalies gyventojų) (2020 m. penktadalio daugiausiai ir penktadalio mažiausiai uždirbančių gyventojų vidutinės darbo pajamos skyrėsi 6,5 karto, o, atskaičius mokesčius ir valstybinio socialinio draudimo įmokas, šių pajamų atotrūkis siekė 5,1 karto. 2015 m. Gini koeficientas tarp saistomų darbo santykiais arba dirbančių savarankiškai siekė 33 ir buvo 4,4 procentinio punkto didesnis nei ES vidurkis).

Europos Komisija nurodo, kad viena iš aukštos pajamų nelygybės Lietuvoje priežasčių yra dideli žemos ir aukštos kvalifikacijos darbuotojų darbo užmokesčio ir užimtumo skirtumai, taip pat ribotas mokesčių sistemos progresyvumas. Be to fiksuojami reikšmingi darbo užmokesčio atotrūkiai tarp vyrų ir moterų.

Remiantis ekonomistų tyrimu³⁷, palyginus su kitomis ES šalimis narėmis, Lietuvoje didžiausias pajamų atotrūkis darbo rinkoje yra tarp socialinių grupių pagal šiuos kriterijus:

- Užimtumo statusą. Palyginus su pajamų pasiskirstymu kitose ES šalyse narėse, Lietuvoje neproporcingai mažas neto pajamas gauna bedarbiai ir senatvės pensininkai, palyginus su dirbančiųjų pajamomis.
- Išsilavinimą. Atsižvelgiant į pajamų pasiskirstymą tarp grupių pagal išsilavinimą, Lietuvoje neproporcingai žemas neto pajamas gauna turintieji pagrindinį ir žemesnį išsilavinimą.
- Pagrindinį pajamų šaltinį. Itin dideles neto pajamas Lietuvoje gauna savarankiškai dirbantys asmenys bei asmenys, gaunantys pajamas ne iš darbo santykių, palyginus su dirbančiaisiais pagal darbo sutartis.
- Profesijų grupę. Palyginus su pajamų pasiskirstymu kitose ES narėse, Lietuvoje neproporcingai dideles neto pajamas gauna vadovaujančias pozicijas užimantys asmenys.

³⁷ Nerijus Černiauskas, Andrius Čiginas, *Measurement and decomposition of Lithuania's income inequality*, Lietuvos bankas, 2019

Pajamų atotrūkių palyginimai tarp Lietuvos ir ES šalių narių darbo rinkų pateikiami lentelėje žemiau. Vidutinis subgrupės pajamų indeksas yra apskaičiuojamas subgrupės vidutinės pajamos šalyje (/ES) padalinus iš grupės vidutinių pajamų šalyje (/ES) ir padauginus iš 100. Kuo subgrupės indeksas yra labiau nutolęs nuo 100, tuo didesnis pajamų atotrūkis fiksuojamas tarp subgrupių.

Taip pat, remiantis tyrimu, yra pastebimi itin dideli pajamų atotrūčiai socialinių grupių viduje. 2015 m. Gini koeficientas tarp dirbančių pagal darbo sutartis siekė 31,3, o tarp savarankiškai dirbančių asmenų – 39,7 proc. Palyginimui, visos šalies Gini koeficientas 2015 m. siekė 37 proc. Taip pat buvo pastebimi dideli gaunamų pajamų skirtumai tarp vadovaujančias pozicijas užimančių asmenų, Gini koeficientas šioje subgrupėje siekė 39,6 proc. Didžiausi gaunamų pajamų atotrūčiai buvo pastebimi tarp dirbančiųjų žemės ūkio sektoriuje. Gini koeficientas šiame pogrupyje siekė net 44,5 proc.

Lentelė 10. Pajamų atotrūčiai tarp socialinių grupių Lietuvoje ir ES, remiantis 2015 m. gyventojų pajamų duomenimis.

Grupė	Subgrupė	ES indeksas	LT indeksas
Užimtumo statusas	Dirbantysis	113,2	123,2
	Bedarbis	61,0	54,0
	Pensininkai	97,3	71,1
Išsilavinimas	Pagrindinis ir žemesnis	87,8	78,2
	Povidurinis profesinis	103	92,7
	Aukštasis	129,6	138,1
Pagrindinis pajamų šaltinis	Pajamos pagal darbo sutartį	108,7	111,5
	Savarankiškai dirbantys (taip pat gaunantys pajamas iš paskirstytojo pelno, nuomos ir kt.)	106,3	174,9
	Kita	88,7	57,6
Profesijų grupė	Nekvalifikuoti darbininkai	74,6	69,6
	Kvalifikuoti darbininkai	90	88,7
	Technikai ir jaunesnieji specialistai	112,9	117,8
	Specialistai	139,1	129,1
	Vadovai	137,9	162,7

*Vidutinių subgrupės pajamų indeksas = subgrupės vidutinės pajamos šalyje / grupės vidutinės pajamos šalyje * 100*

Šaltinis: EU-SILC 2015; N. Černiauskas ir A. Čiginas „Measurement and decomposition of Lithuania's income inequality“ 2019

Pagal išsilavinimą, mažiausią mėnesinį bruto darbo užmokestį 2018 m. gavo darbuotojai, turintys pradinį ir pagrindinį išsilavinimą (644 Eur) bei

darbuotojai, turintys vidurinį išsilavinimą (697 Eur). Jų darbo užmokestis sudarė atitinkamai 67,8 proc. ir 73,4 proc. vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio šalies ūkyje. Darbuotojai, turintys povidurinį profesinį išsilavinimą, gavo 748 Eur arba 78,7 proc. šalies vidutinio darbo užmokesčio vidurkio.

Didžiausią darbo užmokestį gavo darbuotojai, turintys aukštąjį išsilavinimą. Darbuotojai su aukštuoju išsilavinimu 2018 m. sudarė 44,8 proc. visų darbuotojų ir per mėnesį uždirbo daugiausia: 1 229,3 Eur, arba 29,4 proc. daugiau už vidutinį mėnesinį bruto darbo užmokestį šalies ūkyje, 1,9 karto daugiau už pradinį ir pagrindinį išsilavinimą turinčius darbuotojus (643,9 Eur), 1,8 karto daugiau už vidurinį išsilavinimą turinčius darbuotojus (696,5 Eur).

Moteryų bruto darbo užmokestis buvo mažesnis nei vyrų visose išsilavinimo grupėse. Moterys, turinčios pradinį ir pagrindinį išsilavinimą, gauna 84,2 proc., moterys, turinčios vidurinį išsilavinimą – 81,8 proc., moterys, turinčios povidurinį profesinį išsilavinimą – 83,6 proc., moterys, turinčios aukštąjį išsilavinimą – 78,2 proc. tokio paties išsilavinimo vyro darbo užmokesčio.

Lentelė 11. Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis šalies ūkyje* pagal išsilavinimą (Eur), 2018 m.

Iš viso	Pradinis ir pagrindinis	Vidurinis	Povidurinis profesinis	Aukštasis
950	644	697	748	1229

*- neįskaitant žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės veiklos įmonių

Nekvalifikuoti darbininkai 2018 m. sudarė 8,3 proc. visų šalies ūkio darbuotojų. Paslaugų sektoriaus darbuotojai ir pardavėjai sudarė 12,2 proc. visų darbuotojų, kvalifikuoti darbininkai ir amatininkai – 14,3 proc., įrenginių ir mašinų operatoriai ir surinkėjai – 12,7 proc., technikai ir jaunesnieji specialistai – 10,6 proc., specialistai – 27,4 proc., įstaigų tarnautojai – 4,6 proc., vadovai – 9,9 proc. visų darbuotojų.

Lentelė 12. Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis šalies ūkyje* pagal pagrindines profesijų grupes (Eur), 2018 m.

Iš viso	Vadovai	Specialistai	Technikai ir jaunesnieji specialistai	Įstaigų tarnautojai	Paslaugų sektoriaus darbuotojai ir pardavėjai	Kvalifikuoti darbininkai	Įrenginių ir mašinų operatoriai ir surinkėjai	Nekvalifikuoti darbininkai
950	1586	1187	898	788	635	776	783	548

*- neįskaitant žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės veiklos įmonių

Pagal pagrindines profesijų grupes, 2018 m. mažiausiai uždirbo nekvalifikuoti darbininkai – 548,1 Eur, bei paslaugų sektoriaus darbuotojai ir pardavėjai – 634,9 Eur. Jų bruto darbo užmokestis buvo atitinkamai 42,3 ir 33,2 proc. mažesnis nei vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis šalyje.

2018 m. vadovų vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis buvo 1 585,6 Eur. Specialistų vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis buvo 1187 Eur. Vadovai ir specialistai viršijo šalies ūkio bruto darbo užmokesčio vidurkį (950 Eur) – atitinkamai 66,9 ir 25 proc. Vadovų vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis 2,9 karto viršijo nekvalifikuoto darbininko darbo užmokestį.

Moteryų bruto darbo užmokestis buvo mažesnis nei vyrų visose pagrindinėse profesijų grupėse. Nekvalifikuotų darbininkų darbo užmokestis buvo

13,2 proc. mažesnis nei šios profesijos vyrų. Vadovės moterys uždirbo 8,1 proc. mažiau nei vadovai vyrai, o specialistės – 22,7 proc. mažiau nei tos pačios profesijų grupės vyrai.

Spręstinos problemos priežastys (išdėstytos prioriteto tvarka):

2.1. Dirbančiųjų skurdas.

2.2. Palyginti su kitomis ES šalimis, didelis pajamų atotrūkis tarp savarankiškai dirbančių asmenų (asmenys, veiklą vykdančys pagal individualios veiklos pažymą ar verslo liudijimą, individualių įmonių savininkai, mažųjų bendrijų nariai ir vadovai, tikrųjų ūkinių bendrijų nariai, komanditinių ūkinių bendrijų nariai, ūkininkai ir kt.) ir likusių dirbančiųjų.

2.3. Tarp šalyje ūkinę veiklą vykdančių fizinių ir juridinių asmenų ir šalies gyventojų paplitusi gyventojų pajamų mokesčio, privalomojo sveikatos draudimo ir valstybinio socialinio draudimo įmokų vengimo ir slėpimo praktika.

2.4. Dalyvavimo darbo rinkoje ir darbo užmokesčio dydžių skirtumai tarp savivaldybių (regionų) (priežastis šalinama įgyvendinant Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamą VRM valdomą regionų plėtros programą).

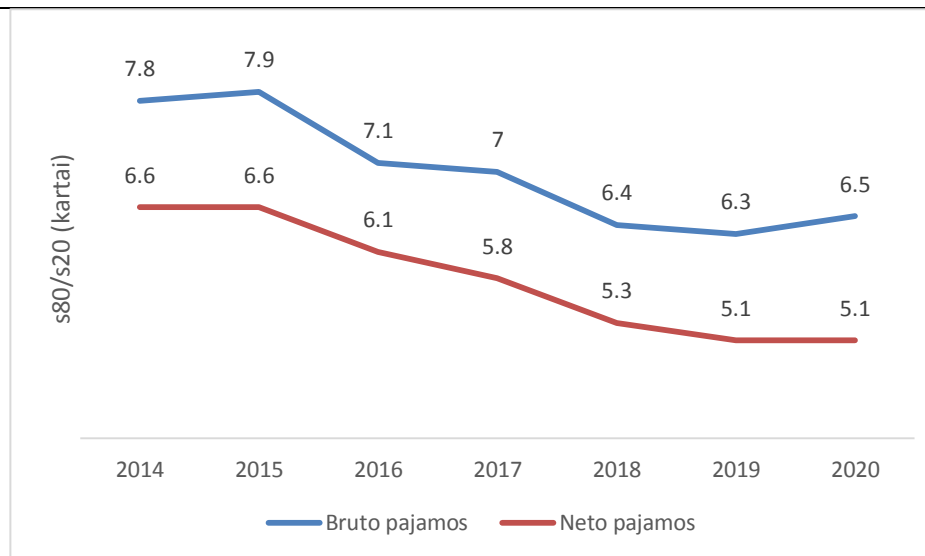
2.5. disproporcijos viešojo sektoriaus darbuotojų darbo apmokėjime.

Problemų priežastys: 2.1. dirbančiųjų skurdas (poveikis problemai: 2020 m. dirbančiųjų skurdo rizikos lygis siekė 8 proc.)

2020 m. dirbančių asmenų skurdo rizikos lygis siekė 8 proc. (2019 m. – 7,9 proc.). Skurdo rizikos riba 2020 m. buvo 430 Eur (2019 m. - 379 Eur) per mėnesį vienam gyvenančiam asmeniui ir 904 Eur (2019 m. - 797 Eur) – šeimai, susidedančiai iš dviejų suaugusiųjų ir dviejų vaikų iki 14 metų amžiaus. Palyginimui, neto minimali mėnesinė alga 2019 m. sudarė 396 Eur ir buvo 34 Eur mažesnė nei skurdo rizikos riba (lyginama su 2019 m. MMA, nes 2020 m. skurdo statistika iliustruoja 2019 m. gyventojų pajamų lygį).

Skurdo rizikos riba yra santykinis dydis ir priklauso nuo gyventojų pajamų pasiskirstymo. Dėl to Lietuvos darbo rinkoje egzistuojantys atotrūkiai tarp dirbančiųjų atlyginimų prisideda prie dirbančiųjų skurdo problemos (žr. grafiką žemiau). Kaip minėta ankstesniame skyriuje, žemiausius atlyginimus Lietuvoje pagal išsilavinimą gauna asmenys, turintys pradinį ir pagrindinį išsilavinimą, pagal profesijų grupes – nekvalifikuoti ir paslaugų sektoriaus darbuotojai. Taip pat santykinai žemesnius atlyginimus gauna kaimiškuose ar periferiniuose regionuose dirbantys darbuotojai.

Grafikas 21. Bruto ir neto pajamų atotrūkis (s80/s20) tarp gyventojų pajamų iš darbo santykių, 2014-2020 m.

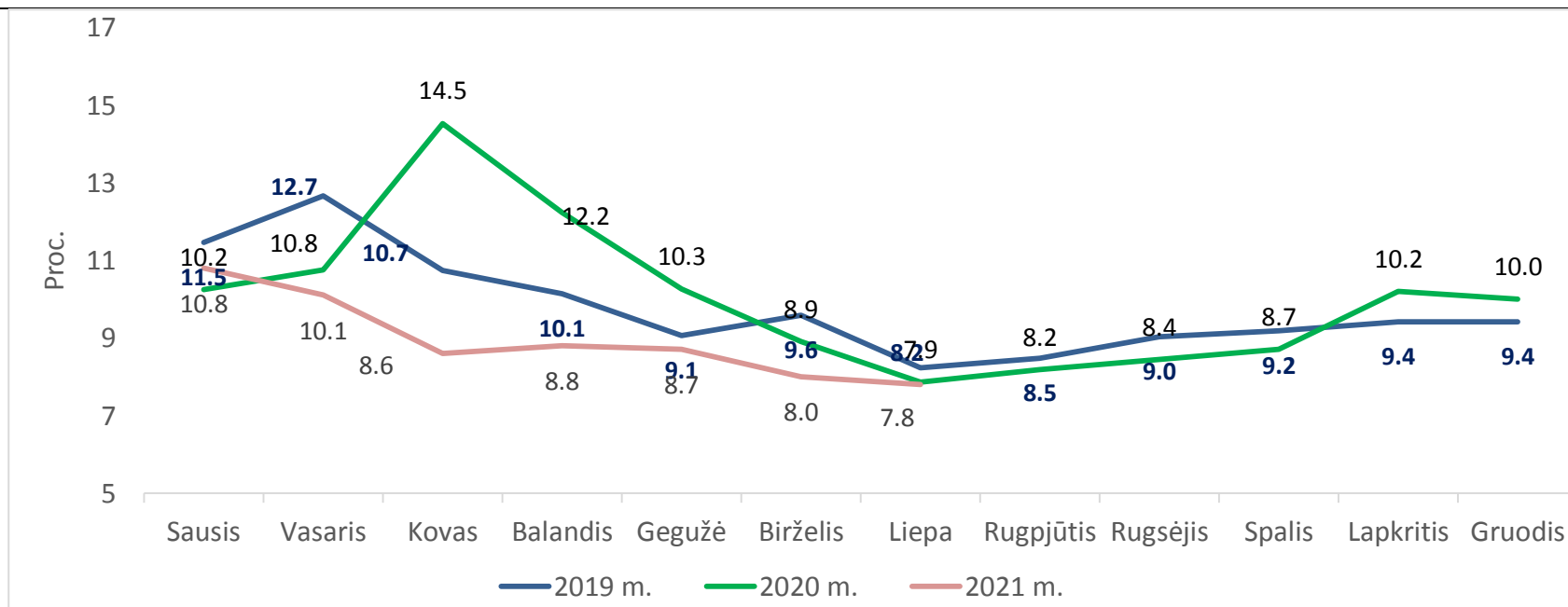
Šaltinis: Sodra

Remiantis 2019 m. B. Fabo ir M. Guzi tyrimu „Išgyvenimo Europos Sąjungoje kaina“, mažai uždirbančių namų ūkių disponuojamosios pajamos Lietuvoje nėra pakankamos užtikrinti oriam, pagrindines reikmes tenkinančiam, pragyvenimui.³⁸ Kaip teigiama tyrime, remiantis 2017 m. Europos Sąjungos pajamų ir gyvenimo sąlygų statistika, mažiau uždirbančių lietuvių (namų ūkių su dviem suaugusiais ir dviem vaikais) lūkestis oriam pragyvenimui buvo 1075 Eur, tuo metu šių darbuotojų faktiškai disponuojamos pajamos - 616 Eur. Tarp ES šalių narių, pagal mažiau uždirbančių namų ūkių pragyvenimo lygį Lietuva atsiduria sąrašo pabaigoje ir lenkia tik Rumuniją, Bulgariją ir Vengriją.

Taip pat pastebėtina, jog Lietuvoje santykinai didelė dirbančiųjų pagal darbo sutartį populiacijos dalis gauna mažesnius nei MMA atlyginimus. Kriziniais 2020 metais šių asmenų dalis smarkiai išaugo, tačiau 2021 m. stebime situacijos stabilizavimąsi. Nepaisant to, remiantis naujausiais duomenimis, 2021 m. liepą 7,8 proc. visų darbuotojų, dirbusių ne mažiau nei 30 dienų per mėnesį, gavo mažesnę nei MMA atlyginimą. Plačiai paplitęs darbas ne pilnu etatu ir santykinai žemi atlyginimai gilina dirbančiųjų skurdo problemą.

Grafikas 22. Itin mažas pajamas (iki MMA) gaunančių darbuotojų* proc. dalis, 2019-2021 m.

³⁸ Brian Fabo, Martin Guzi, *The cost of living in the EU: how much do you need?*, ETUI Policy Brief, No 4, 2019

*Apdraustieji, dirbę ne mažiau 30 dienų per mėn.

Šaltinis: Sodra

Pagrindinės priežastys, lemiančios dirbančiųjų skurdą (prioriteto tvarka):

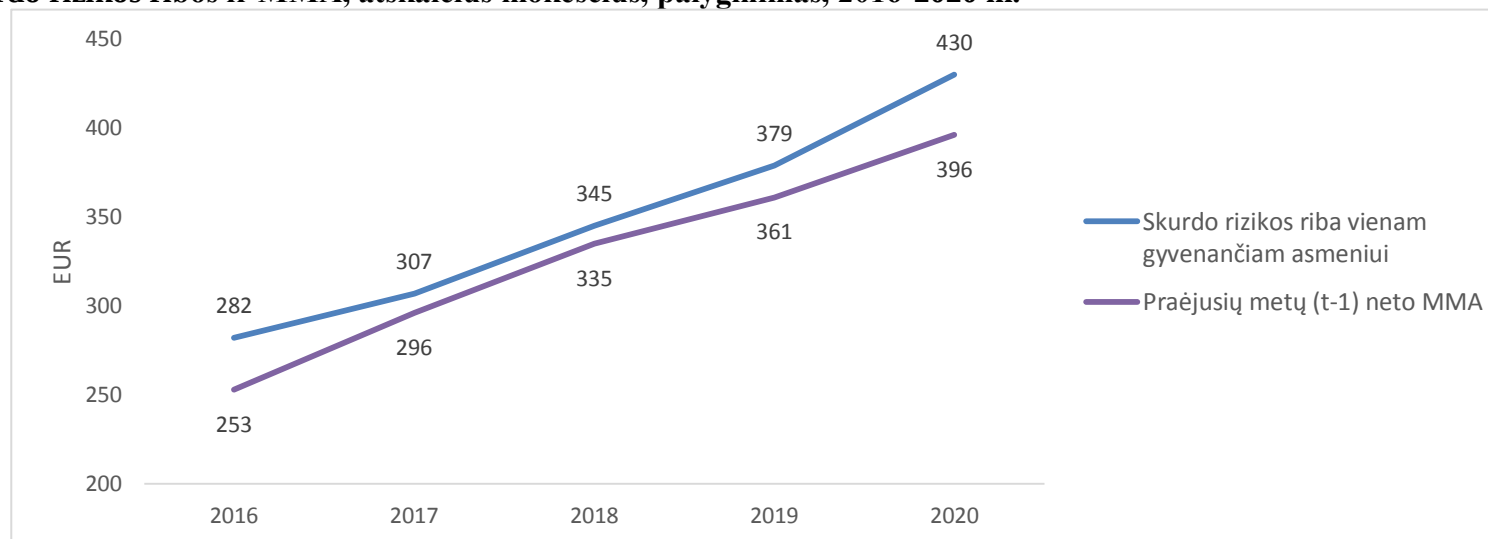
- 2.1.1. Taikoma minimalios mėnesinės algos (toliau – MMA) nustatymo metodika nepakankamai efektyviai užtikrina, kad atotrūkis tarp MMA ir šalies vidutinio darbo užmokesčio (toliau – VDU) nedidėtų.
- 2.1.2. Tobulintina gyventojų pajamų apmokestinimo sistema siekiant prisidėti prie pajamų nelygybės mažinimo (*priežasties šalinimas priklauso FM kompetencijai*).
- 2.1.3. Neproduktyvi ūkio struktūra, daugelyje ekonominės veiklos rūšių sukuriamą žema pridėtinė vertė.
- 2.1.4. Darbo jėgos kvalifikacija neatitinka darbdavių poreikių - yra vidutinės bei žemos kvalifikacijos arba ribotos galimybės dirbantiesiems tobulinti kvalifikaciją.
- 2.1.5. Dalis ūkio subjektų neįgyvendina Darbo kodekso nuostatų.
- 2.1.6. Trūksta socialinio dialogo darbo apmokėjimo klausimais – maždaug trečdalyje kolektyvinių sutarčių nesusitarta dėl darbo apmokėjimo sistemos.

Toliau šiame skyriuje yra detalčiau analizuojamos minimos priežastys.

2.1.1. Taikoma MMA nustatymo metodika nepakankamai efektyviai užtikrina, jog atotrūkis tarp MMA ir šalies VDU nedidėtų.

Pastaruosius penkis metus (2016-2020 m.) neto MMA (t. y. MMA po mokesčių) išliko žemesnė nei skurdo rizikos riba vienam gyvenančiam asmeniui. Atotrūkis tarp šių dviejų rodiklių per pastarąjį laikotarpį taip pat reikšmingai nesumažėjo (žr. grafiką žemiau). Pastaroji tendencija daro neigiamą įtaką dirbančiųjų skurdo rodikliams, kadangi nuo neto MMA dydžio tiesiogiai priklauso mažiausius atlyginimus gaunančių dirbančiųjų pajamos. Lietuvoje neto MMA dydžiui didžiausią įtaką daro Lietuvos Respublikos vyriausybės kas metus teisės aktuose nustatomas bruto MMA dydžio bei atlyginimui taikomi efektyvieji mokesčių ir socialinio draudimo įmokų tarifai.

Grafikas 23. Skurdo rizikos ribos ir MMA, atskaičius mokesčius, palyginimas, 2016-2020 m.

Šaltinis: Statistikos departamentas

Siekiant depolitizuoti minimaliojo darbo užmokesčio dydžio nustatymą, Trišalės tarybos 2017 m. rugsėjo 21 d. posėdyje, buvo nutarta įtvirtinti, kad minimaliojo darbo užmokesčio ir vidutinio darbo užmokesčio (toliau – VDU) santykis neturi būti mažesnis kaip 45 proc. ir didesnis kaip 50 proc., ir jis turi atitikti ketvirtadalio didžiausią VDU ir MMA santykį turinčių Europos Sąjungos valstybių narių vidurkį, kuris nustatomas pagal Europos Sąjungos statistikos tarybos paskutinių trejų metų skelbiamus duomenis.

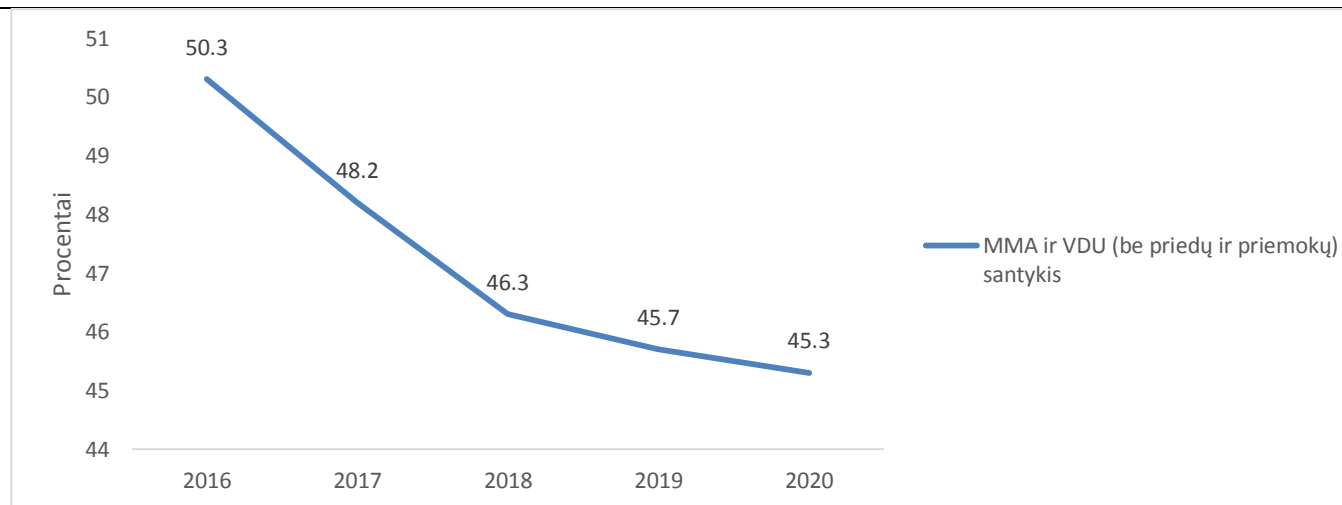
Priimtas susitarimas leido iš dalies depolitizuoti MMA nustatymo procesą, tačiau paliko nemažai neapibrėžtumų. Tarkime, Trišalės tarybos nutarime nėra

nurodoma, kurių metų (praėjusių/einamųjų/būsimų) VDU dydis turi būti naudojamas skaičiavimuose. Taip pat nėra nurodoma, ar skaičiavimuose turi būti naudojamas VDU su priedais ar be priedų (pastebėtina, jog Eurostat statistikoje pateikiami duomenys santykį apie MMA ir VDU be priedų³⁹). Nustatant MMA 2018 metams, buvo imamas 2017 metams planuojamas šalies ūkio vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis (toliau – VMBDU) su priedais ir dauginamas iš to procento, kuris atitinka ketvirtadalio didžiausią santykį tarp VDU ir MMA turinčių ES valstybių vidurkį, t. y. 838,3 Eur padauginus iš 47,7 proc. ir suapvalinus buvo gautas naujas MMA (400 Eur) dydis. Nustatant MMA 2019 metams, laikomasi tos pačios formulės, kaip ir skaičiuojant MMA 2018 metams: buvo imamas planuojamas 2018 m. VMBDU su priedais – 915,2 Eur ir dauginamas iš to procento, kuris atitinka ketvirtadalio didžiausią santykį tarp VDU ir MMA turinčių ES valstybių vidurkį, t. y. 47,3 proc. ($915,2 \text{ Eur} * 0,473 \text{ proc.} = 432,8 + \text{reforma} * 1,289 = 555$). Tuo tarpu, nustatant 2020 m. MMA buvo pradėta taikyti nauja, patobulinta formulė, siekiant, jog nustatant būsimų metų MMA, būtų atsižvelgiama į prognozuojamą būsimų metų VDU, o ne einamųjų metų VDU, kaip tai buvo daryta 2017-2018 metais. Taip pat MMA pradėta lyginti su prognozuojamu VDU be priedų ir priemokų, siekiant suderinti Eurostat ir Lietuvos naudojamas rodiklio skaičiavimo metodologijas. MMA nustatymo metodologija buvo patobulinta pagal Lietuvos banko parengtą ir Trišalėje taryboje patvirtintą formulę. Nustatant MMA 2020 metams, skaičiavimuose naudotas planuojamas 2020 m. šalies ūkio vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis be priedų ir priemokų – 1 278,4 Eur (pagal Lietuvos banko pateiktus duomenis) ir šis skaičius dauginas iš to procento, kuris atitinka ketvirtadalio didžiausią VDU ir MMA santykį turinčių ES valstybių narių vidurkį, t. y. 47,5 proc. ($1\,278,4 \text{ Eur} * 0,475 \text{ proc.} = 607 \text{ Eur}$). Atitinkama formulė taip pat naudota nustatant MMA 2021 metams.

Nepaisant įgyvendintų formulės patobulinimų, atotrūkis tarp faktinio MMA ir VDU be priedų visą 2016-2020 metų laikotarpį didėjo (žr. grafiką žemiau). Nuo 2017 metais užsibrėžto rodiklio, jog faktinis VDU ir MMA santykis Lietuvoje atitiktų ketvirtadalio didžiausią VDU ir MMA santykį turinčių ES valstybių narių vidurkį, pasiekti nei vienais ateinančiais metais nepavyko (žr. lentelę žemiau).

Grafikas 24. Faktinis MMA ir VDU (be priedų ir priemokų) santykis (proc.) Lietuvoje, 2016-2020 m.

³⁹ Eurostat, Monthly minimum wage as a proportion of average monthly earnings (%) - NACE Rev. 2 (from 2008 onwards), [Statistics | Eurostat \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&plugin=1)

Šaltinis: Eurostat

Lentelė 13. Siektino ir faktinio MMA ir VDU (be priedų ir priemonų) santykio palyginimas, 2018-2020 m.

MMA ir VDU santykis	2020	2019	2018
Siekiamas MMA ir VDU santykis* (%)	47,5%	47,3%	47,7%
Faktinis MMA ir VDU santykis (%)	45,3%	45,7%	46,3%
Skirtumas tarp faktinio ir siektino santykio (proc. punktai)	2,2%	1,6%	1,4%

*ketvirtadalio didžiausių VDU ir MMA santykių turinčių Europos Sąjungos valstybių narių vidurkis, kuris nustatomas pagal Europos Sąjungos statistikos tarybos paskutinių trejų metų skelbiamus duomenis.

Šaltinis: Eurostat

Remiantis ekonomistų vertinimu, prognozuojamas MMA ir VDU santykis ir MMA santykis jau eilę metų yra žemesnis nei faktinis santykis, pirmiausia, dėl to, jog rengiant oficialias VDU prognozes susiduriama su skaičiavimų apribojimais - į VDU prognozes negalima įtraukti būsimo MMA dydžio. Šis apribojimas kyla iš to, jog, prognozuojant VDU, MMA dar nebūna žinoma, o jai prognozuoti nėra galimybių, pirmiausia, dėl to, jog MMA nustatymo metodologija nėra patvirtinta įstatymiškai (ji yra nurodoma tik Trišalės tarybos sprendime). Be to MMA nustatymo formulėse naudojami prognostiniai, o ne faktiniai rodikliai. Galiausiai, metodologijoje paliekama gana nemažai vietos politiniams sprendimams.

Atkreiptinas dėmesys, jog šiuo metu yra rengiama Europos Sąjungos direktyva dėl deramo minimaliojo darbo užmokesčio Europos Sąjungoje. Direktyvos

projekte numatoma, jog Valstybės narės, turinčios įstatymais nustatytą minimalią mėnesinę algą (toliau – MMA), turės imtis būtinų priemonių užtikrinti, kad nustatant ir atnaujinant MMA būtų vadovaujama stabiliais ir aiškiais kriterijais, apimančiais bent jau šiuos elementus (dėl kurių svarbos ir santykinio svorio valstybės narės gali nuspręsti atsižvelgdamos į savo nacionalines socialines ir ekonomines sąlygas): a) MMA perkamoji galia, atsižvelgiant į pragyvenimo išlaidas, mokesčius bei socialines išmokas; b) bendras bruto darbo užmokesčio lygis ir jo pasiskirstymas; c) bruto darbo užmokesčio augimo tempas; d) darbo našumo pokyčiai.

Atitinkamai, atsižvelgiant į rengiamos Europos Sąjungos direktyvos nuostatas dėl deramo minimaliojo darbo užmokesčio bei siekiant, jog atotrūkis tarp vidutinio darbo užmokesčio ir MMA Lietuvoje nebedidėtų, yra svarbu tobulinti MMA nustatymo metodologiją ir apsvairstyti galimybę šią metodologiją įtvirtinti teisės aktuose.

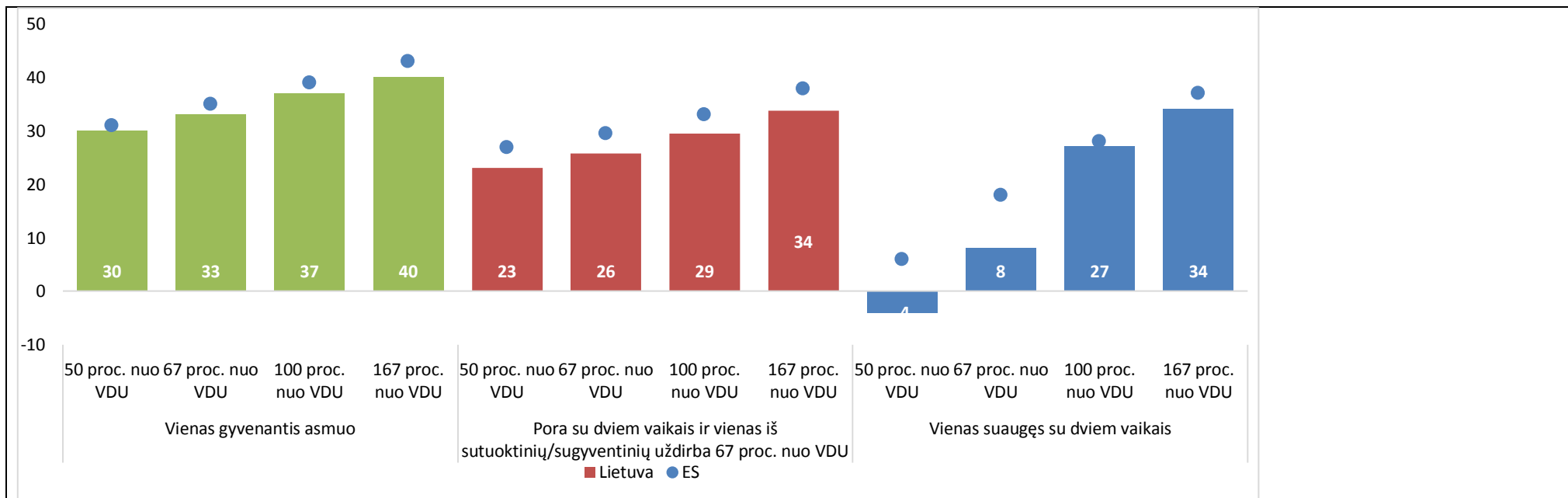
2.1.2. *Tobulintina gyventojų pajamų apmokestinimo sistema siekiant prisidėti prie pajamų nelygybės mažinimo (priežasties šalinimas priklauso FM kompetencijai).*

Lietuvoje taikomi efektyvieji gyventojų pajamų mokesčio ir socialinio draudimo įmokų tarifai pajamoms iš darbo santykių yra santykinai žemesni nei Europos Sąjungos vidurkiai (žr. grafiką žemiau). Efektyvieji tarifai yra mažesni vertinant tiek pagal šeimos tipus, tiek ir pagal gyventojų gaunamų pajamų dydžius. Mažiausi efektyvieji tarifai yra taikomi šeimoms, auginančioms nepilnamečius vaikus. Taip, pirmiausia, yra todėl, nes nuo 2020 m., skaičiuojant asmeniui taikytiną neapmokestinamąjį pajamų dydį, vaiko pinigai nebėra įtraukiami į apmokestinamąsias pajamas. Tai leido reikšmingai sumažinti šeimoms tenkančią mokestinę naštą.

Tačiau taip pat pastebėtina, jog Lietuvoje, palyginti su kitomis ES šalimis narėmis, efektyviųjų apmokestinimo tarifų progresyvumas yra šiek tiek mažesnis (žr. grafiką žemiau). Mažesnis progresyvumas mažina mokestinių priemonių perskirstomąją funkciją, tad šių priemonių poveikis mažinant pajamų nelygybę taip pat mažėja.

Grafikas 25. Vidutiniai efektyvūs gyventojų pajamų mokesčio ir socialinio draudimo įmokų tarifai (proc.) pagal gyventojų pajamų dydžius ir šeimos tipus, 2020 m.

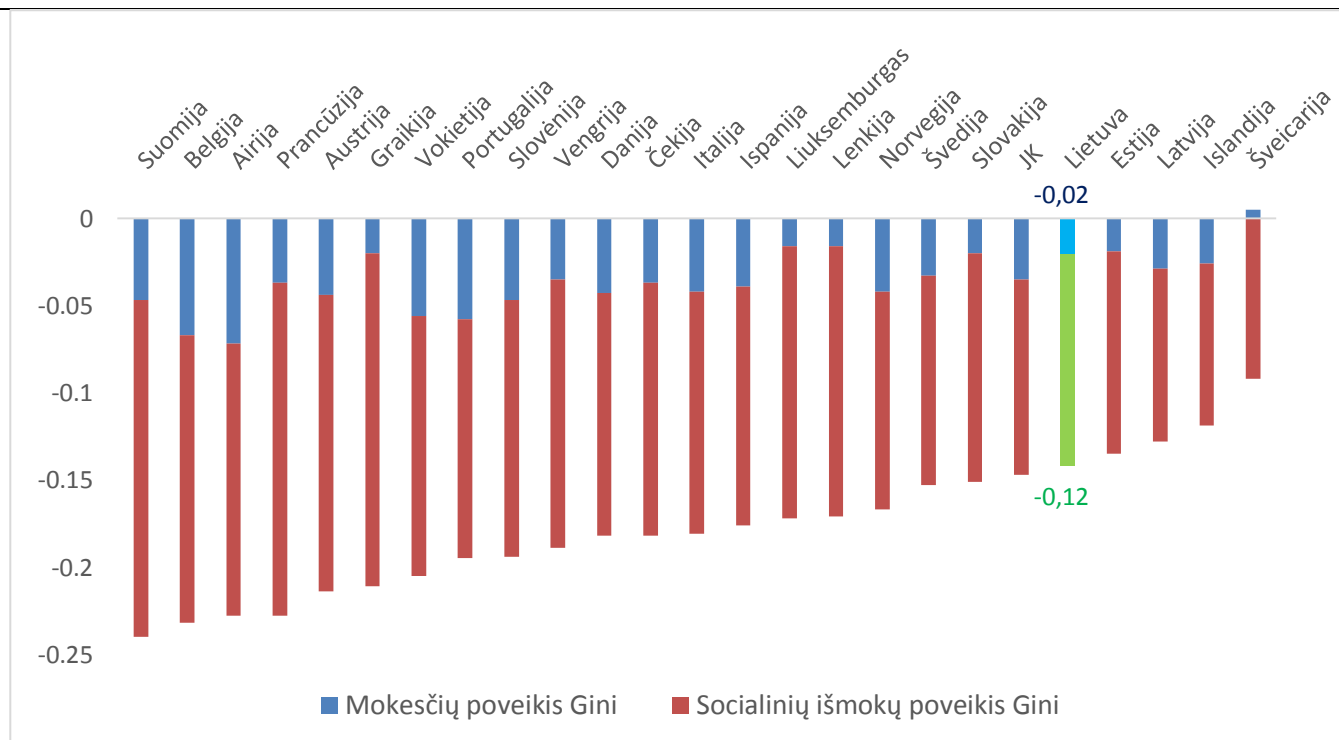

Šaltinis: Europos Komisija, *Economic databases and indicators*, paskutinį kartą atnaujinta: 05-03-2021,

https://europa.eu/economy_finance/db_indicators/tab/#

Atkreiptinas dėmesys, jog Lietuvoje taikomų mokestinių priemonių poveikis mažinant pajamų nelygybę, palyginus su kitomis EBPO šalimis, yra santykinai menkas (žr. grafiką žemiau). Remiantis naujausiais turimais EBPO duomenimis, 2018 metais mokestinės priemonės Gini koeficientą Lietuvoje sumažino apie 2 procentiniais punktais. Palyginimui, išmokinės priemonės pastarąjį koeficientą sumažina apie 12 procentinių punktų.

Grafikas 26. Socialinių pervedimų ir mokesčių (kartu su socialinio draudimo įmokomis) įtaka Gini koeficientų reikšmei EBPO šalyse (Europa), 2018 m.

Šaltinis: EBPO, „Income Distribution Database“

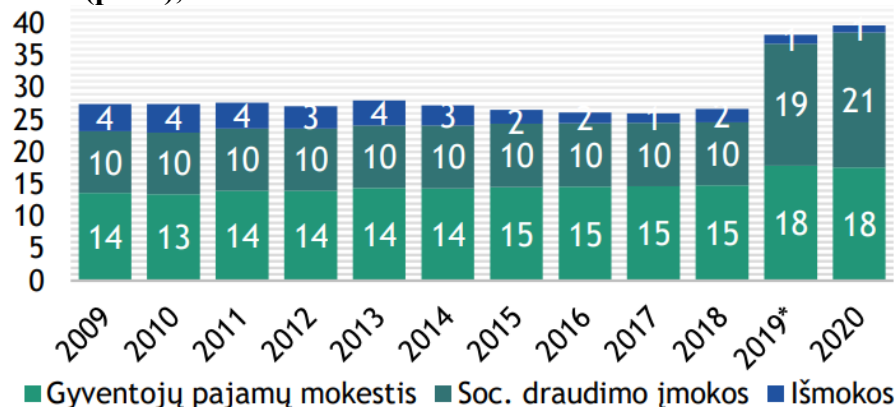
Pastebėtina, jog vertinant mokestinę naštą mažiausiai uždirbantiems asmenims, svarbu atkreipti dėmesį ne tik į efektyvius mokesčių bei socialinio draudimo įmokų tarifus, tačiau taip pat ir gyventojų prarandamas išmokas didėjant jų pajamoms. Vienas iš rodiklių, leidžiančių įvertinti mokesčių-socialinio draudimo-socialinių išmokų sistemų progresyvumą yra ribinė efektyvi mokesčių norma (toliau – REMN). REMN atspindi, kokia dalis papildomai uždirbtų pajamų yra atskaitoma per mokesčius, socialinio draudimo įmokas ar sumažėjus/praradus teises į išmokas. Remiantis SADM atlikta „Piniginių paskatų dirbti 2020 m. rodiklių apžvalga“⁴⁰, 2009-2018 m. laikotarpyje REMN Lietuvoje išlieka beveik nekintantis ir vidutiniškai siekė 27% (žr. grafiką žemiau). 2019 m. pastebimas struktūrinis REMN šuolis, kuris yra sietinas su įvykdyta mokestine reforma. Nuo 2019 m. didžiąją dalį socialinio draudimo įmokų moka darbuotojas. Taip darbuotojai gali aiškiau ir tiksliau matyti sumokamus mokesčius ir tikrąją savo darbo vietos kainą. Taip pat nuo 2019 m. buvo iki 20% padidintas pagrindinis GPM tarifas, bei įvestas antras 27% ribinis GPM tarifas. Didėjo ir neapmokestinamas pajamų dydis.

2020 m. REMN yra neženkiai padidėjęs lyginant su 2019 m. ir vidutiniškai siekė 39,7 proc. Padidėjimas matomas dėl socialinio draudimo įmokų. Tam

⁴⁰ Skaičiavimai atlikti EurOMOD įrankio pagalba modeliuojant ankstesnes ir einamųjų metų (2020 m.) Lietuvos mokesčių-išmokų sistemas. 2020 m. rodikliai modeliuojami pagal metų pradžioje galiojančias įstatymų nuostatas. EurOMOD įrankyje naudojami EU-SILC gyventojų apklausos duomenys.

poveikį turėjo didėjantis asmenų dalyvavimas antroje pensijų pakopoje bei padidėjusi šios pensijos kaupimo dalis.

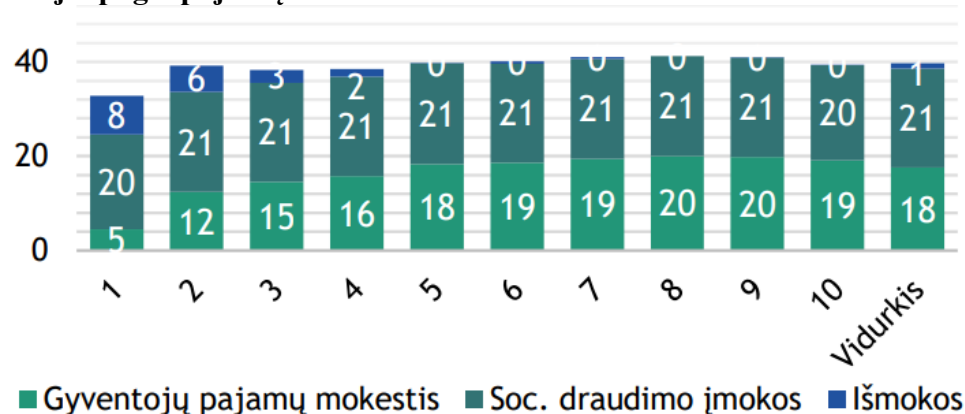
Grafikas 27. Ribinė efektyvi mokesčių norma (proc.), 2009-2020 m.

Šaltinis: SADM, EUROMOD Piniginių paskatų dirbti 2020 m. rodiklių apžvalga.

Vertinant REMN pokyčius pagal gyventojų pajamas, matome, jog efektyvus apmokestinimas iš esmės yra vienodas ir proporcingai pasiskirstęs visose gyventojų pajamų grupėse. Mažiausias pajamas gaunančių gyventojų grupėse (1-2 decilės) bendras REMN rodiklis yra panašus į kitų dėl išmokų atskaitymų (žr. grafiką žemiau). Pastarosios panaikina GPM lengvatų sukurtą progresyvumą „iš apačios“, kuris egzistuoja dėl neapmokestinamo dydžio ir taikomo mažesnio 15% GPM tarifo draudiminėms išmokoms.

Grafikas 28. REMN 2020 metais Lietuvoje: pagal pajamų deciles.

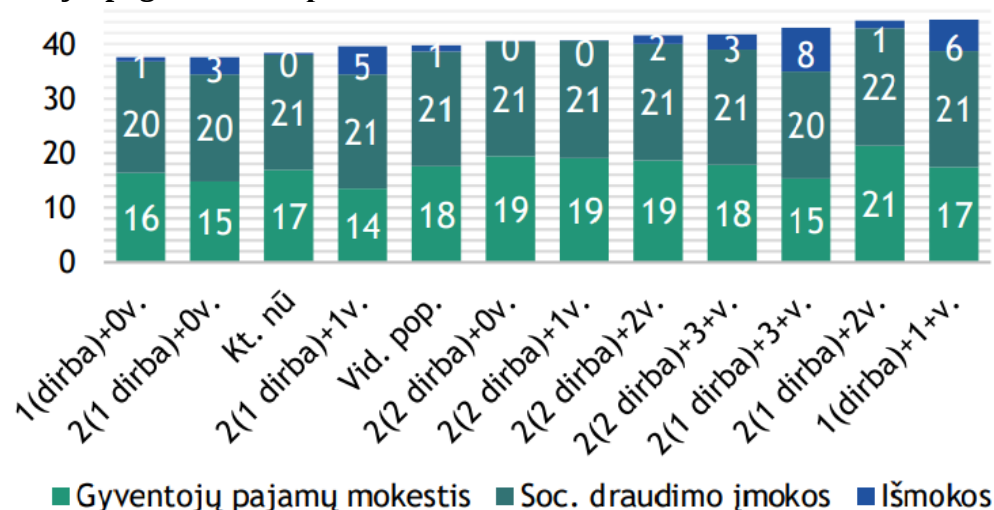
Šaltinis: SADM, EUROMOD Piniginių paskatų dirbti 2020 m. rodiklių apžvalga.

Taip pat galima pastebėti, jog nepaisant naujo ribinio 32% GPM tarifo, aukščiausias pajamas gaunančioms gyventojų grupėms efektyvus apmokestinimas nėra didesnis, lyginant su kitomis žemesnes pajamas gaunančiais namų ūkiais. Taip atsitinka todėl, jog nustatyta antro GPM tarifo riba yra labai aukšta (2020 metais - 84 VDU). Tuo pat metu aukštesnėse pajamų decilėse daugėja pajamų iš savarankiškos veiklos ir kitų mažiau apmokestinamų pajamų rūšių.

Socialinio draudimo įmokų poveikis darbo paskatomis yra proporcinis visose pajamų decilėse. Atitinkamai, socialinio draudimo sistemoje glūdi potencialas didinti mažiausiai uždirbančių asmenų pajamas ir jų pinigines paskatas dirbti. Pavyzdžiui, sveikatos draudimui, kuris iki 2009 m. buvo didele dalimi finansuojamas per GPM, anksčiau buvo taikomos mokestinės lengvatos. Šiuo metu tokių priemonių atsisakyta.

Svarbu yra pažiūrėti, kaip pasiskirsto REMN ne tik tarp pajamų decilių, tačiau ir tarp gyventojų grupių. Tarp piniginių paramos gavėjų vieniši tėvai bei vieniši dirbantys asmenys yra jautriausios grupės ribiniam pajamų padidėjimui. Šių namų ūkių uždarbiui didėjant, ribinės efektyvios mokesčių normos rodiklis yra aukščiau 50%, t. y. efektyvus šių grupių apmokestinimas yra didžiausias populiacijoje. Tai potencialiai kuria skurdo spąstus (skurdo spąstai parodo, ar nedirbantiems paramos gavėjams skirtingos sudėties namų ūkiuose apsimoka pradėti dirbti ir už kokią algą).

Grafikas 29. REMN 2020 metais Lietuvoje: pagal šeimos tipus.

Šaltinis: SADM, EUROMOD Piniginių paskatų dirbti 2020 m. rodiklių apžvalga.

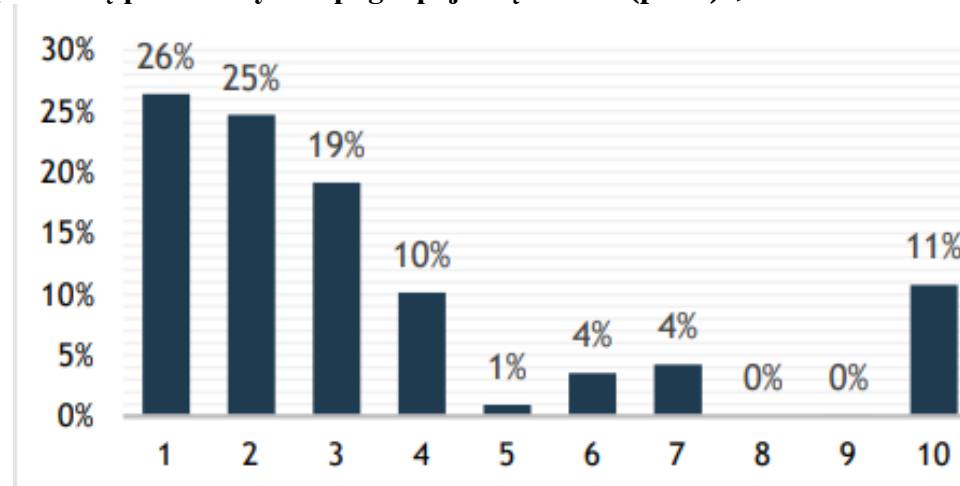
Analizuojant REMN pagal šeimos tipus galima matyti, jog GPM ir socialinio draudimo įmokų sistemos nėra diferencijuotos skirtingiems šeimos tipams. REMN skirtumus tarp skirtingų šeimų daugiausiai lemia ne GPM ar socialinio draudimo įmokų, bet socialinių išmokų atskaitymų skirtumai. Didžiausias REMN (apie 44.4%) yra tarp vienišų dirbančių tėvų ir porų su bent dviem vaikais, kur dirba tik vienas asmuo.

Jara ir Tumino (2013) straipsnyje⁴¹ pastebėta, kad Europoje, pagal REMN pasiskirstymą, vyrauja dviejų tipų mokesčių-socialinių išmokų sistemos:

1. sistemos, kuriose daugiau asmenų turinčių aukštą REMN yra viršutinėse pajamų decilėse (pvz., Belgijoje, Danijoje, Graikijoje, Švedijoje);
2. daugiau asmenų turinčių aukštą REMN yra žemiausiose pajamų decilėse (Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje).

Pirmuoju atveju aukštą efektyvų apmokestinimą lemia progresinė mokestinė sistema, o antruoju – paramos išmokų atskaitymai didėjant pajamoms (Jara ir Tumino, 2013). Lietuva šiuo atveju yra priskiriama prie antrosios šalių grupės. Tačiau pastebėtina, jog dėl pokyčių GPM (32% GPM tarifas, jei pajamos aukščiau 84 VDU, o nuo 2021 m. – 60 VDU) padaugėja asmenų turinčių aukštą REMN ir 10 decilėje (žr. grafiką žemiau).

Grafikas 30. aukštą REMN turinčių asmenų pasiskirstymas pagal pajamų deciles (proc.)*, 2020 m.

* Pastaba: pasiskirstymas tarp 2.67% gyventojų su REMN > 50%

Šaltinis: SADM, EUROMOD Piniginių paskatų dirbti 2020 m. rodiklių apžvalga.

2.1.3. Neproduktyvi ūkio struktūra, daugelyje ekonominės veiklos rūšių sukuriama žema pridėtinė vertė (priežastis šalinama per SADM Įtraukios darbo rinkos PP)

VDU dydis šalyje priklauso ir nuo ekonomikos struktūros – kuo jos struktūra produktyvesnė, sukurianti didesnę pridėtinę vertę, tuo didesnė dalis BVP gali būti skiriama darbo užmokesčiui.

⁴¹ Jara, H. X. Ir Tumino, A. 2013. Tax-Benefit Systems, Income Distribution and Work Incentives in the European Union, EurOMOD Working Paper No. EM 7/13.

Šalies ūkyje dominuoja žemos ir vidutinės pridėtinės vertės sektoriai. Tik 18 proc. apdirbamosios gamybos įmonių priskiriamos prie turinčių aukštą arba vidutiniškai aukštą technologijų lygį. Aukštos pridėtinės vertės paslaugų ir aukštųjų technologijų sektoriai bendroje Lietuvos eksporto struktūroje kol kas sudaro tik 3 % viso eksporto vertės. Likusią dalį sudaro tradicinės pramonės produkcija. Kai šalies ūkyje dominuoja tradiciniai, žemą pridėtinę vertę kuriantys verslai, tai ir sukuriamą pridėtinę vertę yra maža, lemianti palyginti žemą darbo užmokestį.

Dauguma Lietuvos įmonių dirba mažiausiai pelningose pridėtinės vertės kūrimo grandyse: yra žaliavų tiekėjos, gamina ar eksportuoja tarpines produktų dalis ar tiesiog yra didelių kompanijų užsakymų vykdytojos, nekuriančios didesnės pridėtinės vertės produktų. Dėl sparčiai augančio darbo užmokesčio žemesnės pridėtinės vertės sektoriai, kurių konkurencingumas didele dalimi grįstas žemomis darbo jėgos sąnaudomis, patiria rimtą grėsmę tapti nekonkurencingais.

Siekiant, kad VDU šalyje artėtų prie ES vidurkio, turi būti didinamas ūkio struktūros modernumas, siekiant, kad kuo didesnę jos dalį sudarytų inovatyvus ir aukštą pridėtinę vertę kuriantis verslas. Turi būti pereinama prie skaitmeninės ir žiniomis grįstos ekonomikos, kurioje vyrauja gerai apmokamos ir aukštos kompetencijos reikalaujančios darbo vietos, vystomos inovacijos ir didelės vertės produktai.

Svarbu šalies ūkyje sukurti kuo daugiau kokybiškesnių, gerai apmokamų darbo vietų, sukuriančių didesnę pridėtinę vertę, reikalaujančių aukštesnės kvalifikacijos specialistų, kurie turi didesnę tikimybę ilgiau išlikti darbo rinkoje. Kokybiškų darbo vietų skaičiaus didėjimas leistų ne tik sukurti didesnę pridėtinę vertę šalies ūkyje, padidinti darbo našumą, bet ir prisidėtų prie gyventojų užimtumo didinimo, užtikrintų dirbantiesiems didesnes pajamas ir geresnę gyvenimo kokybę.

Problematika siejama su Lietuvos Respublikos Bendrojo plano sprendiniais dėl valstybės konkurencingumo didinimo:

- 16. Siekiant valstybės konkurencingumo naudojant horizontalųjį kompleksiskumo aspektą nacionaliniame lygmenyje įgyvendinti šiuos sprendinius:
 - 16.1. transformuoti šalies ekonominę struktūrą iš naudojančios pigią darbo jėgą ir kuriančią žemą pridėtinę vertę į grįstą žiniomis, aukštosiomis ir klimatui neutraliomis technologijomis. Teikti prioritetą žmogiškųjų išteklių ir gyvenimo kokybei (žr. II sk. 1 skirsn., brėžinį Galimybių Lietuva 2030, Regionai 2030), viešųjų paslaugų efektyvumui ir prieinamumui (žr. II sk. 2 skirsn., brėžinį Regionai 2030), mokslo inovacijų centrų ir švietimo paslaugų kokybei (žr. II sk. 2 skirsn., brėžinį Galimybių Lietuva 2030);
- 21. Skatinti investicijas, kurios didina neutralumą klimato kaitai, vidaus vartojimą, palaiko užimtumą ir perorientuoja arba kuria aukštesnės pridėtinės vertės darbo vietas bei prisideda prie tiesioginių užsienio investicijų pritraukimo. Prioritetas teikiamas skaitmeninės ir klimatui neutralios gamybos vystymui, produktyvumo didinimui ir aukštesnės pridėtinės vertės produktų kūrimui, diegiant skaitmenines ir didelio poveikio technologijas, taikant inovacijas, mokslinių tyrimų pasiekimus, ir žiedinės ekonomikos principus. Ekonominė plėtra regionuose vykdoma atsižvelgiant į esamą specializaciją ir sukaupą potencialą atitinkamose ekonominės veiklos srityse bei funkcinius ryšius ir bendradarbiavimo galimybes su partnerysčių teritorijose Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas SPRENDINIAI esančiomis savivaldybėmis. Regionų plėtros tarybos atsakingos už specializacijos vystymą ir savivaldybių bendradarbiavimo šiuo klausimu koordinavimą (žr. II sk. 3 skirsn.)
- 200. Siekiant transformuoti Lietuvos ekonomiką į inovatyvią, klimatui neutralią, konkurencingą ir aukštą pridėtinę vertę kuriančią ekonomiką, prioritetą iki 2030 m. teikti skaitmeninės žiedinės ekonomikos, naujų verslo modelių, investicijų ir mokslinių tyrimų bei ekonominės infrastruktūros

vystymui. Tiesioginės užsienio investicijas pritraukti į apdirbamosios gamybos, gyvybės mokslų ir paslaugų tikslinius sektorius

2.1.4. Darbo jėgos kvalifikacija neatitinka darbdavių poreikių - yra vidutinės bei žemos kvalifikacijos arba ribotos galimybės dirbantiesiems tobulinti kvalifikaciją (priežastis šalinama per SADM Įtraukios darbo rinkos PP)

Darbuotojų turimos žinios ir įgūdžiai (o ne kiekybiniai išsilavinimo rodikliai, kaip antai, darbuotojų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, skaičius, pagal kurį Lietuva yra viena iš ES lyderių) leidžia ekonomikai sukurti daugiau su tais pačiais ištekliais, nes padidina darbuotojo gebėjimą per tokį patį laiką pasiekti geresnių rezultatų (didesnio produktyvumo). Nors Lietuva išsiskiria didele žmonių su aukštuoju išsilavinimu dalimi, tačiau net 40 proc. darbdavių teigia susiduriantys su reikalingų kompetencijų stoka.

Viena iš šios problemos priežasčių - neatitikimas tarp darbo rinkoje reikalingų ir švietimo sistemoje ugdomų kompetencijų. Kompetencijų neatitikimas darbdavių poreikiams yra viena iš pagrindinių problemų, veikiančių užsienio investicijų pritraukimą, ekonomikos našumą ir ekonominę įtrauktį. Kompetencijų neatitikimą darbdavių reikmėms didina nepakankama švietimo kokybė. Švietimo sistemos neatitikimas darbo rinkos poreikiams, žemas mokymo lygis visose švietimo grandyse (vidurinis, profesinis, aukštasis, suaugusių mokymas) neprisideda prie darbuotojų kvalifikacijos problemos sprendimo.

Taip pat pastebėtina, jog šalyje yra žemas mokymosi visą gyvenimą lygis. Pagal mokymosi visą gyvenimą lygį Lietuva rikiuojasi tarp prasčiausių rodiklių turinčių ES šalių. Nuolatinis dirbančiųjų kvalifikacijos kėlimas yra svarbi nuolatinio asmeninio tobulėjimo ir gebėjimo prisitaikyti prie kintančios darbo rinkos sąlyga. Švietimo sistema nepakankamai prisitaikiusi prie augančio poreikio teikti mokymosi visą gyvenimą paslaugas. Žemesnės kvalifikacijos darbuotojai mokymosi visą gyvenimą procese dalyvauja kelis kartus rečiau nei turintieji aukštesnę kvalifikaciją. Jų kvalifikacijos tobulinimas ir perkvalifikavimas – silpniausia švietimo sistemos dalis.

Plačiau ši problema ir jos priežastys nagrinėjamos SADM Įtraukios darbo rinkos PP.

2.1.5. Dalis ūkio subjektų neįgyvendina Darbo kodekso nuostatų (priežastis šalinama per SADM Įtraukios darbo rinkos PP)

Privačiame sektoriuje pagal darbo sutartis dirbančių darbuotojų darbo apmokėjimas reglamentuojamas vadovaujantis Darbo kodeksu (nustatytas minimaliojo darbo užmokesčio tvirtinimas; įteisinti darbo apmokėjimo organizavimo principai; nustatytas apmokėjimas už viršvalandinį ir nakties darbą, darbą poilsio ir švenčių dienomis; nustatytos kitos darbo užmokesčio garantijos).

Darbo kodekse numatyta, kad darbo apmokėjimo sistema turi būti nustatoma kolektyvinėje sutartyje. Kai nėra tai nustatančios kolektyvinės sutarties, darbovietėse, kuriose vidutinis darbuotojų skaičius yra dvidešimt ir daugiau, darbo apmokėjimo sistemą privalo patvirtinti darbdavys. Visiems darbuotojams turi būti sudarytos sąlygos susipažinti su šia sistema. Be to prieš tvirtinant ar keičiant darbo apmokėjimo sistemą, turi būti įvykdytos informavimo ir konsultavimo procedūros. Darbo apmokėjimo sistemoje nurodomos darbuotojų kategorijos pagal pareigybes ir kvalifikaciją bei

kiekvienos jų apmokėjimo formos, darbo užmokesčio dydžiai (minimalus ir maksimalus), papildomo apmokėjimo (priedų ir priemonių) skyrimo pagrindai ir tvarka, darbo užmokesčio indeksavimo tvarka. Darbdaviai įpareigojami parengti darbo apmokėjimo sistemą taip, kad ją taikant būtų išvengta bet kokios diskriminacijos lyties pagrindu: už tokį pat ar lygiavertį darbą – vienodas darbo užmokestis. Apibrėžiama kas laikoma tokiu pačiu ir lygiaverčiu darbu.

Dalis darbdavių nesilaiko Darbo kodekso reikalavimo parengti ir patvirtinti darbo apmokėjimo sistemą bei padaryti ją prieinama susipažinti visiems darbuotojams. Dalyje įmonių patvirtinta darbo apmokėjimo sistemą tėra fiktyvi. Tai reiškia, kad atėjęs į tokią įmonę darbuotojas iš tiesų nežino, kokio dydžio alga už kokią pareigybę priklauso, kokios taikomos papildomos išmokos ir priedai, ar nustatytas atlyginimas nėra diskriminuojantis ir panašiai. Taip pat nesilaikoma Darbo kodekso reikalavimo skatinti socialinį dialogą rengiant ir tvirtinant darbo apmokėjimo sistemą. VDI, 2020 metų sausio – vasario mėn. atlikdama patikrinimus, nustatė, kad apie 12 procentų tikrintų įmonių neturi patvirtintos darbo apmokėjimo sistemos, apie 20 procentų įmonių darbo apmokėjimo sistemų neatitinka Darbo kodekse numatytų reikalavimų, 16 procentų tikrintų įmonių nebuvo įvykdytos informavimo ir konsultavimo procedūros su darbuotojų atstovais, apie 14 procentų įmonių darbo apmokėjimo sistemose nebuvo išvengta diskriminavimo lyties ir kitais pagrindais. Be to ginčai dėl laiku neišmokėto uždarbio išlieka pagrindiniu klausimu Darbo ginčų komisijose.

Darbdavių tarpe paplitusi nuomonė, kad organizacijos vadovo darbo užmokestis yra konfidenciali informacija, todėl šios kategorijos darbuotojų traukimas į darbo užmokesčio mokėjimo sistemą neprivalomas. Darbo kodeksas nenumato išimtinių darbuotojų kategorijų, kurių galima neįtraukti į darbo apmokėjimo sistemą. Iš kitos pusės, Darbo kodekso 140 straipsnio 5 dalies normos nereikia suprasti kaip informacijos atskleidimo apraiškas įteisinančios normos. Ši norma neįpareigoja darbo apmokėjimo sistemoje identifikuoti konkrečių darbuotojų, nurodant jų konkretų darbo užmokestį. Darbo apmokėjimo sistemoje turi atsispindėti tam tikrai kategorijai darbuotojų (ne asmeniui) taikomi darbo užmokesčio intervalai (ne konkreti suma), todėl vadovaujančio darbuotojo įtraukimas į darbo apmokėjimo sistemą neturėtų būti laikomas konkretaus asmens darbo užmokesčio atskleidimu – konfidencialios informacijos paviešinimu.

Daugelyje įmonių nevykdomas darbuotojų informavimas ir konsultavimas darbo apmokėjimo sistemos klausimais. Prieš tvirtinant ar keičiant darbo apmokėjimo sistemą organizacijoje, turi būti įvykdytos darbuotojų informavimo ir konsultavimo procedūros. Jų tvarka nustatyta Darbo kodekse. Informavimo ir konsultavimo procedūroje, kurią vykdo darbdavys, aktyvus vaidmuo tenka ir darbuotojų atstovams.

Plačiau ši problema ir jos priežastys nagrinėjamos SADM Įtraukios darbo rinkos PP.

2.1.6. Trūksta socialinio dialogo darbo apmokėjimo klausimais – maždaug trečdalyje kolektyvinių sutarčių nesusitarta dėl darbo apmokėjimo sistemos (priežastis šalinama per SADM Įtraukios darbo rinkos PP)

Labai aktualu darbo užmokesčio sistemos sukūrimo bei įdiegimo yra socialinio bendradarbiavimo svarba. Darbdavys nustato darbo apmokėjimo sąlygas, dydžius, profesijos ir pareigų tarifinius ir kvalifikacinius reikalavimus, darbo normas, darbų ir darbuotojų tarifavimo tvarką kolektyvinėje sutartyje arba suderinęs su darbuotojų atstovais. Todėl darbo apmokėjimo sistemų kūrimas yra darbdavio sprendimas, kurį realizuoja organizacijos valdymo padaliniai

(jeigu jie turi pakankamą kompetenciją) arba šiam darbui samdomi profesionalai iš išorės. Tačiau jeigu įmonėse yra profesinės sąjungos, jos turi būti įtraukiamos į darbo apmokėjimo nuostatų kūrimo procesą. Socialinio dialogo procesas formuojant darbo apmokėjimo sistemą neturi vieno gero recepto, nes įmonės yra unikalios, tad kiekvienu atskiru atveju turi būti priimami individualūs sprendimai. Priklausomai nuo įmonės kultūros, komunikavimo politikos darbo apmokėjimo sistemos suformavimas gali trukti nuo pusės metų iki 3 metų.

Nuo 2017 m. spalio 17 d. iki 2019 m. spalio 18 d. vykdyta kolektyvinių sutarčių stebėseną parodė, kad iš registruotos 261 kolektyvinės sutarties 178 kolektyvinėse sutartyse buvo nustatyta arba paminėta darbo apmokėjimo sistema (35 kolektyvinėse sutartyse apmokėjimo sistemos buvo pridėtos prie kolektyvinių sutarčių; 34 kolektyvinėse sutartyse apmokėjimo sistema buvo kolektyvinėje sutartyje (nepridėta); 108 kolektyvinėse sutartyse nurodoma, kad darbo apmokėjimo sistemos patvirtintos įmonėse; 1 kolektyvinėje sutartyje darbo apmokėjimo sistema tik paminėta) ir atitinkamai 83 kolektyvinėse sutartyse nebuvo susitarta dėl darbo apmokėjimo sistemos.

Tačiau pastebėtina, jog daugelyje įmonių nėra profesinių sąjungų. Darbuotojų dalyvavimas profesinėse sąjungose išlieka menkas, todėl jie neturi derybinės galios išsiderėti palankesnio darbo apmokėjimo, didesnio darbo užmokesčio. Susijungus daugeliui darbuotojų į profesinę sąjungą, jų galimybės veikti darbo užmokestį padidėja. Tačiau šalyje darbuotojai vangiai buriasi į profsąjungas, nėra paplitęs kolektyvinių sutarčių sudarymas su darbdaviais, ypač mažai yra sudaromų šakos ir teritorinių kolektyvinių sutarčių. Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, profesinių sąjungų narystė 2018 m. siekė 7,13 proc. (vienas iš žemiausių rodiklių ES). Darbdavių organizacijų narystė – 17 proc., tai yra trečia nuo galo iš ES valstybių narių (po Rumunijos ir Lenkijos). Remiantis SADM Kolektyvinių sutarčių registro duomenimis, 2019 m. kolektyvinių sutarčių taikymas dirbančiųjų atžvilgiu siekė 15 proc. (2015 m. 7 proc.), t. y. vienas žemiausių rodiklių ES.

Plačiau ši problema ir jos priežastys nagrinėjamos SADM Įtraukios darbo rinkos PP.

Problemos priežastys: 2.2. Palyginti su kitomis ES šalimis, didelis pajamų atotrūkis tarp savarankiškai dirbančių asmenų (asmenys, veiklą vykdančys pagal individualios veiklos pažymą ar verslo liudijimą, individualių įmonių savininkai, mažųjų bendrijų nariai ir vadovai, tikrųjų ūkinių bendrijų nariai, komanditinių ūkinių bendrijų nariai, ūkininkai ir kt.) ir likusių dirbančiųjų (poveikis problemai ir tikslinės grupės dydis: savarankiškai dirbančių asmenų (taip pat asmenų, gaunančių pajamas iš paskirstytojo pelno, nuomos ir kt.) disponuojamos pajamos 2015 m. buvo vidutiniškai apie 1,7 karto didesnės nei likusių gyventojų. ES valstybėse narėse šis atotrūkis yra žymiai mažesnis ir atitinkamais metais siekė, vidutiniškai, 1,06 karto. Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos duomenimis, 2020 m. gyventojų, vykdžiusių savarankišką veiklą, skaičius Lietuvoje siekė apie 458,2 tūkst., iš jų individualią veiklą pagal pažymą vykdė 193 tūkst., buvo mažųjų bendrijų nariai – 29,9 tūkst., individualių įmonių savininkai – 31 tūkst., tikrųjų ūkinių bendrijų ar komanditinių ūkinių bendrijų nariai – 445, vykdė žemės ūkio veiklą – 203,9 tūkst.)

Remiantis ekonomistų N. Černiausko ir A. Čigino tyrimu⁴², palyginus su kitomis ES šalimis narėmis, Lietuvoje egzistuoja neproporcingai didelis pajamų atotrūkis tarp savarankiškai dirbančių asmenų ir likusių dirbančiųjų: savarankiškai dirbančių asmenų vidutinės neto pajamos buvo reikšmingai didesnės. Galimos to priežastys yra netolygi mokestinė našta savarankiškai dirbantiems bei dirbantiems pagal darbo sutartis bei tarp savarankiškai dirbančių asmenų santykinai paplitusios mokesčių vengimo ir slėpimo praktikos.

Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos duomenimis, 2020 m. gyventojų, vykdžiusių savarankišką veiklą, skaičius Lietuvoje siekė apie 458,2 tūkst., iš jų individualią veiklą pagal pažymą vykdė 193 tūkst., buvo mažųjų bendrijų nariai – 29,9 tūkst., individualių įmonių savininkai – 31 tūkst., tikrųjų ūkinių bendrijų ar komanditinių ūkinių bendrijų nariai – 445, vykdė žemės ūkio veiklą – 203,9 tūkst.

Pagrindinės problemos priežastys (prioriteto tvarka):

2.2.1. Nepakankamai subalansuota gyventojų pajamų mokesčio našta taikant mokestinius režimus savarankiškai dirbantiems asmenims (*priežasties šalinimas priklauso FM kompetencijai*).

2.2.2. Netolygus valstybinio socialinio draudimo įmokų savarankiškai dirbantiems asmenims taikymas.

Toliau šiame skyriuje yra detaliau analizuojamos minimos priežastys.

2.2.1. *Nepakankamai subalansuota gyventojų pajamų mokesčio našta taikant mokestinius režimus savarankiškai dirbantiems asmenims (priežasties šalinimas priklauso FM kompetencijai).*

Siekiant teisingos ir subalansuotos mokesčių sistemos, kyla poreikis peržiūrėti savarankiškai dirbantiems asmenims taikomus mokesčių režimus, kad būtų užtikrinta, jog tokiems asmenims tenkanti mokesčių našta iš vienos pusės būtų adekvati jų gaunamai naudai, iš kitos pusės – leistų tikėtis pagrįstų socialinių išmokų draudiminio įvykio (liga, senatvė ir kt.) atveju.

Nuo 2019 m. iš gyventojų mokamo pajamų mokesčio skiriamas ne tik bendroms visuomenės reikmėms finansuoti, bet iš jo yra dengiamos ir bendrosios senatvės pensijos dalies išlaidos. Tuo tikslu, sudarant sąlygas pagrindinę pensijos dalį finansuoti iš valstybės biudžeto 2018 m. atlikta gyventojų pajamų mokesčio ir socialinio draudimo įmokų reforma, sujungiant pagrindinę pensiją užtikrinančią socialinio draudimo įmokų dalį su gyventojų pajamų mokesčiu, atitinkamai perskaičiuojant ir pajamų mokesčio tarifus, taikomus pajamoms iš darbo santykių ar jų esmę atitinkančių santykių. Tuo tarpu pajamų mokesčio tarifas, taikomas savarankišką veiklą vykdantiems asmenims perskaičiuotas nebuvo; atitinkamai šis tarifas, skirtingai nei tarifas, taikomas pajamoms iš darbo santykių, neapima bazinės pensijos dalies.

Siekiant subalansuoto alternatyvią darbo santykiams veiklos formą besirenkančių asmenų apmokestinimo, peržiūrėtina ir galiojanti apmokestinimo fiksuotu pajamų mokesčiu tvarka, kuri tam tikrais atvejais savo esme neatitinka šio mokesčio tikslo – itin paprastą apmokestinimo sistemą taikyti tik

⁴² Nerijus Černiauskas, Andrius Čiginas, *Measurement and decomposition of Lithuania's income inequality*, Lietuvos bankas, 2019

pačiam smulkiausiajam verslui. Kaip paminėta, fiksuoto dydžio pajamų mokesčio mokėjimas, išigyjant verslo liudijimą, yra paprasčiausia pajamų mokesčio sumokėjimo forma, kuri, siekiant išvengti konkurencijos iškraipymų, turėtų būti taikoma tik smulkiausiajam verslui, iš kurio gaunamų pajamų lygį sunku nustatyti, t. y. iš esmės ši pajamų mokesčio sumokėjimo forma turėtų būti skirta tik į galutinį vartotoją – gyventoją orientuotam smulkiausiajam verslui.

2.2.2. Netolygus valstybinio socialinio draudimo įmokų savarankiškai dirbantiems asmenims taikymas

Savarankiškai dirbantiems asmenims galiojantis reguliavimas, skirtingai nuo samdomą darbą dirbančių asmenų, nenustato minimalių socialinio draudimo įmokų, kad būtų užtikrintos bent minimalios socialinės garantijos savarankiškai dirbantiems asmenims. Pagal šiuo metu galiojantį reguliavimą asmenys, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, iš sporto ar atlikėjo veiklos, socialinio draudimo įmokas moka nuo apskaičiuoto 50 proc. atlygio pagal sudarytas sutartis. Individualios įmonės savininkai, mažųjų bendrijų nariai, ūkininkai ir jų partneriai socialinio draudimo įmokas moka nuo išsiimamos asmeniniams poreikiams 50 proc. lėšų sumos. Asmenys, kurie verčiasi individualia veikla, ūkininkai ir jų partneriai socialinio draudimo įmokas moka nuo 90 proc. individualios veiklos apmokestinamųjų pajamų (neatėmus privalomojo sveikatos draudimo, socialinio draudimo įmokų) sumos. Ūkininkai ir jų partneriai, kurių nedeklaruoja individualios žemės ūkio veiklos pajamų, socialinio draudimo įmokas už metus moka nuo 12 Vyriausybės patvirtintų minimaliųjų mėnesinių algų sumos. Šeimynos dalyviai socialinio draudimo įmokas moka nuo šeimynos dalyvio išlaikymo pajamų, numatytų Šeimynų įstatyme. Asmenys, kurie verčiasi individualia veikla turėdami verslo liudijimą, socialinio draudimo įmokas moka nuo minimaliosios mėnesinės algos.

Savarankiškai dirbantys asmenys draudžiami ne visomis socialinio draudimo rūšimis. Dalis savarankiškai dirbančių asmenų draudžiami pensijų bei ligos ir motinystės socialiniu draudimu, dalis – pensijų, nedarbo, ligos ir motinystės socialiniu draudimu, o verslo liudijimus turintys asmenys tik pensijų socialiniu draudimu. Nei viena savarankiškai dirbančių asmenų grupė nėra privalomai draudžiama nuo nelaimingų atsitikimų. Tačiau dėl veiklos pobūdžio, veiklos pajamų deklaravimo ypatumų ir verslų smulkumo savarankiškai dirbantiems asmenims iki šiol nėra nustatytos vienodos socialinio draudimo garantijos.

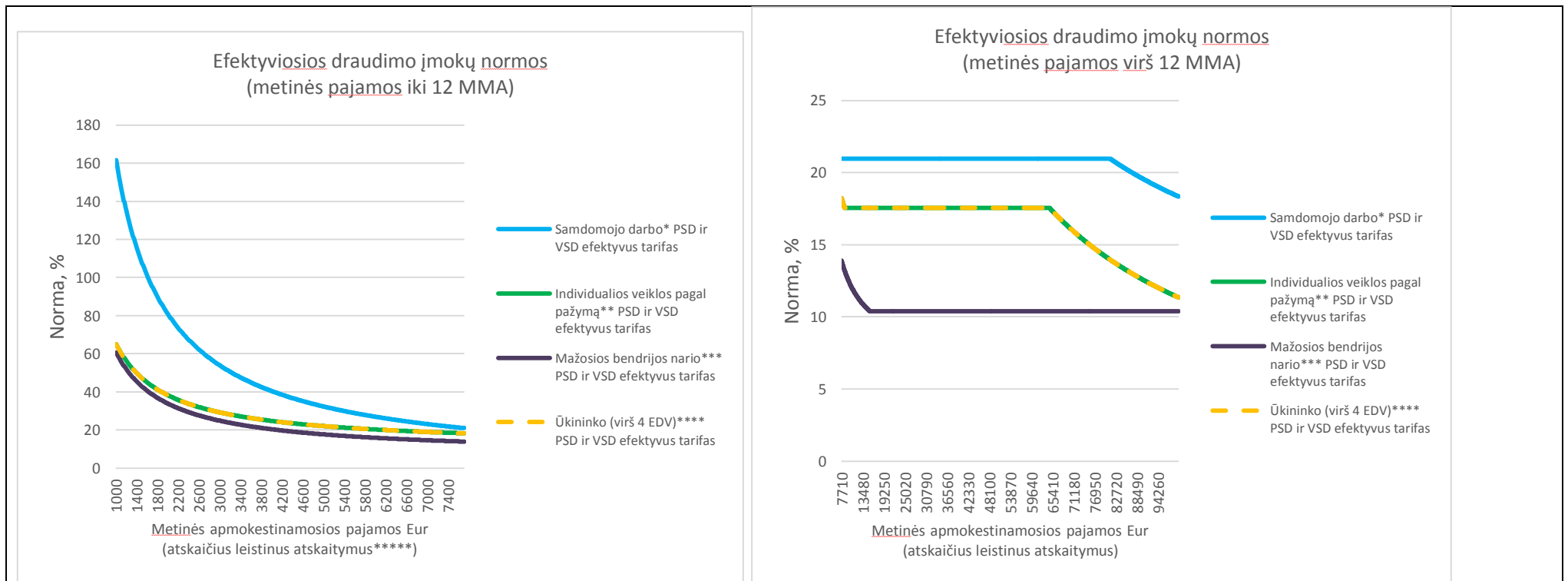
Savarankiškai dirbantys asmenys Lietuvoje ilgą laiką buvo draudžiami tik ilgalaikėms socialinio draudimo išmokoms. Plečiant socialinės apsaugos aprėptį nuo 2017 metų trumpalaikėms socialinio draudimo išmokoms pradėta drausti ir didesnioji dalis savarankiškai dirbančių asmenų. Asmenys, kurie gauna pajamas pagal autorines sutartis, asmenys, gaunantys pajamas iš sporto veiklos ar atlikėjo veiklos, iš draudėjo, su kuriuo jie nesusiję darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais, draudžiami pensijų, ligos ir motinystės socialiniu draudimu. Ūkininkai ir jų partneriai, šeimynos dalyviai ir asmenys, kurie verčiasi individualia veikla, draudžiami pensijų, ligos ir motinystės socialiniu draudimu. Individualių įmonių savininkai, mažųjų bendrijų nariai ir ūkininkai ir jų partneriai draudžiami pensijų, ligos, motinystės, nedarbo socialiniu draudimu. Asmenys, kurie verčiasi individualia veikla turėdami verslo liudijimą, draudžiami pensijų socialiniu draudimu.

Galiojantis teisinis reguliavimas sukelia aibę problemų užtikrinant savalaikį ir teisingą trumpalaikių socialinio draudimo išmokų mokėjimą savarankiškai dirbantiems asmenims. Dėl galimybės savarankiškai dirbantiems asmenims deklaruoti pajamas ir mokėti mokesčius ir įmokas metų eigoje arba pasibaigus metams, greito įsisteigimo ir galimybės greitai nutraukti veiklą socialinio draudimo taikymas šiems asmenimis yra gana sudėtingas, taip pat neužtikrinamas savalaikis ir teisingas trumpalaikių socialinio draudimo išmokų mokėjimas savarankiškai dirbantiems asmenims. Šios priežastys taip pat apsunkina nedarbo bei nelaimingų atsitikimų draudimo įteisinimą visiems savarankiškai dirbantiems asmenims.

Vaiko priežiūros, tėvystės, motinystės išmoką šiuo metu gali gauti savarankiškai dirbantys asmenys, kurie atitinka įstatymo nustatytas sąlygas. Išmoka šiems asmenims apskaičiuojama pagal sumokėtas įmokas, tačiau asmenys deklaruoti gautas pajamas ir sumokėti įmokas gali kiekvieną mėnesį, arba vieną kartą per metus deklaruodami pajamas. Asmenys, kurie pasirenka pajamas deklaruoti vieną kartą per metus, gimus vaikui gauna tik minimalią išmoką, jeigu atitinka sąlygas, o deklaravus pajamas išmokos yra perskaičiuojamos. Ši sąlygas sukuria šeimoms nepalankias situacijas, vaiko priežiūros metu (einamąjį mėnesį) gaunamos labai mažos pajamos. Siekiant padėti šeimoms einamąjį mėnesį užtikrinti šeimos pajamas, reikalinga pakeisti teisinį reguliavimą ir įpareigoti savarankiškai dirbančius asmenis įmokas mokėti kiekvieną mėnesį. Pagal 2020 metų duomenis, apie 6 proc. savarankiškai dirbančių asmenų gavo motinystės išmokas ir apie 28 proc. savarankiškai dirbančių asmenų gavo ligos išmoką.

Galiausiai, savarankiškai dirbantiems asmenims taikomos skirtingos socialinio draudimo įmokų bazės sukuria mokestinio arbitražo galimybes. Daliai savarankiškai dirbančių asmenų (Individualių įmonių (IĮ) savininkams, ūkinių bendrijų (ŪB) tikriesiems nariams, mažųjų bendrijų (MB) nariams, MB vadovams, kurie yra MB nariai, gaunantiems pajamas pagal civilines paslaugų sutartis, ir kt.) taikoma mažesnė socialinio draudimo įmokų bazė sukuria mokestinio arbitražo galimybes. Taikomos mažesnės mokestinės bazės skatina šiuos asmenis rinktis teisines veiklos formas atsižvelgiant ne į jų vykdomos ekonominės veiklos specifiką, o siekiant išvengti didesnės mokestinės naštos.

Grafikas 31. Lietuvoje taikomos efektyvios valstybinio socialinio ir sveikatos draudimo (VSD ir PSD) normos pagal veiklos formas, 2021 m.

*standartinis tarifas taikomas pagal darbo sutartį samdomam asmeniui, negaunančiam pajamų iš kitų veiklų, turinčiam pilną darbingumą, negaunančiam valstybinio socialinio draudimo pensijų, darbingo amžiaus ir vyresniam nei 24 m.

** standartinis tarifas, taikomas individualią veiklą pagal pažymą vykdančiam asmeniui, darant prielaidą, jog asmuo nesiverčia kitomis veiklomis, turi pilną darbingumą, negauna valstybinio socialinio draudimo pensijų, yra darbingo amžiaus ir vyresnis nei 24 m.

*** galioja tos pačios prielaidos kaip ir IV pagal pažymą.

**** galioja tos pačios prielaidos kaip ir IV pagal pažymą.

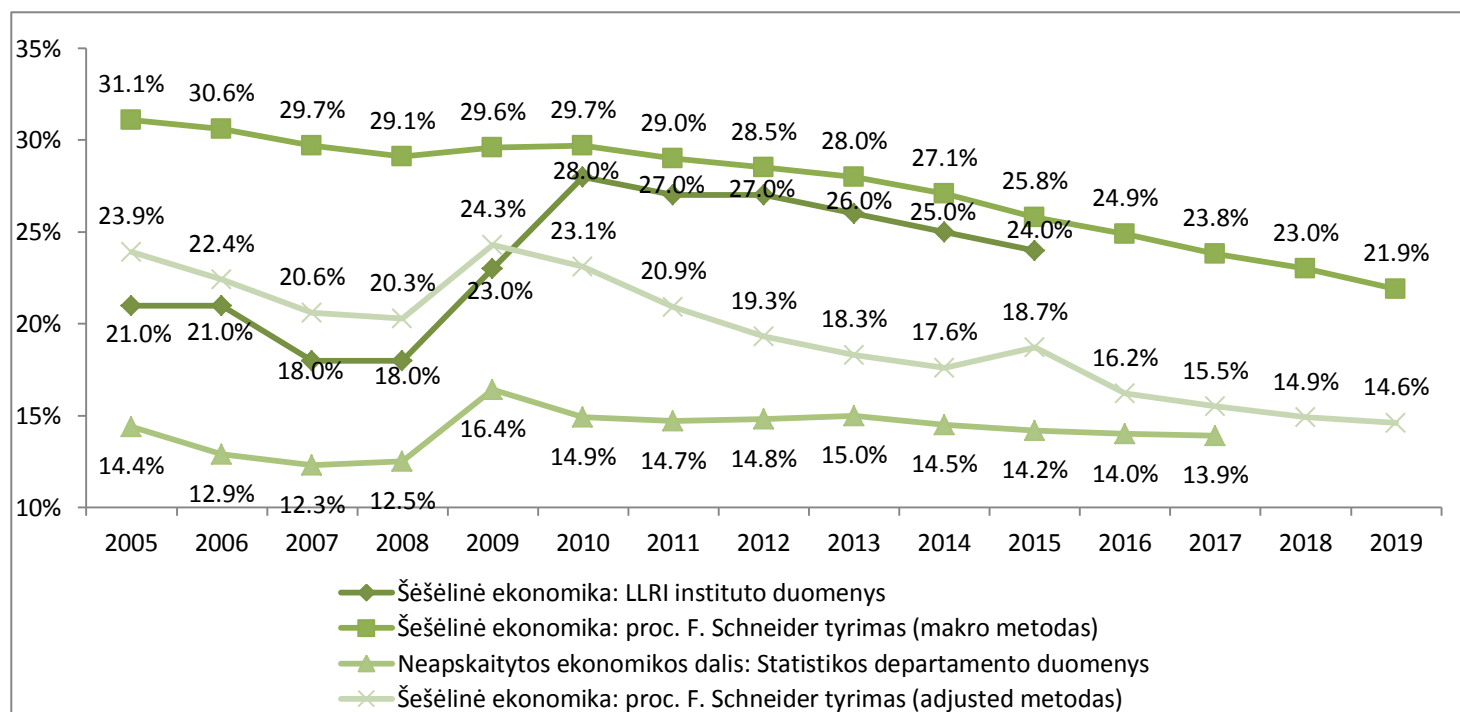
***** skaičiavimuose PSD ir VSD neįtraukiamos į leidžiamus atskaitymus.

Šaltinis: SADM

Problemos priežastys: 2.3. Tarp šalyje ūkinę veiklą vykdančių fizinių ir juridinių asmenų ir šalies gyventojų paplitusi gyventojų pajamų mokesčio, privalomojo sveikatos draudimo ir valstybinio socialinio draudimo įmokų vengimo ir slėpimo praktika (poveikis problemai: skirtingais vertinimais, Lietuvoje šešėlinė ekonomika sudaro nuo 14 iki 22 proc. bendrojo vidaus produkto)

Lietuvoje vis dar išlieka nepakankamo mokestinių prievolių vykdymo problema, kuri mažina mokestinės sistemos progresyvumą ir efektyvumą bei sąlygoja gana reikšmingą mokestinį atotrūkį. Nepakankamą mokestinių prievolių vykdymą lemia vis dar santykinai didelis šešėlinės ekonomikos (taip pat ir kontrabandos) mastas. Nors pastaraisiais metais buvo įgyvendinta daug priemonių, dėl kurių šešėlinės ekonomikos ir kontrabandos mastas nuolat mažėja ir matyti šių reiškinių mažėjimo tendencijos, skirtingais vertinimais Lietuvos šešėlinė ekonomika sudaro nuo 14 iki 22 proc. BVP.

Grafikas 32. Šešėlinė ekonomika Lietuvoje, 2005-2019 m.

Pagrindinės priežastys, lemiančios, jog tarp šalies įmonių ir gyventojų yra paplitusios GPM, PSD ir VSD mokesčių vengimo ir slėpimo praktikos, kurios mažina mokestinės sistemos progresyvumą ir efektyvumą (prioriteto tvarka):

2.3.1. Nesudarytos visos prielaidos laiku nustatyti ir užkardyti sąmoningą mokesčių vengimą (*priežasties šalinimas priklauso FM kompetencijai*).

2.3.2. Nėra pilnai išnaudojamos visos galimybės skatinti savanorišką mokesčių mokėjimą, grindžiamą bendradarbiavimu, teigiamais ir darniais santykiais

tarp mokesčių mokėtojų ir mokesčių administratoriaus (*priežasties šalinimas priklauso FM kompetencijai*).

2.3.3. Plačiai paplitę atsiskaitymai grynaisiais pinigais.

2.3.4. Nelegalaus ir nedeklaruoto darbo paplitimas.

Toliau šiame skyriuje yra detaliau analizuojamos minimos priežastys.

2.3.1. *Nesudarytos visos prielaidos laiku nustatyti ir užkardyti sąmoningą mokesčių vengimą*

Išsamus giluminių priežasčių aprašymas pateikiamas FM valdomoje viešųjų finansų PP.

2.3.2. *Nėra pilnai išnaudojamos visos galimybės skatinti savanorišką mokesčių mokėjimą, grindžiamą bendradarbiavimu, teigiamais ir darniais santykiais tarp mokesčių mokėtojų ir mokesčių administratoriaus*

Išsamus giluminių priežasčių aprašymas pateikiamas FM valdomoje viešųjų finansų PP.

2.3.3. *Plačiai paplitę atsiskaitymai grynaisiais pinigais*

Lietuvos Banko 2019 m. duomenimis, grynųjų pinigų naudojimas atsiskaitymams mažėja, tačiau jie vis dar yra populiariausia mokėjimo priemonė prekybos vietose ir tarp fizinių asmenų tiek Lietuvoje, tiek visoje Euro zonoje. Mokėjimo kortelės tiek Euro zonoje, tiek Lietuvoje – antra pagal populiarumą atsiskaitymo priemonė.⁴³ Europos Centrinio Banko (ECB) inicijuotas tyrimas⁴⁴, kurio metu 2019-2020 m. buvo apklausta daugiau kaip 41 tūkst. Euro zonos šalių gyventojų, parodė, jog Lietuvos gyventojai yra vieni daugiausia pastovių pajamų gaunančių grynaisiais pinigais – pajamas grynaisiais pinigais gauna net 20 proc. respondentų (euro zonos vidurkis – 11 %). Taip pat tiek Euro zonoje, tiek Lietuvoje grynaisiais pinigais vis dar kaupiamos santaupos namuose, per pandemiją tokių respondentų dalis dar šiek tiek paaugo (Lietuvoje taip darantys teigė 39 % respondentų, o Euro zonoje – 37 %). Vis dėlto vartotojų mokėjimo įpročiai keičiasi itin pamažu. 2019 m. Lietuvoje 68 proc. atsiskaitymų prekybos vietose buvo atlikta grynaisiais pinigais, o pagal 2016 m. atliktą analogišką apklausą – 75 proc. (euro zonoje atitinkamai – 73 ir 79 %). Vertinant atsiskaitymų sumą, ši dalis visoje Euro zonoje gerokai mažesnė (43 %), nes grynaisiais pinigais dažniau atsiskaitoma už smulkius pirkinius. 2020 m. gyventojų atsiskaitymo įpročiai pasikeitė dėl pandemijos: gryniesiems pinigams buvo naudojami rečiau – taip teigė 27 proc. apklausoje dalyvavusių Lietuvos gyventojų (visoje Euro zonoje taip atsakiusių buvo 40 %), o bekontaktės mokėjimo kortelės dažniau – tą nurodė daugiau kaip trečdalis Lietuvos respondentų (euro zonos mastu – 40 % respondentų). Kaip pagrindinė priežastis rečiau rinktis grynuosius pinigus buvo nurodoma augantis kitų atsiskaitymo priemonių patogumas – ypač bekontaktės atsiskaitymų limito padidinimas ir bekontaktės atsiskaitymų terminalų įrengimas. Skirtingai nuo realios mokėjimo elgsenos, beveik pusė apklausoje dalyvavusių Euro zonos piliečių ir daugiau kaip pusė lietuvių teigė, kad jie pirmenybę teiktų atsiskaitymui kortelėmis ar kitoms mokėjimo priemonėms nei gryniesiems pinigais. Šalies gyventojų, manančių, kad ir po pandemijos jie mažiau naudotų grynuosius pinigus atsiskaitymams, išaugo iki 61

⁴³ <https://www.lb.lt/lt/naujienos/lietuvos-gyventojai-dazniau-nei-vidutinis-europietis-naudojasi-bekontaktemis-mokejimo-kortelėmis-bet-vis-dar-svarbus-ir-gryniesiems-pinigais>

⁴⁴ <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr201202~0645677cf6.lt.html>

proc., vertinant visų Euro zonos piliečių atsakymus, tokį ketinimą išreiškė net 90 proc. respondentų. Vis dėlto Euro zonos gyventojams svarbu turėti galimybę atsiskaityti grynaisiais pinigais – tą nurodė 55 proc. respondentų Euro zonoje ir 49 proc. Lietuvoje.

2.3.4. Nelegalaus ir nedeklaruoto darbo paplitimas (priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP)

Nelegalaus darbo sąvoka apibrėžiama Lietuvos Respublikos užimtumo įstatyme, kuris įsigaliojo 2017 m. liepos 1 d. Šio įstatymo nuostatomis išplečiama nelegalaus darbo sąvoka ir numatoma atsakomybė už nelegalų ir nedeklaruotą darbą, nedeklaruotą savarankišką veiklą, užsieniečių įdarbinimo tvarkos pažeidimus. Nelegalus darbas yra vienas didžiausių žalą keliančių darbo teisės normų pažeidimų ne tik darbuotojui (kadangi nėra apibrėžiamos jo teisės darbe (darbo užmokestis, darbo laiko norma ir t.t.), dėl nemokamų mokesčių jis netenka teisės į socialines garantijas ir pan.), tačiau ir valstybei, visuomenei – dėl nelegalaus darbo gaunamos mažesnės valstybės, savivaldybių biudžetų, socialinio draudimo fondo pajamos, kurios galėtų būti skiriamos socialinėms, sveikatos, švietimo ir panašioms reikmėms. Nelegalus darbas taip pat kenkia sąžiningai dirbančiųjų įmonių konkurencinei padėčiai darbo rinkoje.

Valstybinės darbo inspekcijos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – VDI) prioritetinė veiklos sritis yra nelegalaus, nedeklaruoto darbo ar nedeklaruotos savarankiškos veiklos kontrolė ir prevencija. VDI aktyviai vykdo rizikingų ūkio subjektų tikslinius tikrinimus siekiant išsiaiškinti nelegalaus darbo faktus bei darbo ir poilsio laiko apskaitos pažeidimus.

VDI inspektoriams ir kitų institucijų (VMI, FNTT) pareigūnams, atliekantiems nelegalaus, nedeklaruoto darbo ar vykdomos nedeklaruotos savarankiškos veiklos patikrinimus, dažnai sudėtinga nustatyti galimus pažeidimus ir rinkti įrodymus. Šių pažeidimų ypatumai – abipusė nauda (pasipelnymas, vengimas mokėti privalomuosius mokesčius į valstybės biudžetą, vengimas įteisinti savo teisinius santykius darbo sutartimi, vengimas turėti teisės aktuose nustatytus leidimus arba veiklos atlikimas, neturint verslo liudijimo arba individualios veiklos pažymos) juos darantiems asmenims ir sąmoningas jų darymas (pavyzdžiui, darbdaviai nelegaliai leidžia dirbti asmeniui, turinčiam bedarbio statusą ir gaunančiam valstybės jam mokamas išmokas; fizinis asmuo, vykdančias nedeklaruotą savarankišką veiklą, atlieka remonto darbus kitam fiziniui asmeniui nuosavybės teise priklausančiame bute).

2020 metais, atsižvelgiant į tai, kad LR Vyriausybė nuo 2020 m kovo 16 d. iki birželio 16 d. buvo paskelbusi Lietuvos teritorijoje karantiną, VDI atliko 4161 patikrinimą, per kuriuos nustatyti 3198 asmenys, dirbę nelegaliai/nedeklaruotą darbą/ įdarbinti nesilaikant užsieniečių įdarbinimo tvarkos (žr. lentelę žemiau). 2018 ir 2019 metais VDI buvo atlikusi apie 42 proc. daugiau patikrinimų, nei 2020 metais. 2020 metais buvo nustatyta 31 procentų daugiau nei 2019 metais asmenų, dirbusių nelegaliai/nedeklaruotą darbą/ įdarbinti nesilaikant užsieniečių įdarbinimo tvarkos (žr. lentelę žemiau). Per pusmetį vidutiniškai VDI atlieka apie 3400 patikrinimų, kurių metu nustatoma vidutiniškai 1960 nedeklaruoto arba nelegalaus darbo atvejų.

Lentelė 14. VDI atliekamų patikrinimų ir nustatomų nedeklaruoto arba nelegalaus darbo atvejų skaičius.

Laikotarpis	ND patikrinimų skaičius	Nustatytų asmenų, dirbusių nelegaliai / nedeklaruotą darbą / įdarbintų nesilaikant užsieniečių įdarbinimo tvarkos, skaičius	Nelegaliai dirbusių asmenų skaičius	Nelegaliai dirbusių užsieniečių skaičius	Nedeklaruotą darbą dirbusių asmenų skaičius	Įdarbintų nesilaikant užsieniečių įdarbinimo tvarkos asmenų skaičius
2020 m.	4161	3198	1794	359	1380	24
2019 m.	7141	4623	2161	257	2455	7
2018 m.	7374	3622	2125	229	1482	15
2017 m.	7987	1931	1502	130	429	-
2016 m.	7012	1899	1129	58	770	-

Lentelė 15. Surašyti administracinės teisės pažeidimų protokolai pagal ANK straipsnius.

	2018 m. II pusm.	2019 m. I pusm.	2019 m. II pusm.	2020 m. I pusm.	2020 m. II pusm.
ANK 96 straipsnis „Darbo įstatymų, DSS norminių teisės aktų pažeidimai“	289	239	311	275	331
ANK 99 str. „Darbo užmokesčio apskaičiavimo ir mokėjimo tvarkos pažeidimai“	32	55	64	51	58
ANK 100 str. 1 d. „Darbo laiko apskaitos pažeidimai“	78	38	66	64	78
ANK 150 str. 1 d. „Komerčinės ar ūkinės veiklos tvarkos pažeidimai“	687	601	756	248	646
ANK 95 straipsnio 1 d. „Nelegalus darbas“	193	169	157	106	246

Iš visų 2020 m. nustatytų nelegaliai (neteisėtai) dirbusių asmenų, 55 %, proc. (982) sudarė fiziniai asmenys (2019 m. – 70 %, virš 1,5 tūkst.), kurie vykdė neregistruotą individualią veiklą. Pažymėtina, kad 2020 m. iš statybos sektoriuje nustatytų 1,2 tūkst. nelegaliai (neteisėtai) dirbusių asmenų net 850 (arba 70 %) buvo fiziniai asmenys, kurie vykdė neregistruotą individualią veiklą, iš jų – 53 užsieniečiai, o 2019 m. iš statybos sektoriuje nustatytų 1,5 tūkst. nelegaliai (neteisėtai) dirbusių asmenų, net 1,2 tūkst. (arba 83,1 %) buvo fiziniai asmenys, kurie vykdė neregistruotą individualią veiklą, iš jų – 92 užsieniečiai. VDI 2020 m. pagal ANK 150 str. surašė 906 AN protokolus, pagal kuriuos pažeidėjams buvo skirta 211,3 tūkst. Eur baudų. Per 2020 m. visos nelegalų (neteisėtų) darbą kontroliuojančios institucijos nustatė 1505 asmenis, kurie vykdė nedeklaruotą savarankišką veiklą (2019 m. – 2004; 2018 m. – 1677). Neregistruotą savarankišką veiklą vykdančių asmenų sumažėjimas 2020 m., galimai susijęs dėl COVID-19 ligos įvestu karantinu.

Lentelė 16. Priimti nutarimai skirti baudą, baudų suma.

	2018 m. II pusm.	2019 m. I pusm.	2019 m. II pusm.	2020 m. I pusm.	2020 m. II pusm.
Nutarimai	224	150	262	189	402
Baudų suma (eur)	143880	111096	171326	161760	496369

VDI skirtų baudų suma palyginus su 2019 m. II pusmečiu padidėjo. Tai galimai susiję su tuo, kad 2020 m. I pusmetį buvo priimti ANK pakeitimai, kuriais, be kita ko, buvo praplėstas sąrašas veiklų, už kurias gali būti skirta bauda bei padidintos minimalios baudos už ANK 96 straipsnio „Darbo įstatymų, darbuotojų saugos ir sveikatos norminių teisės aktų pažeidimas“ nuostatų pažeidimą.

2018-2020 m. laikotarpiu pastebima tendencija, jog nelegalų darbą keičia nedeklaruotas darbas. Darbo ir poilsio laiko pažeidimai 2020 m. sudarė 40 proc. nustatytų pažeidimų (2019 m. – 45 proc.; 2018 m. – 60 proc.), tuo tarpu darbo apmokėjimo (neteisingo viršvalandinio ir nakties darbo bei apmokėjimo už darbą poilsio ir švenčių dienomis) – 43 proc. (2019 m. – 43 proc.; 2018 m. – 23 proc.), o darbo sutarties sudarymo, vykdymo ir pasibaigimo pažeidimai sudarė 8 proc. nustatytų pažeidimų (2019 m. – 6 proc.; 2018 m. – 7 proc.). 2020 m. 43 proc. nustatytų nedeklaruoto darbo pažeidimų buvo dėl darbo apmokėjimo, t. y. vis daugiau atvejų yra nustatoma, kai darbuotojams nesumokamas visas uždirbtas darbo užmokestis. Šią tendenciją taip pat pagrindžia didelis kiekis 2020 m. gautų skundų dėl darbo apmokėjimo (606), taip pat pateiktuose ir išnagrinėtuose DGK darbuotojų prašymuose iškeltų reikalavimų dėl darbo apmokėjimo skaičius – 9 806.

. VDI transporto sektorių vertina kaip vieną rizikingiausių sektorių nedeklaruoto darbo atžvilgiu.

Statybų sektorius yra laikomas vienu rizikingiausiu ekonominės veiklos sektoriumi pagal nelegalaus darbo apraiškas.

2020 m. daugiausia ND patikrinimų atlikta statybos sektoriuje – 2 270 (2019 m. – 4 059; 2018 m. – 3 836), ir tai sudaro 54,55 proc. visų atliktų ND patikrinimų (2019 m. – 56,84 proc.; 2018 m. – 52,02 proc.). Taip pat statybos sektoriuje buvo nustatyta ir daugiausiai nelegaliai (neteisėtai) dirbusių asmenų – 1 216 asmenų (2019 m. – 1 500; 2018 m. – 1 380). Nustatytų nelegaliai (neteisėtai) dirbusių asmenų skaičius statybų sektoriuje 2020 m. sudarė 67,78 proc. nustatytų nelegaliai (neteisėtai) dirbusių asmenų (2019 m. – 69,41 proc.; 2018 m. – 65,84 proc.).

Atkreiptinas dėmesys, kad 2020 m., lyginant su 2019 m., pastebimai padidėjo nelegaliai nustatytų asmenų skaičius transporto sektoriuje bei apdirbamojoje gamyboje.

Lentelė 17. VDI, vykdamas nelegalaus darbo kontrolę, atliktų patikrinimų statybos sektoriuje rezultatai - nustatyti pažeidimai.

Laikotarpis	Patikrinimų skaičius	Patikrinimų skaičius proc.	Nelegaliai dirbančių asmenų skaičius	Nelegaliai dirbančių asmenų skaičius proc.
2020 m. II pusmetis	1591	54,55	899	67,78
2020 m. I pusmetis	679	48,81	317	55,42
2019 m. I pusmetis	2062	57,29	665	65,84
2018 m. II pusmetis	1 679	47,83	539	59,10

Preliminariais vertinimais, dėl statybų sektoriuje taikomų nelegalaus ir nedeklaruoto darbo apraiškų, valstybės biudžetas kasmet netenka apie 400 mln. Eur pajamų. Lietuvoje statybų sektoriuje dirba apie 95 tūkst. darbuotojų (iš jų – 25 tūkst. dirba pagal verslo liudijimą ir 14 tūkst. pagal veiklos pažymą). Apie 20 proc. Lietuvos šešėlinės ekonomikos yra fiksuojama statybų sektoriuje. Šiame sektoriuje neapskaitytos verslo pajamos gali siekti apie 1,35 mlrd. Eur kasmet.

Kontrolės institucijos (VDI, Valstybinė mokesčių inspekcija (VMI), Finansinių nusikaltimų tyrimų tarnyba (FNTT)), vykdydamos statybų sektoriaus nelegalaus (neteisėto) darbo kontrolę, vis dažniau susiduria su problema, kai statybvietėje, nustačius nelegaliai dirbančius asmenis, neįmanoma nustatyti, kokių įmonių naudai jie dirbo, o statybos objekto generaliniai rangovai negali paaiškinti, kada į statybvietę atėjo asmenys, kokioje įmonėje ir kokius darbus jie dirbo. Pastebėtina ir tai, kad generaliniai rangovai nekontroliuoja subrangos pagrindais dirbančių įmonių. Pabrėžtina, kad pagal šiuo metu galiojančius teisės aktus VDI turi labai ribotas galimybes bausti generalinius rangovus už statybos objekte nustatytus nelegaliai dirbusius asmenis, kurie galimai dirbo subrangovų naudai. Pažymėtina, kad VDI vis sunkiau efektyviai kontroliuoti nelegalų darbą statybų sektoriuje, prevencinėmis ir teisinėmis priemonėmis atgrasinti nuo šešėlio darbo rinkoje. Kitos institucijos, vykdančios nelegalaus darbo, nedeklaruoto darbo ir nedeklaruoto savarankiško darbo kontrolę (pavyzdžiui, VMI), tikrinant galimas neapskaitytas pajamas, susijusias su statybininkų realiai dirbtu darbo laiku ir už jį mokamą darbo užmokestį, susiduria su tuo, kad atvykę į statybvietę ne visada randa ten dirbančius įmonės, vykdančios pagal paslaugų teikimo ar rangos sutartį statybos darbus, darbuotojus, nes jie, anot įmonės vadovų, yra „pakeliui“ tarp statybviečių. Taip pat VMI darbuotojai, vertindami įmonės pateiktus dokumentus, Sodros duomenis apie įdarbintus darbuotojus ir vykdomų / įvykdytų darbų mastus, pastebi, kad deklaruojamas darbuotojų skaičius jų deklaruotu darbo laiku negali / negalėjo realiai atlikti tokio masto darbų kiekio.

Santykinai didelio nedeklaruoto ir nelegalaus darbo masto šalyje priežastys yra:

- Nėra skaidrią veiklą užtikrinančių priemonių, kurios leistų nustatyti darbuotojo ir darbdavio tapatybes, apskaitytų darbuotojo darbo laiko ir darbo užmokestį, padėtų vykdyti kontrolę (ypač aktualu tiems sektoriams, kuriuose nustatomas didžiausias nelegalaus ir nedeklaruoto darbo mastas);
- VDI žmogiškieji ir materialieji ištekliai neatitinka nelegalaus ir nedeklaruoto darbo kontrolės poreikių;
- Taikomos administracinės nuobaudos nėra veiksmingos, proporcingos ir atgrasančios, nepasiekiamo administracinės nuobaudos paskirtis;
- Teisės aktai neriboja darbuotojui išmokamo darbo užmokesčio dydžio grynaisiais pinigais;
- Siūlomas žemas darbo užmokestis neskatina įsidarbinti legaliai, grįžti į darbo rinką (ypač žemi atlyginimai yra siūlomi regionuose: darbo pasiūlymai su minimaliu ar vos didesniu darbo užmokesčiu sudaro apie 40 proc.⁴⁵)

Plačiau šios priežastys ir jų sprendimo būdai nagrinėjami SADM Įtraukios darbo rinkos plėtros programoje.

Problemos priežastys: 2.4. Dalyvavimo darbo rinkoje ir darbo užmokesčio dydžių skirtumai tarp savivaldybių (regionų)

⁴⁵ Užimtumo tarnyba, Veiklos ataskaita, 2019 m., 21 psl. <https://uzt.lt/wp-content/uploads/2020/04/2019-metu-veiklos-ataskaita.pdf>.

Užimtumo tarnybos duomenimis, nedarbo lygis pagal savivaldybes skiriasi daugiau kaip 5 kartu. Daugiausia darbingo amžiaus gyventojų 2020 m. liepos 1 d. buvo registruota bedarbiais Lazdijų r. (18,3 proc.), Kalvarijos (17,6 proc.), Zarasų r. (17,4 proc.) ir Ignalinos r. (17,3 proc.) savivaldybėse. Mažiausias nedarbas šalies pajūryje: Neringoje (3,5 proc.), Klaipėdos r. (6,7 proc.) bei Kretingoje (7,7 proc.). Iš penkių didžiausių šalies miestų mažiausia darbo neturinčių asmenų buvo Šiauliuose (9,6 proc.), daugiausia – Panevėžyje (12,9 proc.). 2020 m. liepos 1 d. tarp savivaldybių didžiausiu ilgalaikių bedarbių dalimi tarp visų registruotų bedarbių išsiskiria Zarasų (34,1 proc.), Lazdijų (33,9 proc.) ir Ignalinos r. (33,0 proc.) savivaldybės, mažiausiu – Kretingos (6,8 proc.), Gargždų (8,7) ir Skuodo (9,3) savivaldybės.

Taip pat pastebimi reikšmingi skirtumai tarp savivaldybių pagal darbuotojų paklausą ir pasiūlą. 2019 m. vienam darbo neturinčiam asmeniui Užimtumo tarnybos informacinėje sistemoje buvo registruota 0,9 laisvos darbo vietos. Mažiausia laisvų darbo vietų vienam darbo neturinčiam asmeniui registruota Alytaus r. (0,2), Kalvarijos (0,3), Pagėgių (0,3), Rietavo (0,4), Šiaulių r. (0,4), Panevėžio r. (0,4) savivaldybėse. Daugiausia laisvų darbo vietų vienam darbo neturinčiam asmeniui registruota Šiaulių m. (2,2), Vilniaus m. (1,4), Klaipėdos m. (1,3), Širvintų (1,3), Palangos (1,3), Birštono (1,2), Neringos (1,1) savivaldybėse.

Dažnai įsidarbinimo neskatina darbdavių siūlomi atlyginimai ar darbo sąlygos. 2019 m. kas trečiame Užimtumo tarnybos informacinėje sistemoje registruotame darbo pasiūlyme nurodomas darbo užmokestis minimalus ar nežymiai didesnis (iki 10 proc.) už minimalų, Regionuose darbo pasiūlymai su minimaliu ar vos didesniu darbo užmokesčiu sudaro apie 40 proc.⁴⁶, kai kuriose savivaldybėse toks darbo užmokestis siūlomas iki 73 proc. laisvų darbo vietų. Apie 9 proc. laisvų darbo vietų – darbas tik komandiruotėse, iš jų 7 proc. – darbo vieta užsienyje. Vienuolikoje savivaldybių (iš šešiasdešimties) 2019 m. registruotos laisvos darbo vietos, kurių darbo vieta užsienyje sudarė nuo 15 iki 30 proc.

Problematika siejama su Lietuvos Respublikos Bendrojo plano sprendiniais dėl valstybės konkurencingumo didinimo:

- 16. Siekiant valstybės konkurencingumo naudojant horizontalųjį kompleksiško aspekto nacionaliniame lygmenyje įgyvendinti šiuos sprendinius:
 - 16.1. transformuoti šalies ekonominę struktūrą iš naudojančios pigią darbo jėgą ir kuriančią žemą pridėtinę vertę į grįstą žiniomis, aukštosiomis ir klimatui neutraliomis technologijomis. Teikti prioritetą žmogiškųjų išteklių ir gyvenimo kokybei (žr. II sk. 1 skirsn., brėžinį Galimybių Lietuva 2030, Regionai 2030), viešųjų paslaugų efektyvumui ir prieinamumui (žr. II sk. 2 skirsn., brėžinį Regionai 2030), mokslo inovacijų centrų ir švietimo paslaugų kokybei (žr. II sk. 2 skirsn., brėžinį Galimybių Lietuva 2030);
 - 16.3. sukurti verslui palankias sąlygas vystant ekonominės plėtros branduolius urbanistinių centrų sistemoje, MTEP, LEZ, VLC, skaitmeninio ryšio ir kitas verslui aktualias paslaugas, gerinant jų pasiekiamumą, prieinamumą, susisiekimo greitį ir saugumą. Kompleksiniai, tarpsektoriniai sprendimai plėtojant susisiekimo sistemą ir išmaniai derinant jų veiklą tarpusavyje padidins šalies patrauklumą investicijoms. Konkretūs sprendiniai aprašyti II skyriaus 1, 2, 3, 4 skirsniuose, pateikti brėžiniuose Galimybių Lietuva 2030, Kompleksinė infrastruktūra ir teritorijų rezervavimas valstybės poreikiams;

⁴⁶ Užimtumo tarnyba, *Veiklos ataskaita*, 2019 m., <https://uzt.lt/wp-content/uploads/2020/04/2019-metu-veiklos-ataskaita.pdf>.

- 20. Sukurti prielaidas investicijoms regionuose, įveiklinant gamtinius rekreacinius, kultūrinius, žmogiškuosius, žemės gelmių ir kitus išteklius. Savivaldybių partnerysčių pagrindu steigti 543 p. išvardintus rekreacinius parkus ir kompleksus, vystyti juose viešąją turizmo infrastruktūrą, plėtoti kurortines teritorijas (žr. III sk. 2 skirsn.), užtikrinant patogų ir sklandų paslaugų pasiekiamumą ir lankytojų pasiskirstymą, teikiant multimodalines susisiekimo paslaugas (žr. II sk. 4 skirsn.).
- 21. Skatinti investicijas, kurios didina neutralumą klimato kaitai, vidaus vartojimą, palaiko užimtumą ir perorientuoja arba kuria aukštesnės pridėtinės vertės darbo vietas bei prisideda prie tiesioginių užsienio investicijų pritraukimo. Prioritetas teikiamas skaitmeninės ir klimatui neutralios gamybos vystymui, produktyvumo didinimui ir aukštesnės pridėtinės vertės produktų kūrimui, diegiant skaitmenines ir didelio poveikio technologijas, taikant inovacijas, mokslinių tyrimų pasiekimus, ir žiedinės ekonomikos principus. Ekonominė plėtra regionuose vykdoma atsižvelgiant į esamą specializaciją ir sukaupą potencialą atitinkamose ekonominės veiklos srityse bei funkcinis ryšius ir bendradarbiavimo galimybes su partnerysčių teritorijose Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas SPRENDINIAI esančiomis savivaldybėmis. Regionų plėtros tarybos atsakingos už specializacijos vystymą ir savivaldybių bendradarbiavimo šiuo klausimu koordinavimą (žr. II sk. 3 skirsn.).
- 175. Sudaryti sąlygas bendruomenėms ir vietos suinteresuotosioms šalims teikti bazines (aukšto naudojimo dažnumo, žemo sudėtingumo) kultūros paslaugas vietos lygmeniu, stiprinant vietos gyvybingumą. Į tolygų kultūros paslaugų teikėjų tinklo mobilizavimą visoje šalies teritorijoje, įtraukti kitus sektorius, tokius kaip NVO ir privatus, telkiant finansinius, žmogiškuosius bei infrastruktūrinius išteklius, užtikrinant profesionalaus ir mėgėjų meno partnerystę, vykdant kultūrinę bendruomenių edukaciją.
- 200. Siekiant transformuoti Lietuvos ekonomiką į inovatyvią, klimatui neutralią, konkurencingą ir aukštą pridėtinę vertę kuriančią ekonomiką, prioritetą iki 2030 m. teikti skaitmeninės žiedinės ekonomikos, naujų verslo modelių, investicijų ir mokslinių tyrimų bei ekonominės infrastruktūros vystymui. Tiesioginės užsienio investicijas pritraukti į apdirbamosios gamybos, gyvybės mokslų ir paslaugų tikslinius sektorius.
- 202. Vystant inovacijas ir mokslinius tyrimus, didinti įmonių inovacijų vykdymo pajėgumus, kurti kompetencijų centrus, orientuotus į inovacijų vystymą, skatinti aukštojo mokslo institucijų ir įmonių bendradarbiavimą vykdant mokslinius tyrimus, eksperimentinę plėtrą ir inovacijas (toliau – MTEPI) ir komercializuojant sukurtus sprendimus.
- 203. Siekiant darnios miestų ekonomikos ir įgyvendinant sukuriama pridėtinės vertės struktūrinius pokyčius, vystyti infrastruktūrą ekonominei veiklai: laisvąsias ekonomines zonas (toliau – LEZ), pramonės parkus bei viešuosius logistikos centrus (toliau – VLC). Šie objektai užtikrina ekonominių veiklų plėtrą regioniniuose ir metropoliniuose urbanistiniuose centruose.

Ši priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamą Lietuvos respublikos vidaus reikalų ministerijos valdomą regionų plėtros programą (toliau – Regionų plėtros PP).

Problemos priežastys: 2.5. Viešojo sektoriaus darbuotojų darbo apmokėjimo disproporcijos.

Paskutinis dešimtmetis pagal darbo užmokesčio kaitą gali būti suskirstytas į du laikotarpius. Pirmąjį laikotarpį (2008–2013 m.) tiek VDU, tiek viešojo sektoriaus darbuotojų darbo užmokestis praktiškai nedidėjo, tik mokytojų darbo užmokestis per šį laikotarpį išaugo 11,2 proc. Kitoms viešojo sektoriaus

darbuotojų grupėms darbo užmokestis nedidėjo arba netgi mažėjo, pavyzdžiui valstybės tarnautojų darbo užmokestis sumažėjo 8,4 proc. Per antrąjį laikotarpį (2014–2018 m.) darbo užmokestis pradėjo augti – tiek visos ekonomikos mastu, tiek viešajame sektoriuje. Ypač sparčiai augo sveikatos apsaugos darbuotojų VDU (49,7 proc.), nedaug atsiliko kultūros darbuotojų VDU (išaugo 49,1 proc.). Mokytojų darbo užmokestis per šį laikotarpį išaugo 35 proc. Valstybės tarnautojų darbo užmokestis padidėjo santykinai mažiausiai – 23,2 proc.

2008 m. vidutinis valstybės tarnautojų (be statutinių valstybės tarnautojų) mėnesinis bruto darbo užmokestis siekė 3364 litus (974,28 Eur)⁴⁷, 2020 m. – 1826,58 Eur⁴⁸. Taigi, 2020 m. valstybės tarnautojų (be statutinių valstybės tarnautojų) vidutinis bruto darbo užmokestis lyginant su 2008 m. padidėjo 87 proc. Palyginimui, Statistikos departamento duomenimis, šalies vidutinis darbo užmokestis per šį laikotarpį išaugo nuo 623,2 Eur (2008 m.) iki 1428,6 Eur (2020 m.), t. y. 129 proc.

Daugelio viešojo sektoriaus profesijų paslaugų kainos vis dar siekia tik apie 40 proc. ES vidurkio. Jei viešojo sektoriaus profesijų paslaugos kaina yra žema, žemas bus ir jų atlyginimas. Jei valstybė nustato žemą kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos ar viešojo saugumo paslaugų kainą, tai reiškia, kad šias viešąsias paslaugas teikiančios institucijos gaus mažą finansavimą, o jų darbuotojai – mažus atlyginimus.

Problemos priežastys (prioriteto tvarka):

- 2.5.1. Nepakankamai sparti viešojo sektoriaus įstaigų, kuriose dirba net 28 proc. visų užimtųjų, funkcijų peržiūra (*priežasties šalinimas iš dalies priklauso ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) kompetencijai. Priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamą VRM valdomą viešojo valdymo plėtros programą (toliau – Viešojo valdymo PP)*).
- 2.5.2. Viešojo sektoriaus darbuotojų darbo užmokesčio skirtumai dažnai nepagrįsti ir neparodo konkrečių pareigybių darbo sudėtingumo bei atsakomybės lygio (*priežasties šalinimas iš dalies priklauso ir VRM kompetencijai. Priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP ir Viešojo valdymo PP*).
- 2.5.3. Nėra nustatytas aiškus ir skaidrus viešojo sektoriaus darbuotojų darbo užmokesčio indeksavimo mechanizmas (*priežasties šalinimas iš dalies priklauso ir VRM kompetencijai. Priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP ir Viešojo valdymo PP*).

3 Problema: santykinai didelė pirminė (bruto) pajamų nelygybė (prieš valstybės vykdomą pajamų perskirstymą) (Gini koeficientas prieš socialines išmokas (išskyrus senatvės ir našlių pensijas) 2019 m. Lietuvoje siekė 39,7 (ES vidurkis atitinkamais metais buvo 35,5)).

Problemos priežastys: 3.1. Socialinė atskirtis dėl diskriminacijos (lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos, sveikatos būklės ir kitu pagrindu).

⁴⁷ Valstybės tarnybos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Valstybės tarnybos įstatymo ir su juo susijusių teisės aktų taikymo ir įgyvendinimo 2008 metai ataskaita. P. 55.

Prieiga internete https://vtd.lrv.lt/uploads/vtd/documents/files/VEIKLA/ATASKAITOS/VTD_ataskaita_2008.pdf

⁴⁸ Valstybės tarnautojų registro duomenys už 2020 m.

Lygių galimybių užtikrinimas yra kompleksinė problema. Socialinė atskirtis išreiškiama ne tik ekonominiais, bet ir menko išsilavinimo, skurdžių kultūrinių interesų, socialinio pasyvumo ir kitais rodikliais. Socialinei atskirčiai konstatuoti svarbios lyties, amžiaus, rasės, tautybės ir kiti bruožai, kai dėl jų asmuo gali patirti diskriminaciją ir gali būti pažeidžiamos žmogaus teisės.

Eurobarometro Nr. 493 (2019)⁴⁹ duomenimis, 10 proc. Lietuvoje gyvenančių asmenų save priskiria kuriai nors mažumų grupei. Nepaisant to, kad visuomenėje žymią dalį sudaro skirtingų tapatybių asmenys, Eurobarometro tyrimas rodo, kad išankstinės nuostatos, stereotipai ir ekstremaliais atvejais – neapykanta, vis dar gaji visuomenėje. Tik 21 proc. respondentų jaustusi visiškai patenkinti jei aukščiausią politinį postą valstybėje užimtų romų tautybės žmogus, 21 proc. jei tokį postą užimtų translytis asmuo, 22 proc. jei tokį postą užimtų interseksualus asmuo, 26 proc. jei tokį postą užimtų gėjus, lesbietė, biseksualus asmuo.

Anot valstybės pranešimo, kuris pateiktas Europos teisės ekspertų lyčių lygybės ir nediskriminavimo tinklui (2019), Lietuvoje nusistovėjusi nepakantumo hierarchija, kurioje labiausiai visuomenės nesuprastos grupės išlieka romai, žmonės su psichikos sutrikimais ir LGBT+ bendruomenė. Statistika rodo, kad asmenys, turintys daugiau tokių tapatybių, yra didesniame pavojuje būti diskriminuojami.

Lietuvoje diskriminacijos atvejai ir neapykantos apraiškos išlieka latentiniai reiškiniai, todėl nėra tinkamai identifikuojami bei nukentėjusiesiems nesuteikiama tinkama pagalba, nes asmenys, patyrę diskriminaciją ir (ar) neapykantos incidentus, linkę nepranešti apie incidentus.

Sprendžiant problemą siekiama, kad asmenys, nepaisant jų tapatybės, galėtų dalyvauti viešajame gyvenime, sklandžiai įsiliesti į darbo rinką, vykdyti ekonominę veiklą ir galėtų dalyvauti, būtų apsaugoti nuo neapykanta motyvuotų incidentų viešojoje ir privačiojoje sferose.

Nors Lietuvoje tokio pobūdžio analizės nebuvo atliktos, tačiau lyginant su kitomis valstybėmis, analogiškai galima manyti, kad sumažinus diskriminaciją tai teigiamai atsilieps bendrajam vidaus produktui⁵⁰. Tarptautinio valiutos fondo skaičiavimais, valstybės kasmet dėl diskriminacijos praranda kelis procentus galimo sukurti BVP⁵¹.

Problemos priežastys (prioriteto tvarka):

- 3.1.1. Socialinis-emocinis ugdymas ne visada atliepia lygių galimybių bei nediskriminavimo principų integravimo poreikius (*dalis priežasties šalinama per Socialinės sutelkties PP, priežasties sprendimas taip pat priklauso ir Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (toliau – ŠMSM) kompetencijai*)

⁴⁹ European Commission, *Special Eurobarometer 49: Discrimination in the European Union*, 2019 m.,

<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2251>

⁵⁰ <https://www.strategie.gouv.fr/english-articles/economic-cost-workplace-discrimination-france-billions-euros-lost-potential>

⁵¹ <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/09/the-economic-cost-of-racism-losavio.htm>

- 3.1.2. Socialinės partnerystės lygių galimybių srityje trūkumai (*priežastis šalinama per Socialinės sutelkties PP*).
- 3.1.3. Viešojo sektoriaus problematika, lemianti lygių galimybių neužtikrinimą (*priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP ir Socialinės sutelkties PP*).
- 3.1.4. Fragmentuota pabėgėlių ir trečiųjų šalių piliečių socialinės integracijos sistema (*priežastis šalinama per Socialinės sutelkties PP*).

3.1.1. Socialinis-emocinis ugdymas ne visada atliepia lygių galimybių bei nediskriminavimo principų integravimo poreikius

Valstybė, atsižvelgdama į geriausius vaiko interesus, turi imtis tinkamų priemonių siekiant užtikrinti švietimą be diskriminacijos. Atsižvelgiant į tai, kad pagrindinė diskriminacijos priežastis yra išankstinės asmenų nuostatos prieš tam tikras visuomenės grupes, švietimo programose turi būti užtikrinta objektyvios informacijos apie pažeidžiamas visuomenės grupes teikimas.

Lietuvos sveikatos mokslų universiteto atlikto tyrimo „Health behaviour in school-aged children (HBSC)“ 2018 m. duomenimis 19.3 proc. mokinių tyčiojosi iš kitų mokinių, 27.8 proc. mokinių nurodė patiriantys patyčias (internete atitinkamai 8.4 proc. tyčiojosi ir 8.6 proc. patyrė patyčias)⁵². 2017 m. Lietuvos gėjų lygos atliktos apklausos duomenimis⁵³, 82 proc. LGBT+ respondentų teigė patiriantys patyčias, 90 proc. nurodė, kad jaučiasi nesaugiai mokykloje.

2020 m. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių agentūros (FRA) paskelbtas tyrimas apie LGBTI situaciją⁵⁴ iliustruoja visuomenės grupių, patiriančių diskriminaciją situaciją: Lietuvoje 59 proc. LGBTI asmenų mokykloje nėra atsiskleidę, 37 proc. atsiskleidę selektyviai; 16 proc. LGBTI asmenų yra galvoję apie mokyklas pakeitimą ar išėjimą iš mokyklos dėl neigiamo požiūrio į savo tapatybę. 65 proc. respondentų teigė, kad LGBTI temomis mokykloje nebuvo kalbama; 19 proc. – kad buvo kalbama tik neigiamai.

2019 m. Eurobarometras Nr. 493 dėl diskriminacijos Europos Sąjungoje parodė, kad dauguma respondentų iš Lietuvos teigiamai pasisako apie medžiagos įtraukimą į pamokos mokykloje ir mokamąją medžiagą apie negalią, etninę kilmę, religiją ir įsitikinimus, tautines mažumas, LGBT+ bendruomenę.

Socialinių ir emocinių kompetencijų ugdyme esant trūkumų dėl informacijos, susijusius su diskriminacija, prevenciškai nėra užkertamas kelias išankstinių nuostatų susiformavimui. Šios nuostatos lydi asmenį tolimesniame gyvenime ir daro įtaką galimai diskriminacijai prieš atitinkamas visuomenės grupes. Tai lemia poreikį vykdyti šviečiamąsias ir informacines priemones tikslinėms grupėms (visuomenės grupėms, kurios gali susidurti su diskriminacija, pareigūnams, viešojo sektoriaus darbuotojams, darbdaviams, kt.)

Priemonių švietimo srityje Lietuvai taip pat rekomenduoja imtis JT Žmogaus teisių komitetas (A/HRC/34/9 ir CCPR/C/LTU/CO/4), JT Rasinės

⁵² Daugiau informacijos apie tyrimą <http://hbsc.lt>

⁵³ <https://www.diversityandchildhood.eu/project-reports>

⁵⁴ <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/eu-lgbti-survey-results>

diskriminacijos panaikinimo komitetas (CERD/C/LTU/CO/9-10), JT Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas (E/C.12/LTU/CO/2), JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW/C/LTU/CO/6), JT Vaiko teisių komitetas (CRC/C/LTU/CO/3-4), JT žmonių su negalia teisių komitetas (CRPD/C/LTU/CO/1).

3.1.2. Socialinės partnerystės lygių galimybių srityje trūkumai

Nediskriminavimo principas privalo būti užtikrintas priimant sprendimus visais lygiais, tačiau Lietuvoje šiuo metu vis dar neegzistuoja bendradarbiavimo mechanizmas, kuris užtikrintų pozicijų derinimą ir ekspertinių žinių dalijimąsi tarp institucijų bei socialinių partnerių nacionaliniu ir vietos lygiu. Egzistuojantys dariniai įprastai apima tik vieną sritį (pvz., žmonių su negalia teises, lyčių lygybę), tačiau visapusiški sprendimai, užtikrinantys bendro nediskriminavimo principo taikymą, nesukurti.

2019 m. NVO tvarumo indeksas rodo, kad bendra NVO situacija šalyje gerėja, tačiau NVO organizaciniai pajėgumai bei finansinis gyvybingumas išlieka ganėtinai maži. Bendrosios NVO sektoriaus tendencijos daro tiesioginę įtaką lygių galimybių srityje veikiančioms NVO, kurios ne visada turi pakankamai žmogiškųjų ir finansinių resursų efektyviai įsitraukti į teisėkūros procesus, teikiant konstruktyvius pasiūlymus, ypač srityse, kurios nėra tiesiogiai susijusios su socialine politika.

Žmogaus teisių ir lygių galimybių srityje veikiančios organizacijos susiduria su problema, kad nacionaliniu lygmeniu yra prieinamas tik menkas projektinis finansavimas. Toks finansavimas neužtikrina tęstinės šių nevyriausybinų organizacijų veiklos bei nesukuria sąlygų stabiliai organizacijų veiklai ir įsitraukimui į sprendimų priėmimą.

Organizacijos susiduria su problemomis išlaikant personalą ir savanorius savo organizacijoje, neturi finansinių ir kitų išteklių, kuriuos galėtų skirti savo kompetencijų ugdymui bendrųjų nevyriausybinų organizacijų klausimų ugdymui (pvz., atskaitomybė, finansai, personalo valdymas) bei specializuotoms kompetencijoms (pvz., kaip lygių galimybių principai galėtų būti integruojami įvairių valstybės institucijų kompetencijos srityse).

3.1.3. Viešojo sektoriaus problematika, lemianti lygių galimybių neužtikrinimą (Plačiau ši priežastis analizuojama SADM Įtraukios darbo rinkos PP ir Socialinės sutelkties PP)

Šiuo metu Lietuvoje lygybės duomenys (angl. *equality data*) yra prieinami tik kai kuriais pagrindais (dažniausi – lytis, amžius, negalia, tautybė), tačiau statistinių duomenų segregacija pagal galimus diskriminacijos pagrindus ir kitus bruožus nėra pakankama. Lietuvoje nėra atliekami reguliarūs diskriminacijos paplitimo ir jos poveikio kiekybiniai ir kokybiniai tyrimai, todėl trūksta informacijos apie diskriminacijos paplitimą ir poveikį, taip pat atskirų visuomenės grupių problematiką įvairiose gyvenimo srityse. Galiojantis teisinis reglamentavimas ne visada sudaro sąlygas renkant statistiką ją segreguoti pagal skirtingus diskriminacijos pagrindus, todėl būtina tobulinti teisinį reglamentavimą.

Lygybės duomenų trūkumas lemia tai, kad nacionaliniu ir vietos lygmeniu nesudaroma galimybė priimti duomenimis grįstus sprendimus. Taip pat dėl

lygybės duomenų nepakankamumo, teismams ir kitoms institucijoms bei įstaigoms nesudaroma galimybė nagrinėti galimas diskriminacijos situacijas, grindžiant savo tyrimą bei sprendimą dėl galimos diskriminacijos statistiniais duomenimis. Be to, lygybės duomenų trūkumas gali turėti įtakos užtikrinant sklandų bendradarbiavimą tarp nacionaliniu ir vietos institucijų bei ombudsmenų, Vyriausybės ir tarptautinių organizacijų.

Statistinių duomenų rinkimas ir jų segregacija skirtingais diskriminacijos pagrindais reikalauja papildomų finansinių ir žmogiškųjų resursų, todėl būtina palaipsniui didinti institucijų ir įstaigų pajėgumus rinkti lygybės duomenis bei juos apdoroti. Kai kurių institucijų ir įstaigų renkamų duomenų būdai bei laikymas nėra modernizuoti ir atnaujinami, todėl tai sudaro kliūtis integruojant skirtingus statistikos šaltinius.

Tam tikrais atvejais asmenys patiria diskriminaciją dėl šiuo metu galiojančių teisės aktų nesuderinamumo su tarptautiniais Lietuvos įsipareigojimais lygių galimybių srityje arba dėl to, kad teisės aktai rengimo procese nebuvo suderinti su atitinkamų socialinių grupių atstovais ir nesinaudota bendradarbiavimo lygių galimybių srityje galimybėmis. Taip pat, priimant teisės aktus nėra atliekamas išankstinis vertinimas, siekiant įvertinti kaip teisės akto priėmimas paveiks skirtingas visuomenės grupes, ypač koks bus poveikis pažeidžiamoms visuomenės grupėms. Nors Lietuva dalyvauja žymioje dalyje tarptautinių organizacijų bei žmogaus teisių tarptautinių sutarčių, šiuo metu vis dar nėra sukurtas mechanizmas dėl šių rekomendacijų įgyvendinimo. Tai itin aktualu tais atvejais, kai Lietuva stengiasi įgyvendinti rekomendacijas, susijusias su teisės aktų pakeitimais. Dėl rekomendacijų įgyvendinimo mechanizmo trūkumo kyla rizika, kad rekomendacijos liks neįgyvendintos.

Nors Lygių galimybių įstatymas nustato pareigas savivaldybių institucijoms ir įstaigoms įgyvendinti lygias galimybes, tačiau didžioji dauguma savivaldybių administracijų savo strateginiuose dokumentuose nenusimato lygių galimybių įgyvendinimo priemonių arba nusimato jas tik tam tikroms visuomenės grupėms. Didžioji dauguma savivaldybių administracijų neturi darbuotojų, kurie tiesiogiai koordinuotų lygių galimybių priemonių rengimą ir įgyvendinimą savivaldybės teritorijoje. Siekiant užtikrinti visapusišką lygių galimybių užtikrinimą ne tik nacionaliniu, bet ir vietos lygmeniu, būtina stiprinti vietos savivaldos kompetencijas ir pajėgumus dirbant lygių galimybių klausimais.

Savivaldybių darbuotojai neretais atvejais neturi tinkamos informacijos ir patirties dirbant lygių galimybių klausimais, tai lemia tai, kad vietos lygmeniu lygių galimybių politika nėra įgyvendinama, nes nėra laikoma prioritetine arba laikoma kaip iš viso nereikalinga ir nesukurianti jokios papildomos vertės.

Siekiant aktyviai įgyvendinti lygių galimybių principus savivaldybių lygmeniu, būtina užtikrinti realų funkcijų vykdymą vietos, paskiriant atsakingus asmenys, kurie tiesiogiai būtų atsakingi už horizontalaus lygių galimybių principo užtikrinimą savivaldybėje, padedant jį integruoti į kitas savivaldybės administracijos bei jai pavaldžių įstaigų veiklas. Taip pat reikalingi asmenys, dirbantys su vertikaliosiomis lygių galimybių priemonėmis, kurios padėtų savivaldybės gyventojams užtikrinti lygias galimybes bei palaikyti ryšius su skirtingomis socialinėmis grupėmis savivaldybės lygmeniu.

3.1.4. Fragmentuota pabėgėlių ir trečiųjų šalių piliečių socialinės integracijos sistema *(Plačiau ši priežastis analizuojama ir jai spręsti priemonės numatomos SADM Socialinės sutelkties PP)*

Lietuvos Respublikos gyventojų registro ir Užsieniečių registro duomenys rodo, kad nuo 2017 m. Lietuvoje nuosekliai didėja trečiųjų šalių piliečių (toliau

– TŠP) skaičius, kurie į šalį atvyksta kaip prieglobsčio prašytojai ar yra perkeltami pabėgėliai pagal ES tarptautines programas. Atitinkamai 2017 m. gyveno 43 600 užsieniečių (1,53 proc. bendro gyventojų skaičiaus), 2018 m. – 49 400 (1,76 proc.), 2019 m. pradžioje – 58 000 (2,08 proc.), 2020 m. pradžioje – 70 081 (2,79 proc.). 91 proc. Lietuvoje gyvenančių užsieniečių sudarė trečiųjų šalių piliečiai, kurių absoliuti dauguma – Ukrainos (32 proc.), Rusijos Federacijos (23 proc.) ir Baltarusijos Respublikos piliečiai (23 proc.).

Didėjant užsieniečių skaičiui Lietuvoje, efektyviai veikianti pabėgėlių ir TŠP socialinės integracijos sistema tampa vis svarbesnė. Trūksta kompleksiško valstybinių institucijų požiūrio ir suinteresuotumo prisidėti prie užsieniečių integracijos proceso. Pasigendama bendradarbiavimo integracijos politikos kūrimo ir įgyvendinimo klausimais su migrantų asociacijų atstovais, kitomis nevyriausybinėmis organizacijomis bei moksliniais institutais.⁵⁵ Šiuo metu savivaldybės ne itin aktyviai įsitraukia į integracijos procesų koordinavimą ir ne visos noriai bendradarbiauja padedant užsieniečiams ir jų kuratoriams būsto paieškos, įdarbinimo ir kt. srityse. Stringa tarpinstitucinis bendradarbiavimas. Pasekmė: neefektyviai naudojamas biudžetas ir sinergijos trūkumas sistemoje, nepadengiami visi poreikiai.

Problemos priežastys: 3.2. Faktinė profesinė vyrų ir moterų segregacija, pasireiškianti darbo rinkoje, švietimo pasirinkimuose ir kitur.

3.2.1. Profesijos pasirinkimas pagal lyčių vaidmenis (priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP, Socialinės sutelkties PP ir Švietimo PP)

Remiantis ES Lyčių lygybės instituto duomenimis, nevienoda moterų ir vyrų koncentracija skirtinguose darbo rinkos sektoriuose išlieka problema. Pasak LGKT 2020 m. ataskaitos, švietimo srityje vis dar pastebima faktinė profesinė segregacija, kai moterys ir vyrai pasiskirsto skirtingose studijų srityse. 2019–2020 m. labiausiai feminizuotos buvo kalbų (85 proc. moterų), veterinarijos (82 proc. moterų), žurnalistikos ir informacijos (81 proc. moterų), socialinės gerovės (76 proc. moterų) studijų programos. Labiausiai maskulinizuotos – informacijos ir ryšio technologijų (87 proc. vyrų), žuvininkystės (78 proc. vyrų), inžinerijos ir inžinerinių profesijų (77 proc. vyrų) programos.

Remiantis Lietuvos statistikos duomenimis, yra matyti aiški moterų ir vyrų profesinio sektoriaus pasirinkimo ir koncentracijos tendencija. 2019 m. 27 proc. moterų dirbo švietimo, sveikatos ir socialiniame darbe, palyginti su tik 6 proc. vyrų. Tačiau tik 8 proc. moterų, palyginti su 33 proc. vyrų dirbo mokslo, technologijų, inžinerijos ir matematikos (STEM) srityse⁵⁶. Atsižvelgiant į vidutinio metinio atlygio pagal sektorius duomenis, 2019 metais, asmenys dirbantys švietimo sektoriuje per metus vidutiniškai uždirbo – 14,4 tūkst. Eur., sveikatos – 16,7 tūkst. Tuo tarpu asmenų užsiimančių profesine, moksline ir technine veikla vidutinis atlygis per metus siekė - 19,9 tūkst. Eur., informaciniais ryšiais – 28 tūkst. Eur., finansine ir draudimo veikla – 28 tūkst. Eur.⁵⁷

⁵⁵ Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018-2020 metų veiksmų planas, patvirtintas Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018-12-21 įsakymu Nr. A1-755 ([Nuoroda](#))

⁵⁶ EIGE, *Lyčių lygybės indeksas*

⁵⁷ Statistikos departamentas, <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?theme=all#/>

3.2.2. Studijų srities bei krypties pasirinkimas pagal stereotipinius lyčių vaidmenis (priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP, Socialinės sutelkties PP ir Švietimo PP)

Remiantis ES Lyčių lygybės instituto duomenimis, nevienoda moterų ir vyrų koncentracija skirtingose aukštojo mokslo studijų srityse tebėra iššūkis Lietuvai. 2019 metais apie 41 proc. moterų studenčių ir tik 16 proc. vyrų studentų studijuoja švietimą, sveikatą ir gerovę arba humanitarinius mokslus ir menus. Tuo tarpu, Statistikos departamento duomenimis, 2017-2018 metais tik 13,3 proc. moterų ir net 86,7 proc. vyrų rinkosi studijuoti inžineriją, informacines ir ryšio technologijas⁵⁸ (ŠMSM PP).

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos (toliau – LGKT) 2019 m. atlikta „Vadovėlių ir kitų mokymo(si) priemonių vertinimo lyčių aspektu apžvalga“ parodė, kad berniukai arba vyrai vis dar tebėra neproporcingai dažnai vaizduojami kaip netinkamai besielgiantys, agresyvūs, o moterys – jautrios, teisingos, užjaučiančios ir pan. Mokymo medžiagoje trūksta bendro suvokimo, kas yra žmogaus teisės, tame tarpe ir moterų ir vyrų lygybė.

Nors Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo veiksmų plane 2018–2021 metams yra numatytas uždavinys, kuriuo skatinamas nediskriminacinis požiūris į moteris ir vyrus vadovėliuose ir kitoje mokymo medžiagoje ir tuo pagrindu Nacionalinė švietimo agentūra kasmet atlieka pasirinktų tam tikrų klasių dalykų vadovėlių patikrą ir parengia rekomendacijas, į ką atkreipti dėmesį, rengiant mokymo medžiagą, kad būtų išvengta neigiamų lyčių stereotipų vaizdavimo, tačiau LGKT atliktos vadovėlių apžvalgos rezultatai aiškiai parodė, kad to nepakanka, nes stereotipinės nuostatos vis dar sutinkamos labai dažnai.

Remiantis ekspertiniu vertinimu buvo identifikuotas profesinio orientavimo užsiėmimų trūkumas, kurių metų mokiniai mokykloje gali tiesiogiai bendrauti su skirtingų profesijų atstovais, ir matyti tikrus, nestereotipinius, pavyzdžius darbo rinkoje, taip pat matyti moteris ir vyrus, pasirinkusius profesijas, kurias vis dar retai renkasi šios lyties atstovai, tačiau dėl duomenų trūkumo neįmanoma iki galo įvertinti problemos masto ir pagrįsti kiekybiniais duomenimis.

3.2.3. Nepakankamas procentas moterų, užimančių aukščiausias pareigas (viešajame ir privačiame sektoriuje) ir dalyvaujančių priimančias sprendimus. (priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP ir Šeimos politikos stiprinimo PP)

Remiantis EIGE surinktais duomenimis, Lietuvoje vis dar yra aiškus lyčių lygybės trūkumas ekonominių bei politinių sprendimų priėmimo. Lietuvoje moterys sudaro tik 13,5 proc. visų didžiausių kotiruojamų bendrovių valdybų, stebėtojų tarybos ar direktorių valdybos narių, tarp Centrinio banko valdybos narių – tik 7,7 proc. moterų, viešosios žiniasklaidos priemonių valdybos narių – 30,5 proc. moterų. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2019 m. Lietuvos Respublikos Seime buvo tik 30 moterų (21 proc.) visų Seimo narių. Lietuvos Respublikos Vyriausybėje 2020 m. buvo 1 moteris ministrė. 2017 m. moterys ambasadorės ir tarptautinių misijų vadovės sudarė 29 proc.⁵⁹ (EIGE, Lyčių lygybės indeksas, 2019 m.). Po 2020 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų, Lietuvos Respublikos Seime yra tik 38 moterys (28 proc.). Nors Lietuvos Respublikos Vyriausybėje lyčių balansas ženkliai pagerėjo, šiuo metu yra 6 moterys ministrės (43 proc.), tačiau savivaldos lygmenyje situacija yra gerokai blogesnė, po 2019 m. savivaldos rinkimų tik 5 iš 60 Lietuvos

⁵⁸ EIGE, Gender Equality index 2019, Lithuania, (Statistikos departamentas, 2018 m.)

⁵⁹ EIGE, Lyčių lygybės indeksas, 2019 m.

savivaldybių merų yra moterys. 2018 m. ES daugiausia moterų, užimančių aukštas pareigas, yra Prancūzijoje (44,0 proc.), Italijoje (36,4 proc.), Švedijoje (36,1 proc.). Daugiau kaip trečdalį vadovių moterys sudaro Vokietijoje, Suomijoje, Nyderlanduose, Belgijoje. Žemas moterų atstovavimo lygis vadovaujančiose 33 struktūrose yra Danijoje, Estijoje, Maltoje, Rumunijoje. Lietuva įeina į žemutinio lygio valstybių tarpą pagal šį kriterijų – vadovaujančiose pareigose mūsų šalyje yra tik apie 11 proc. moterų.⁶⁰

Lietuvoje moterys linkusios daugiau laiko skirti šeimos poreikiams nei vyrai. Pasak EIGE surinktų duomenų, 41 proc. moterų palyginti su 24 proc. vyrų priežiūros veiklai skiria bent valandą per dieną. Taip pat žymiai daugiau moterų – 79 proc. nei vyrų – 29 proc. praleidžia bent vieną valandą per dieną maisto ruošimui ir namų ūkio reikalams. Šis lyčių atotrūkis dar didesnis tarp porų, turinčių vaikus⁶¹. Lietuvos Statistikos departamento 2018 m. duomenimis, atostogas vaikui prižiūrėti kol jam sueis 3 metai, kartu su nėštumo ir gimdymo atostogomis ėmė 70,2 proc. moterų ir tik 14 proc. vyrų. Tarp asmenų, įvardijusių, kad keisti darbo laiko pradžią ir pabaigą paprastai gali 17,7 proc. moterų ir 13,5 proc. vyrų, negalintys to daryti buvo 48,5 proc. vyrų ir 41 proc. moterų. Galimybę pasiimti bent vieną laisvą dieną nenaudojant kasmetinių atostogų paprastai galintys nurodė 19 proc. vyrų ir 25,6 proc. moterų, o negalintys – 34 proc. vyrų ir 30,1 proc. moterų⁶². Naujoje ES lyčių lygybės strategijoje 2020–2025 atkreiptas dėmesys, kad kalbant apie didesnę moterų įsitraukimą į sprendimų priėmimą ir galimybes užimti aukščiausias pareigas, itin svarbus yra vienodas priežiūros pareigų bei neatlygintino darbo krūvio pasidalijimas namuose, taip pat vaikų priežiūros, socialinės priežiūros ir namų ūkio paslaugų prieinamumas, ypač asmenims vieniems auginantiesiems vaikus⁶³. Nepakankamos galimybės naudotis kokybiškomis ir įperkamos institucinės priežiūros paslaugomis yra vienas pagrindinių veiksnių, lemiančių lyčių nelygybę darbo rinkoje. Todėl siekiant remti moterų dalyvavimą apmokamame darbe ir jų profesinį tobulėjimą svarbu investuoti į priežiūros paslaugas. Tai gali padėti kurti darbo vietas tiek moterims, tiek vyrams⁶⁴.

3.2.4. Darbo užmokesčio atotrūkis tarp moterų ir vyrų (priežastis šalinama per įtraukios darbo rinkos PP ir Šeimos politikos stiprinimo PP)

Remiantis ES Tarybos 2019 m. priimtomis išvadomis „Vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumo panaikinimas. Pagrindinė politika ir priemonė“, vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumas yra įvairių lyčių nelygybės atvejų darbo rinkoje rezultatas. Tai nulemia ne skirtingas išsilavinimo lygis, nes iš esmės ES, kaip beje ir Lietuvoje, išsilavinusių moterų yra daugiau negu vyrų. Tačiau tai nulemia tokie veiksniai kaip faktinė lyčių segregacija švietimo, mokymo ir užimtumo srityse, horizontalioji ir vertikalioji darbo rinkos segregacija, lyčių nelygybė vadovaujamose ir sprendimų priėmimo pareigose, žemesnės moterų užimamos pareigos, dažnesnis moterų pasirinkimas dirbti ne visą darbo dieną ir dažnesnės bei ilgesnės trukmės karjeros pertraukos dėl nevienodo dalijimosi namų ūkio, šeimos ir priežiūros pareigomis, tarp moterų ir vyrų ir nepakankamas moterų atliekamo darbo įvertinimas. Remiantis Mykolo Romerio universiteto 2019 m. atliktu tyrimu, moteris sukūrusi šeimą, dėl dvigubo užimtumo šeimoje ir profesinėje veikloje greičiau nei vyrai praranda socialinį lankstumą, galimybes siekti karjeros, kelti kvalifikaciją ir augti profesiniškai. Todėl moterys priverstos tapti žemesnės kokybės, „antrarušės“ darbo

⁶⁰ Mykolo Romerio universitetas, Lyčių ekonomikos laboratorija, „Darbo užmokesčio ir pensijų atotrūkio tarp moterų ir vyrų priežasčių analizė“, 2019 m. (tyrimas atliktas įgyvendinant Europos Komisijos lėšomis finansuojamą projektą Nr. REC-RGEN-PENS-AG-2017 „Pajamų atotrūkio tarp moterų ir vyrų mažinimas“)

⁶¹ EIGE, *Lyčių lygybės indeksas, 2019 m.*

⁶² Lietuvos Statistikos departamento informacija

⁶³ Europos gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimo fondas, „Striking a balance: Reconciling work and life in the EU“, 2018 m., žr. infografikus.

⁶⁴ ES lyčių lygybės strategija 2020–2025

jėga. Nepaisant paprastai aukštesnio moterų išsilavinimo, jų socialinis statusas – žemesnis, ir tai įrodo ši socialinė piramidė: kuo aukštesnės darbuotojų pareigos, tuo žemesnis moterų atstovavimas jose. Pavyzdžiui, mokslo ir švietimo srityje habilituotų daktarų tarpe 15 proc. moterų ir 85 proc. vyrų, profesorių tarpe 11 proc. moterų ir 89 proc. vyrų, docentų – 37 proc. moterų ir 63 proc. vyrų, dėstytojų tarpe 61 proc. moterų ir 39 proc. vyrų⁶⁵. Organizaciniai veiksniai, įskaitant ilgas darbo valandas ir lūkesčius dėl fizinio buvimo darbo vietoje ir buvimo joje neįprastomis darbo valandomis, taip pat gali turėti tam tikrą vaidmenį. Galimybės derinti profesinį ir asmeninį gyvenimą susitarant dėl lankstaus ar individualaus darbo laiko, nuotolinio darbo. Visi šie minėti veiksniai yra besitęsiančio nesąmoningo šališkumo lyties atžvilgiu ir diskriminacijos, įskaitant diskriminaciją darbo užmokesčio srityje, padariniai, kurie rodo, kad nėra tinkamai taikomas vienodo užmokesčio už vienodą ar vienodos vertės darbą principas. Remiantis Europos Komisijos duomenimis, dirbdamos tokį patį darbą, moterys uždirba mažiau negu vyrai. Remiantis Lietuvos statistikos departamento 2019 m. duomenimis moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis šalies ūkyje, neįskaitant žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės įmonių, sudarė 12,4 proc. ir, palyginti su 2018 m., sumažėjo 0,6 procentinio punkto. Bendras ES vidurkis – 14,8 proc. Statistikos departamento duomenimis, didžiausi moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai Lietuvoje užfiksuoti įmonėse, užsiimančiose finansine ir draudimo veikla – 36,3, informacijos ir ryšių – 30,2, o žmonių sveikatos ir socialinio darbo srityse – 26,8 procento. Privačiame sektoriuje vyrų ir moterų atlyginimų atotrūkis didesnis nei viešajame sektoriuje dėl to, kad dėl atlyginimo dažniausiai deramasi individualiai, jis nustatomas subjektyviu vadovo sprendimu, todėl nėra bendros darbo užmokesčio sistemos, kuri valstybiniame sektoriuje padeda šį atotrūkį labiau kontroliuoti. Didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis buvo 35–44 metų amžiaus darbuotojų (16,9 proc.) grupėje, o mažiausias (9,5 proc.) 55–64 metų amžiaus darbuotojų grupėje. Atkreiptinas dėmesys, kad nepakankamai efektyvus nuobaudų už moterų ir vyrų lygių galimybių pažeidimus taikymas. Atlikus tyrimus dėl galimos diskriminacijos, 2020 metais buvo nustatyti 37 lygių galimybių pažeidimo atvejai. Kontrolierė 15 kartų siūlė nutraukti lygias galimybes pažeidžiančius veiksmus, panaikinti arba pakeisti administracinį aktą arba sprendimą, susijusį su lygių galimybių pažeidimu; 10 asmenų buvo įspėti; 12 atvejų lygias galimybes pažeidžiantys veiksmai buvo nutraukti arba diskriminaciją įtvirtinantis administracinis aktas buvo pakeistas geranoriškai, dar nebaigus atliekamo tyrimo. Vieną kartą, nustačius galimų nusikalstamos veikos požymių, tyrimo medžiaga buvo perduota ikiteisminio tyrimo įstaigai⁶⁶.

3.2.5. Moterys ilgesniam laikui nei vyrai iškrenta iš darbo rinkos išeidamos į vaiko priežiūros atostogas, taip pat besirūpindamos neįgaliojo, vyresnio amžiaus giminaičio priežiūra ar slauga (praranda įgūdžius, socialinio draudimo stažas mažesnis, prastesnė startinė pozicija darbo rinkoje), be to moterims tenka didesnė neapmokamo darbo namuose našta nei vyrams (priežastis šalinama per Šeimos politikos stiprinimo PP).

Su užimtumo tema susiję šeimos ir darbo derinimo rodikliai, nes ES kontekste Lietuva išsiskiria didžiausiu atotrūkiu tarp moterų ir vyrų skiriamo laiko artimųjų priežiūrai bei namų ruošai. Paprastai tariant, kol moteris rūpinasi namais ir artimaisiais, ji nebeturi laiko papildomam darbui, kvalifikacijos kėlimui, profesinių kontaktų mezgimu ir pan. 10 proc. dirbančių moterų palyginti su 6 proc. vyrų dirba nepilną darbo dieną, kas parodo, kad moterys daugiau laiko skiria namams, vaikų ir artimųjų priežiūrai⁶⁷. Lietuva neigiama prasme išsiskiria ES kontekste ir tuo, kad dauguma tiek vyrų, tiek moterų

⁶⁵ Mykolo Romerio universitetas, Lyčių ekonomikos laboratorija, „Darbo užmokesčio ir pensijų atotrūkio tarp moterų ir vyrų priežasčių analizė“, 2019 m. (tyrimas atliktas įgyvendinant Europos Komisijos lėšomis finansuojamą projektą Nr. REC-RGEN-PENS-AG-2017 „Pajamų atotrūkio tarp moterų ir vyrų mažinimas“)

⁶⁶ <https://www.lygybe.lt/lt/veikla/metines-ataskaitos/405>

⁶⁷ EIGE, Lyčių lygybės indeksas, 2019 m.

neturi galimybės daryti įtakos savo darbo laikui, kas apsunkina darbo ir šeimos išsipareigojimų derinimą. 2020 m. LGKT sulaukė 242 skundų lyties pagrindu (26 proc. visų gautų skundų). Taip pat daugiausiai skundų sulaukta darbo santykių srityje⁶⁸

Atsižvelgiant į jau minėto Mykolo Romerio universiteto atlikto tyrimo duomenis, neapmokamos namų ūkio ekonomikos rezultatai, be kurios neįmanomas žmogaus gyvybės palaikymas, žmoniškųjų išteklių kokybės kėlimas, darbo jėgos formavimas viešajam ir privačiam sektoriui, sudaro svarbią šalies nacionalinio turto dalį. Rūpybos sektorius – lygiavertė šalies ekonomikos šaka, ir darbas joje turi būti vertinamas, apskaičiuojamas ir atlyginamas. Rūpybos ekonomika – namų ūkio ruošą, poilsio organizavimas, šeimos kultūros, tradicijų puoselėjimas, darbas auklėjant vaikus, senelių ir suaugusių šeimos narių globa – paprastai labiau gula ant moterų pečių, negu ant vyrų. Todėl ji dar vadinama moterų, reproduktyviaja, šeimos arba namų ūkio ekonomika. Neapmokamam darbui (vaikų priežiūrai ar namų ruošai) dirbantys vyrai vidutiniškai skiria 9 valandas per savaitę, kai tuo tarpu dirbančios moterys tam skiria 22 valandas per savaitę arba beveik 4 valandas per dieną. Darbo rinkoje tai atsispindi tuo, kad daugiau nei viena moteris iš trijų renkasi darbą ne visą darbo dieną, o taip elgiasi tik vienas vyras iš dešimties

3.2.6. Tarpsektorinio/tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka (priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP)

Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme yra numatyta, kad Valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos pagal kompetenciją privalo užtikrinti, kad visuose jų rengiamuose ir priimamuose teisės aktuose būtų įtvirtintos lygios moterų ir vyrų teisės. Tačiau šiuo metu matoma problema, kad ši įstatymo nuostata nėra įgyvendinama, ypač vietos savivaldos lygiu. Trūksta ne tik konkrečių priemonių, bet ir kompetentingų žmoniškųjų resursų, galinčių efektyviai prisidėti prie politikos įgyvendinimo ir jos tobulinimo. Todėl yra poreikis įgalinti savivaldą dirbti su lyčių lygybės tema. Taip pat didinti bendradarbiavimo tarp valstybinių institucijų apimtis lyčių lygybės tema.

Lyčių lygybė yra horizontali tema, persipinanti per įvairias sritis, todėl viena iš Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos rekomendacijų šalims narėms buvo užtikrinti, kad lyčių lygybė būtų įgyvendinama visose viešosios politikos srityse visais lygmenimis. Atsižvelgiant į tai, labai svarbu užtikrinti ne tik, kad institucijose atsirastų konkrečios priemonės, bet ir kad priimami teisės aktai būtų įvertinti lyčių aspektu.

CEDAW Baigiamuosiuose pastebėjimuose taip pat yra atkreipęs dėmesį, kad būtina stiprinti institucinius moterų pažangos mechanizmus.

3.2.7. Algoritmų, naudojamų dirbtiniame intelekto, šališkumas lyčių atžvilgiu (priežastis šalinama per Įtraukios darbo rinkos PP ir Socialinės sutelkties PP)

Labai svarbu atkreipti dėmesį į kylančią problemą dėl dirbtinio intelekto (toliau – DI), kuris tapo strategiškai svarbia sritimi ir pagrindine ekonominės pažangos varomąja jėga, todėl moterys – mokslininkės, programuotojos ir naudotojos – turi dalyvauti jo kūrimo procese. DI gali padėti išspręsti daug socialinių problemų, tačiau yra pavojus, kad dėl jo lyčių nelygybė dar didės. Kyla rizika, kad dėl algoritmų ir atitinkamo mašinų mokymosi (jei jis

⁶⁸ Skaidrilė Grigaitė-Mockevičienė (Kirk Lietuvai), Lygios galimybės Lietuvos darbo rinkoje: situacijos apžvalga, 2019 m., https://lygybe.lt/data/public/uploads/2019/12/lg-situacijos-apzvalga_sgm-2019.pdf

nepakankamai skaidrus ir patikimas) bus kartojamas, skleidžiamas ir stiprinamas šališkumas lyčių atžvilgiu, apie kurį programuotojai gali nežinoti arba kuris yra nulemtas konkrečios duomenų parinkties.

Problemos priežastys: 3.3. Švietimo sistemos rezultatų netolygumai.

Priežasties šalinimas priklauso ŠMSM kompetencijai. Priežastis šalinama per Švietimo PP.

Problemos priežastys: 3.4. Gyventojų sveikatos netolygumai.

Priežasties šalinimas priklauso Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos (toliau – SAM) kompetencijai. Priežastis šalinama per Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamą SAM valdomą sveikatos išsaugojimo ir stiprinimo bei sveikatos priežiūros kokybės ir efektyvumo didinimo plėtros programą.

4 Problema: nelygybės ir skurdo stebėsenai ir įgyvendinamų politikos priemonių poveikio šių problemų sprendimui vertinimas nėra pakankamai integruoti į politinių sprendimų priėmimo procesą.

Trūksta duomenų, įrankių ir žmogiškųjų resursų nelygybės ir skurdo stebėsenai ir vykdomų politikos priemonių bei reformų poveikio vertinimui. Poveikio nelygybei ir skurdo vertinimas atliekamas formaliai ir nėra integruotas į politinių sprendimų priėmimo procesą.

Spręstinios problemos priežastys (*išdėstytos prioriteto tvarka*):

- 4.1. Nelygybės ir skurdo srities statistiniai rodikliai nėra savalaikiai, nėra galimybės vykdyti šių rodiklių stebėsenos savivaldybių lygiu.
- 4.2. Turimi duomenys apie suteikiamas socialines paslaugas, jų gavėjus, paslaugų rezultatus ir poveikį yra fragmentiški, tik dalis šių duomenų gali būti greitai, nerašant programinio kodo, pasiekti ir panaudoti analitiniais tikslams.
- 4.3. Nėra pakankamai išplėtoti ir taikomi nelygybės ir skurdo analizės, prognozavimo ir poveikio vertinimo instrumentai.
- 4.4. Nėra pakankamos institucinės sąrangos, kompetencijų bei žmogiškųjų išteklių, siekiant taikliai, kokybiškai ir patikimai spręsti pajamų nelygybės ir skurdo problemas, ir užtikrinti sprendimų tęstinumą.

Problemos priežastys: 4.1. Nelygybės ir skurdo srities statistiniai rodikliai nėra savalaikiai, nėra galimybės vykdyti šių rodiklių stebėsenos savivaldybių lygiu.

4.1.1. *Rodikliams apskaičiuoti naudojami apklausų duomenys atspindi dvejų metų senumo gyventojų pajamų statistiką, o galimybės šiuos duomenis skaidyti teritoriniu pjūviu ir pagal pajamų komponentus yra ribotos.*

4.1.2. *Nepakankamai išnaudojami administraciniuose registruose kaupiami makrolygmens, mezolygmens ir mikrolygmens duomenys, neišnaudotos galimybės bendrinti skirtingų registrų duomenis.*

Problemos priežastys: 4.2. Turimi duomenys apie suteikiamas socialines paslaugas, jų gavėjus, paslaugų rezultatus ir poveikį yra fragmentiški, tik dalis šių duomenų gali būti greitai, nerašant programinio kodo, pasiekti ir panaudoti analitiniais tikslams.

Socialinės paramos šeimai informacinė sistema (toliau - SPIS) yra pagrindinė duomenų bazė, kurioje centralizuotai, skaitmeniniu būdu kaupiami duomenys apie asmeniui (šeimai) suteiktas socialines paslaugas ir išmokėtą socialinę paramą. Tačiau pastarojoje sistemoje sukaupti duomenys yra fragmentuoti: kaupiami duomenys nepakankamai susieti tarpusavyje (naudojamas netinkamas asmens ir/ar duomenų identifikavimo principas (ID), todėl ne visus duomenis galima lengvai ir greitai sugrupuoti į duomenų rinkinius)., dalis savivaldybių nepateikia arba laiku neatnauja duomenų, dalis svarbių duomenų nėra renkami (apie paslaugų rezultatus, poveikį, kainą ir kt.).

4.2.1. *Neefektyvus SPIS duomenų valdymo procesas.*

SPIS nuo pat įstiegimo pradžios 2008 m. buvo tobulinama ir vystoma pagal poreikį. Tačiau modernizuojant SPIS nebuvo kuriamos ar plėtojamos vieningos taisyklės bei standartai, kurie privalo būti taikomi bet kuriai informacinei sistemai. Didžioji dalis programinės įrangos nelicencijuojama ir gamintojų jau nebepalaikoma. SPIS sukurta naudojantis senomis technologijomis, kurios neatitinka šių dienų reikalavimų: Bendrojo duomenų apsaugos reglamento, duomenų archyvavimo ir trynimo, greitaveikos, saugos (kibernetinės) reikalavimų ir kt. Nerealizuota testinė aplinka, skirta duomenų ir sistemos atstatymo iš kopijų testavimui, mokymams. Neužtikrintas veiklos tęstinumas, atkuriamumas, saugumas. To pasėkoje, SPIS tapo viena didele ir nuolat papildoma sistema, su pasenusia infrastruktūra bei gamintojų nepalaimomis licencijomis.

4.2.2. *Socialinių paslaugų užsakymo procesas nėra visiškai skaitmenizuotas. Dėl to SPIS gaunamų duomenų išsamumas ir korektiškumas priklauso nuo socialinių darbuotojų rankiniu būdu suvedamų duomenų. Sudėtinga užtikrinti ir kontroliuoti šių duomenų kokybę.*

Šiuo metu gyventojai, norėdami užsisakyti socialines paslaugas, tik dalį duomenų ir dokumentų gali pateikti skaitmeniniu būdu. Kita dalis duomenų yra kaupiama popierinėse bylose arba skanuotuose failuose. Šiuos duomenis į elektroninę sistemą rankiniu būdu perkelia savivaldybių darbuotojai. Dėl to

išauga klaidų tikimybė, duomenų pateikimas vėluoja, ne visi duomenys yra pateikiami.

4.2.3. Ilgą laiką SPIS buvo kuriama vienintelio diegėjo, kuris yra ir SPIS priežiūros bei konsultavimo paslaugų teikėjas, ir SPIS administratorius.

Ilgą laiką SPIS buvo kuriama vienintelio diegėjo, kuris yra SPIS priežiūros bei konsultavimo paslaugų teikėjas, taip pat ir SPIS administratorius. Augant poreikiams vienintelis teikėjas sunkiai gali patenkinti modifikavimo poreikius, užduotys atsilieka nuo terminų, prioritetiniai poreikiai dar labiau prioritetizuoti. Neskaidant sistemos, nėra galimybės kitam tiekėjui perimti priežiūros ir vystymo. Be to dalis SPIS naudojamų technologijų yra diegėjo autorinė nuosavybė. Tai riboja kitų tiekėjų galimybes plėtoti šį įrankį. SPIS sudaryta iš daugelio komponentų, integracijų, kurta skirtingomis technologijomis, turi daug integruotų modulių, kurių dalis yra ilgamečio sistemos diegėjo autorinė nuosavybė, kas reiškia, kad SPIS ne visada gali būti paprastai modifikuojama ir pritaikoma naujiems poreikiams ar teisės aktų pasikeitimams.

4.2.4. SPIS neturi bendros vidinių ryšių, taip pat ryšių su kitomis sistemomis integracinės terpės.

Esant neefektyviam SPIS duomenų valdymo procesui, šiai dienai SPIS turi per daug vidinių sąryšių ir ryšių su kitomis sistemomis, dėl to nebėra galimybės tinkamai kontroliuoti ir prižiūrėti sistemos, užtikrinti suvedamų duomenų kokybės. Patiriami per dideli SPIS palaikymo kaštai, atsiranda nesuvaldomi procesai, didelė rizikų ir klaidų tikimybė. Tokios problemos suponuoja, kad į SPIS savivaldybės ir kiti duomenų tvarkytojai suveda nepakankamai duomenų, o suvedamų duomenų kokybės nėra galimybių analizuoti. Šios priežastys nesudaro sąlygų atlikti tinkamą socialinių paslaugų poreikio analizę, užtikrinti paslaugų efektyvumą ir prieinamumą. Taip pat turima IT infrastruktūra nesudaro tinkamų sąlygų SADM ir pavaldžių įstaigų valdomus duomenis skaitmenizuoti, integruoti ir efektyviai išnaudoti sprendimų priėmimo procese, be to turimi duomenys nėra pakankamai atverti išorės vartotojams. Tik dalis šių duomenų gali būti greitai ir nerašant programinio kodo pasiekti ir panaudoti analitiniais tikslams. Beveik visos SPIS komponentės yra pasenusios ir nesudaro prielaidų duomenų skaitmenizavimui ir integravimui, be to trūksta administracinių gebėjimų efektyviai išnaudoti turimus duomenis. SPIS kartu yra ir socialinės paramos apskaitos sistema, kurioje fiksuojami paramos prašymo ir sprendimo skirti paramą faktai, formuojamos išmokos. Praktiškai sistema šiuo metu veikia kaip didžiulė duomenų bazė, skirta tik duomenų įvedimui ir saugojimui, kur duomenys sistemiškai bei funkciškai nesusieti. SPIS vykstantys procesai nėra standartizuoti ar automatizuoti.

4.2.5. Nėra bendros atviros socialinių paslaugų efektyvumo, poreikio ir poveikio vertinimo sistemos (įrankio).

Nėra vieningos ir atviros socialinių paslaugų efektyvumo, poreikio ir poveikio vertinimo sistemos (įrankio), kuris leistų aktualiai fiksuoti valstybės ir savivaldybės paslaugų poreikį, jų faktinį teikimą (pagal įvairius klientų socioekonominius parametrus), teritorinę aprėptį ir pasiskirstymą, paslaugos sudėtį, paslaugos kaštus bei faktinį apmokėjimą. Tokio tipo „mappingas“ reikalingas pagrindžiant tolimesnio ES finansavimo poreikį.

Problemos priežastys: 4.3. Nėra pakankamai išplėtoti ir taikomi nelygybės ir skurdo analizės, prognozavimo ir poveikio vertinimo instrumentai.

4.3.1. *Nepakankamai naudojami administraciniuose registruose kaupiami makrolygmens, mezolygmens ir mikrolygmens duomenys, neišnaudotos galimybės bendrinti skirtingų registrų duomenis.*

Esama analitika remiasi turimais ribotais statistiniais duomenimis, nepakankamai išnaudojant galimybes naudoti sujungtų registrų duomenis.

4.3.2. *Ribotai taikomi sociologiniai, ekonometriniai, demografiniai tyrimų metodai.*

Ribotai taikomi sociologiniai, ekonometriniai, demografiniai tyrimų metodai, gilinantis į problemą sukeliančius veiksnius ir galimybes juos įtakoti.

4.3.3. *Nėra sistemos, apimančios socialinius, ekonominius, teritorinius bei fiskalinius parametrus, kuri leistų ne tik įvertinti socialinės apsaugos sistemos veiklos rezultatus nacionaliniu, savivaldybių ar seniūnijų lygmeniu, bet ir prognozuoti 3, 7 ir 10 metų pokyčius.*

Nėra sistemos, apimančios socialinius, ekonominius, teritorinius bei fiskalinius parametrus, kurie leistų ne tik įvertinti socialinės apsaugos sistemos veiklos rezultatus (pavyzdžiui, skurdo didėjimas/mažėjimas ir pokyčių poveikis BVP) nacionaliniu, savivaldybių ar net seniūnijų lygmenyje, bet ir prognozuoti pokyčius 3, 7 ir 10 metų perioduose, atsižvelgiant į makroekonominis pokyčius.

4.3.4. *SADM ir SADM pavaldžių įstaigų turimi analitiniai įrankiai neleidžia atlikti valstybės intervencijų netiesioginių mokesčių, užimtumo ir socialinių paslaugų srityse poveikio nelygybės, skurdo ir kitiems socialiniams rodikliams vertinimų arba leidžia tai daryti ribotai.*

Problemos priežastys: 4.4. Nėra pakankamos institucinės sąrangos, kompetencijų bei žmogiškųjų išteklių, siekiant taikliai, kokybiškai ir patikimai spręsti atskirties, socialinės rizikos ir skurdo problemas, ir užtikrinti sprendimų tęstinumą.

4.4.1. *Valstybės intervencijų poveikio vertinimų metodai nelygybės ir skurdo rodikliams taikomi beveik išimtinai tik socialinių išmokų priemonėms, taip pat ne visada atliekama priemonių įgyvendinimo alternatyvų analizė.*

4.4.2. *Tobulintinas vykdomos fiskalinės politikos poveikio vertinimas ir jo monetarizavimas (valstybės biudžeto, bendrojo vidaus produkto ir kitų parametrų atžvilgiu).*

4.4.3. *Nevykdoma biudžeto išlaidų peržiūra siekiant finansinio socialinių paslaugų teikimo efektyvumo.*

4.4.4. *SADM ir SADM pavaldžiose įstaigose trūksta žmogiškųjų išteklių ir kompetencijų atlikti valstybės intervencijų poveikio nelygybės ir skurdo rodikliams vertinimus, intervencijų alternatyvų analizę, vykdyti jų efektyvumo stebėseną, atlikti socialinių, ekonominių, fiskalinių, teritorinių ir kitų parametrų analitiką.*

4.4.5. *Tobulintina viešoji komunikacija, siekiant gyventojams suprantama ir patrauklia forma pateikti SADM vykdomų analizių rezultatus, šviesti*

gyventojus pajamų nelygybės ir skurdo klausimais.